

Mellom makt og avmakt

Forsvarets verdier i møte med nye sikkerhetspolitiske utfordringer. En studie ved Feltprostens Teologiske fagråd

AV

ORLOGSKAPTEIN RAAG ROLFSEN/FPK

MAJOR NILS TERJE LUNDE/LKSK

ORLOGSKAPTEIN LEIF TORE MICHELSEN/SKSK

MAJOR BÅRD MÆLAND/KS

Forord

PACEM kommer normalt ut med to nummer i året. Når vi nå utgir et ekstranummer, er det fordi vi vil noe spesielt. Forsvaret står nå foran en gjennomgående omstilling. Både det militære og politiske grunnlagsarbeid nådde et foreløpig høydepunkt i sommer, da *Forsvarsstudien 2000* og Forsvarspolitisk utvalgs innstilling *Et nytt forsvar* ble levert. Fram mot ny langtidsmelding for Forsvaret ønsker vi med dette å sette spørsmålet om det etiske grunnlaget for omstillingen, og dermed for den framtidige norske forsvarspolitikken, på dagsorden.

Dette ekstranummeret er utarbeidet som en gjennomgående studie. Rammen for arbeidet har vært Feltprostens Teologiske fagråd. Arbeidet startet opp for ca. ett år siden og hvert av medlemmene i fagrådet har levert sine bidrag. Disse er så blitt bearbeidet og satt sammen av redaksjonen. Hovedbidragene i kapittel 2-4 er levert av luftkrigsskoleprest Nils Terje Lunde og teologisk rådgiver Raag Rolfsen, samt at krigsskoleprest Bård Mæland har levert mindre bidrag til de samme kapitlene. Bidragene til kapittel 5 er levert av Nils Terje Lunde, Raag Rolfsen og sjøkrigsskoleprest Leif Tore Michelsen. De tekstene som rammer inn studien er ført i pennen av Raag Rolfsen.

Bård Mæland har foretatt en grundig og forkortende gjennomlesning av hele studien og har sammen med Raag Rolfsen stått for redaksjonen. Vi takker Feltprosten for å ha prioritert dette arbeidet i sin planlegging og sine budsjetter.

Denne studien løfter opp overordnede spørsmål. Dette overordnede perspektivet gjør at nyansene noen ganger blir borte. Det viktigste har allikevel vært en vilje og et ønske om å si noe viktig inn i den viktige prosessen som norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk nå er inne i.

Raag Rolfsen

Oslo 19. september 2000

Innhold

FORORD	258
INNHold	259
KAPITTEL 1: INNLEDNING	261
1.1 BAKGRUNN	261
1.2 FORMÅL	262
1.3 FRAMGANGSMÅTE	262
KAPITTEL 2: RAMMEBETINGELSER FOR NORSK SIKKERHETS- POLITIKK	265
2.1 LEGITIMITETSKRISE OG HANDLINGSROM	265
2.2 FREMTIDIGE TRUSLER MOT SIKKERHETEN	266
2.3 POLITISK UTVIKLING I SYNET PÅ BRUK AV MILITÆRE MAKTMIDLER	269
2.4 MILITÆRKONSEPTUELL UTVIKLING	273
2.5 SAMFUNNSMESSIGE OG KULTURELLE UTVIKLINGSTREKK	274
2.6 FORSVARETS LEGITIMITET	278
2.7 SAMMENDRAG OG FORELØPIG KONKLUSJON	281
2.8 FORUTSETNINGER FOR DEN VIDERE ANALYSE	282
KAPITTEL 3: ETIKK OG BRUK AV MILITÆR MAKT	285
3.1 INNLEDNING	285
3.2 LAR MILITÆRMAKT SEG VURDERE ETISK?	286
3.3 ETIKKENS Plass I FORHOLD TIL MILITÆR VIRKSOMHET	291
3.4 SAMMENDRAG OG FORUTSETNINGER FOR DEN VIDERE ANALYSE	296
KAPITTEL 4: ETIKKENS FORANKRING OG INNHold	297
4.1 RAMMEVILKÅR FOR EN ETISK FORANKRING AV MILITÆRMAKT	297
4.2 HVA ER ETIKK?	298
4.3 ETISKE GRUNNVERDIER	305
4.4 SAMMENDRAG	312
4.5 PÅ VEI MOT ET ETISK FUNDAMENT FOR UTVIKLING OG BRUK AV MILITÆRMAKT	313

KAPITTEL 5: FORSVARS- OG SIKKERHETSPOLITISKE UTFORD- RINGER	317
5.1 INNLEDNING	317
5.2 SIKKERHETSPOLITIKK OG ETIKK I GRUNNLAGSDOKUMENTER FOR OMSTILLING AV FORSVARET	317
5.3 INTERNASJONAL RETT OG DENS MORALSKE GRUNNLAG	324
5.4 INVASJON SOM UTTRYKK FOR ET HUMANITÆRT IMPERATIV	332
5.5 REKRUTTERING OG UTDANNING	341
5.6 SPØRSMÅLET OM TEKNOLOGIEN	345
MELLOM MAKT OG AVMAKT	351

Kapittel 1: Innledning

1.1 Bakgrunn

Trenger norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk en etisk begrunnelse? Bør i så fall den samme begrunnelsen ligge til grunn også for Forsvaret som sådan, for dets organisasjon og virksomhet? Denne studien svarer «ja» på disse spørsmålene. Samtidig sier den noe om hva en slik begrunnelse bør bestå i. Med bakgrunn i dette gir den til slutt konkrete utfordringer til ansvarlige aktører i norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk.

Det konkrete utgangspunktet for studien var brigader Sverre Diesens utfordring til Feltprestekorpset (FPK) i sitt foredrag på feltprestenes konferanse 4. mai 1999. Etter å ha kritisert Forsvarets Verdigrunnlag (FV) for ikke å komme til rette med soldatyrkets særpreg – «å drepe eller true med å drepe sine medmennsker», utfordret han FPK til

å gjennomføre en videreutvikling av FV, og dermed gi verdigrunnlaget en sjanse til å bli noe mer relevant ved at det også adresserer de reelle etiske utfordringer til soldaten – de som er en direkte konsekvens av krigens natur, og som derfor ikke er særlig interessante for Statoil.

Diesen fant allikevel grunn til å helle kaldt vann i blodet til feltprestene. For ham synes den eneste garantien for en hensiktsmessig bruk av militære styrker å være at disse er profesjonelle soldater med et trygt ståsted i den militære profesjon, kultur og tradisjon. Denne reservasjonen i forhold til nytten av et verdigrunnlag utdypet Diesen senere under FPKs militæretiske fagseminar 14.-15. september 1999. Der sa Diesen:

Jeg slås tidvis av undring over forsøkene på å skape et moralsk eller formaljuridisk regelverk for denne type bruk av militærmakt. Det slår meg som litt naivt å tenke seg at virkeligheten skal la seg presse inn i rammer som tilfredsstillende den slags forestilling (...) Jeg tror at det er så enkelt at virkeligheten unndrar seg denne type kodifisering.

Studien er altså et svar på Diesens utfordring. Vi har allikevel vegret oss for å utmynte dette i et ferdig, videreutviklet verdigrunnlag. Grunnen til dette er at det nå foregår en bestemt prosess. I juni ble både Forsvarsstudien 2000 (FS 2000) og Innstillingen fra Forsvarspolitisk Utvalg (FPU) levert, og denne prosessen fortsetter fram mot ny langtidsmelding for Forsvaret som ventes å inneholde radikale endringer. Disse endringene må bygge på en grunnleggende gjennomtenkning av norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Det er derfor lite hensiktsmessig å utforme et nytt verdigrunnlag før vi ser hvilket ideologisk grunnlag endringene gjøres ut fra.

Som Forsvarets rådgivere i etiske spørsmål ønsker vi heller at denne studien skal inngå i prosessen fram mot langtidsmeldingen. Studien er dermed ment å inneha en dobbel funksjon:

1. Være et bidrag i den nødvendige gjennomtenkningen av norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk som må ligge til grunn for de dyptgripende endringene som er varslet.

2. Være et grunnlagsdokument for en videreutvikling av *FV* som må komme i etterkant av ny langtidsmelding for Forsvaret.

1.2 Formål

Studien har som formål

- *å vise at uten at etikken får plass som fundamental begrunnelse for hele Forsvarets virksomhet, vil endringer og ny organisering framstå som tilfeldig. Det vil være vanskelig å utdanne et motivert personell, og det vil samtidig vise seg vanskelig å oppnå forståelse for Forsvarets legitimitet både i forhold til det internasjonale og det norske samfunn*
- *å peke på at forsvarspolitikken må ses innenfor en bredere sikkerhetspolitisk ramme. Dette stiller også utvidede krav til personellens kompetanse*
- *å begrunne hvorfor de verdier som knytter seg til samfunnet, militærmakt, officersyrket, og den enkeltes personlige tros- og verdigrunnlag må stå i en sammenheng*
- *å peke på etiske verdier som må være med i en fundamental begrunnelse for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, samt vise hvordan disse verdiene fungerer veiledende i spørsmål av stor sikkerhetspolitisk betydning*
- *å gi ansvarlige aktører konkrete utfordringer*

1.3 Framgangsmåte

Forsvaret er et sikkerhetspolitisk virkemiddel. Forsvarspolitikken vil derfor befine seg innenfor de videre sikkerhetspolitiske rammebetingelsene. Under *kapittel 2* tegnes hovedlinjene i disse rammebetingelsene, først de ytre, deretter de som er særegne for norsk sikkerhetspolitikk. Studien legger vekt på en bred tilnærming. I tillegg til at den søker å komme i inngrep med den sikkerhetspolitiske situasjonen slik den er forstått mer tradisjonelt, skisserer den også samfunnsmessige og kulturelle utviklingstrekk, den tradisjonelle begrunnelsen av Forsvaret, hvilke sekundære hensyn som kan være til hinder for endringer, samt peker på andre trusler mot vår sikkerhet enn de rent militære.

Under *kapittel 3* analyserer studien sammenhengen mellom den sikkerhetspolitiske situasjonen og etisk tenkning. Den svarer er klart ja på spørsmålet om militærmakt lar seg vurdere etisk. Den begrunner hvorfor den sikkerhetspolitiske situasjonen etter den kalde krigens slutt i større grad en tidligere fordrer en etisk grunnlagsrefleksjon. Studien peker deretter på at etikken har sin primære plass som fundamental begrunnelse (!), før den går over til å peke på at sammenhengen mellom verdier som knytter seg til samfunnet, militærmakt, yrkesetikk og personlig tros- og verdigrunnlag er å forstå som konsentriske sirkler – med en stadig radikaliserings inn mot sentrum med hensyn til forpliktelse og integritet.

Under *kapittel 4* begrunnes hvilke verdier, hvilket konkret normativt innhold, norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk må ta sitt utgangspunkt i. Studien finner et vel egnet utgangspunkt i *FV*, der det sies:

Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de fremstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon, FN-pakten, FNs menneskerettighetserklæring og internasjonal rett.

Med utgangspunkt i dette løfter studien fram basisverdiene i vårt samfunn, verdier som bør ligge til grunn både for den enkelte soldat og for Forsvarets organisasjon og virksomhet, og for samfunnet som sådan.

Kapittel 5 viser hvordan dette verdigrunnlaget legger etiske føringer i møte med særskilte forsvars- og sikkerhetspolitiske utfordringer. Dette punktet er ikke ment å være uttømmende. Eksemplene som er valgt skulle allikevel representere vesentlige sikkerhetspolitiske utfordringer.

Kapittel 2: Rammebetingelser for norsk sikkerhetspolitikk

2.1 Legitimitetskrise og handlingsrom

Den kalde krigens slutt medførte større handlingsrom for politiske aktører, spesielt i Europa, men også globalt. Frykten for at lokale konflikter kunne eskalere til en altødeleggende atomkrig forsvant gradvis. Demokratiske krefter kunne nå reise seg og omforme mange østeuropeiske samfunn fra kommuniststater til demokratier. Samtidig kom etniske og sosiale skillelinjer igjen til overflaten og førte flere steder til væpnet konflikt mellom etniske grupperinger. Den stabile høyspenning ble på mange måter erstattet av labil lavspenning.

Også FN fant større handlingsrom. På 90-tallet opplevde vi en markant økning av fredsbevarende og fredsopprettende operasjoner i FN-regi. Men på grunn av økt spenning mellom Russland og Vesten, samt manglende finansiell og militær styrke, avtok FN's betydning som sikkerhetspolitisk aktør mot slutten av 90-tallet.

NATO ser på mange måter ut til å stå igjen som vinneren blant de mange aktørene som valgte å stille seg på den nyåpnede sikkerhetspolitiske scenen. Ved å tilpasse kommandostruktur, strategi og operasjoner til den nye situasjonen løste NATO, i alle fall foreløpig, den legitimitetskrisen som den kalde krigens opprinnelig hadde skapt. Gjennom medlemsutvidelse og satsing på kollektiv sikkerhet overtok de også mye av den rollen som Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) tidligere hadde innehatt som den eneste *all-europeiske* aktør.

Prisen NATO måtte betale for rollen som den viktigste euroatlantiske sikkerhetspolitiske aktør har allikevel vært høy. Utvidelsen østover har ført til at kravet om konsensus er vanskeligere å møte, spenningen i forhold til Russland har økt og målet om at NATO-landenes styrker, kommandostruktur og utstyr skal være gjensidig tilpasset hverandre er blitt tøffere å oppnå. Det amerikanske sikkerhetspolitiske hegemoniet har ført til at arbeidet med EUs felles forsvars- og sikkerhetspolitikk har foregått med et tempo, en styrke, en selvstendighet og et innhold som langt overgår det som er lagt til grunn i det NATO-godkjente ESDI (European Security and Defense Identity). Det alvorligste er allikevel at utviklingen av NATO til en selvstendig sikkerhetspolitisk aktør, ikke bare på operasjonelt, men også på strategisk nivå, synes å stå i motstrid til alliansens

traktatgrunnlag (Washington-traktaten, 1949, som igjen, i sin artikkel 1, viser tilbake til FN-pakten.)

Vi ser derfor en allianse som på den ene siden er styrket strategisk og gradvis politisk. På den andre siden og på bakgrunn av det nye strategiske konseptets tilsløring av forholdet til sitt eget traktatgrunnlag, står alliansens etiske og folkerettslige troverdighet i fare for å svekkes. Gitt de forutsetningene som er skissert her, og i den grad den mest aggressive fortolkningen av NATOs nye strategiske konsept legges til grunn, er det på lengre sikt vanskelig å se for seg et samlet, troverdig og slagkraftig NATO. Det er i denne sammenhengen symptomatisk at det i St. prp. nr. 1 (Forsvarsdepartementet 1999/2000), side 16, i omtalen av NATOs nye strategiske konsept tas et forbehold i forhold til internasjonale fredsoperasjoner under NATO-ledelse:

Det er likevel fremdeles en forskjell i graden av forpliktelse for medlemslandene når det gjelder disse oppgaver og oppgaver som er avledet direkte fra Washington-traktaten, så som kollektivt forsvar.

Et NATO som bygger videre på kollektiv sikkerhet og på en sikkerhetspolitisk forståelse som også inkluderer hensynet til miljø, sosial sikkerhet og økonomisk utvikling, og som seriøst legger til rette for et folkerettslig mandat for sine operasjoner, synes å kunne være en vedvarende viktig aktør i europeisk sikkerhetspolitikk. Ved en vektlegging av disse delene av det nye strategiske konseptet vil man oppnå både indre samhold og styrke, og ytre troverdighet.

For Norges del har den nye sikkerhetspolitiske situasjonen medført at det i dag finnes en lav internasjonal mottakelighet for norske sikkerhetspolitiske særinteresser. Fokus innenfor det euroatlantiske området er flyttet sørover og østover. Medlemsutvidelsen østover, partnerskapssamarbeidet, NATOs avtaler med Russland og Ukraina, satsingen på middelhavsregionen, beredskap og operasjoner i forhold til situasjonen på Balkan, osv., gjør at særnorske interesser trengs i bakgrunnen. I den grad nordområdet er i fokus, settes dette heller på Østersjøområdet enn på Barentsregionen. I tillegg kommer integrasjonen av Vestunionen (VEU) i EU, det vil si arbeidet med EUs felles utenriks- og sikkerhetspolitikk, der Norge på grunn av sitt ikke-medlemskap vil spille en perifer rolle.

2.2 Fremtidige trusler mot sikkerheten

Grunnen til at satsing på en kombinasjon mellom kollektiv sikkerhet og en utvidet sikkerhetspolitisk forståelse synes som den riktige, er ikke kun for å bevare NATO som en viktig sikkerhetspolitisk aktør. Hovedgrunnen til at denne brede tilnærminger synes riktig, er karakteren av de truslene vi mest sannsynlig står overfor.

De fortolkninger av den nye sikkerhetspolitiske situasjonen som har skapt mest oppmerksomhet er de som har trukket de mest radikale konklusjonene med hensyn til framtidige scenarier. Den mest fremstående av disse radikale fortolkningene, Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations*,¹ tar sitt utgangspunkt i at den kalde krigen la lokk på gamle, underliggende konflikter. Når den kalde krigens paradigme falt sammen, blusset de gamle konfliktene opp. Den kalde krigen var ideologisk og rasjonelt bestemt, mens de ny-gamle konfliktene er basert på årsaker som ligger dypere, fundert i kultur, religion og etnisitet. Huntington mener konflikter basert på disse årsakene vil dominere sikkerhetspolitikken i fremtiden. Videre hevder han at de ulike kulturene eller «sivilisasjonene» vil utvikle sin egenart. Dermed vil også forskjellene i virkelighetsforståelse øke. Fundamentet er dermed lagt for et nytt og dystre sikkerhetspolitisk paradigme, sier Huntington: kampen mellom sivilisasjonene. Den vestlige sivilisasjon med sine verdier som demokrati, menneskeverd og frihet vil kolliderer med sivilisasjoner som den islamske, med sine verdier: autoritet, orden, lojalitet, strengt kjønnsrollemønster osv. Resultatet kan bli en konflikt mellom sivilisasjoner, og i verste fall, en sivilisasjonskrig. Vestens oppgave vil da være å befeste sitt hegemoni.²

Basert på en lignende analyse av den sikkerhetspolitiske situasjonen har man forsøkt å bygge endringer i den militære tenkning og organisasjon på slagord som «Fra et forsvar av territorium til et forsvar av verdier». Selv om den analysen som ligger til grunn for dette kan sies å inneholde verdifulle momenter, så må den i sin helhet underkjennes som for ensidig og for grunn. Det er flere grunner til dette:

Sett fra et globalt perspektiv, og ikke minst fra synspunktet til de mest ressursvake statene, så er formuleringer som «Fra et forsvar av territorium til et forsvar av verdier» i beste fall uheldig, i verste fall er dette i seg selv egnet til å skape konflikt. Blant samfunnsforskere er det stort sett enighet om at vår vestlige kultur har en gigantisk og velsmurt propagandamaskin som er uovertruffen både i historien og i vår egen samtid. Våre verdier og vår kultur er ikke grunnleggende truet av noen ytre fiende. En av de viktigste samfunnspolitiske problemstillingene i vår tid er nettopp det motsatte: Vår kultur står i ferd med å true enhver annen kultur og ethvert annet sett av verdier med utryddelse.

Den andre, og kanskje viktigere, grunnen er at det er en helt annen type scenarier enn en massiv sivilisasjonskrig som framstår som mest sannsynlig, i alle fall på kort og mellomlang sikt. Realistisk sett bør en forutsette mange ulike konfliktlinjer, både med hensyn til konfliktnivå og rasjonale. Det er lett å stirre seg blind på de sikkerhetspolitiske utfordringene som er en direkte konsekvens av den kalde krigens slutt, og enten tone ned eller glemme at verden har forand-

¹ Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996, ss. 301ff.

² *Ibid.*, s. 301ff.

ret seg også i andre henseende. Følgende tendenser og utviklingstrekk kan nevnes i den forbindelse:

- Globalisering
- Et økende press på økosystemene
- Informasjonsteknologisk krigføring
- De teknologibaserte økonomienes tendens til å skape grov sosial urett, både innad i det enkelte samfunn og i forhold til samfunn som ikke følger utviklingen
- Den sosiale uro som følger i kjølvannet av denne utviklingen og av en bevissthet om en generell skjev fordeling av verdens goder
- Befolknings eksplosjon og knapphet på basisgoder
- Internasjonal kriminalitet og terrorisme
- Etniske/ religiøse konflikter innenfor og mellom nasjonalstatene

Vi står overfor et paradigmeskifte som *ikke bare* kan utledes av den kalde krigens slutt. Den situasjonen vi kan se for oss på kort og mellomlang sikt har karakter av kompleksitet, uforutsigbarhet og spennvidde. Huntingtons analyse og slagordet «Fra et forsvar av territorium til et forsvar av verdier» tar ikke høyde for denne komplekse og utvidede sikkerhetspolitiske forståelsen. I andre sammenhenger kan det være rimelig uskyldig å ta feil. I denne sammenhengen er nok ikke det tilfelle. Hvis lignende analyser legges til grunn for den sikkerhetspolitiske utviklingen, og utfordringene møtes ved at det vestlige hegemoniet styrkes med en ensidig militær og teknologisk opprustning, så kan det scenariet Huntington skisserer fort bli en selvoppfyllende profeti.

I stedet bør militær sikkerhet og bruk av militær makt sees innenfor det totale bildet av truslene mot sikkerhet. Det betyr helt konkret: samarbeid mellom departementene, militær kontakt med politiske miljøer, fagmiljøer og NGOer, samt tilegnelse av deres kompetanse, samtidig som disse andre, ikke-militære aktørene må få en styrket forståelse av militærmaktens rolle, muligheter og begrensninger.

En utvidet sikkerhetspolitisk forståelse som inkluderer bredden av truslene mot sikkerhet, fordrer en bred sikkerhetspolitisk tilnærming. Bare slik kan vi også på lang sikt legge grunnen for at ulike sivilisasjoner og kulturer kan finne sine plasser innenfor én og samme verden.

Vi har i dette avsnittet beskrevet et paradigmeskifte som har den kalde krigens slutt som sitt symbol, men som ikke kan forklares ensidig ut fra denne. Dagens sammensatte situasjon er et resultat av en langsiktig utvikling, en utvikling som kan forstås i lys av utviklingstrekk som globalisering, teknologisering, samt økt bevissthet om rettferdig fordeling. Vi står nå i en situasjon der trusler som bunner i økonomiske, sosiale og miljømessige forhold kommer i tillegg til de rent militære. Denne utvidede forståelse av trusler mot sikkerhet fordrer en utvidet sikkerhetspolitisk tilnærming.

Dette paradigmeskiftet leder oss over i neste punkt, nemlig den internasjonale politiske utvikling og status for hvordan man per i dag forstår bruk av militære maktmidler i møte med en så sammensatt situasjon.

2.3 Politisk utvikling i synet på bruk av militære maktmidler

I sammenheng med en utvidet sikkerhetspolitisk forståelse og tilnærming spiller arbeidet med kollektiv sikkerhet og utviklingen mot en internasjonal rettsorden en avgjørende rolle. I denne sammenheng blir også forståelsen av statsuavhengigheten og et stadig mer uklart skille mellom freds- og krigstilstand aktuelt.

Kollektiv sikkerhet

Kollektiv sikkerhet er samarbeid mellom nasjonalstatene for å oppnå felles goder, og har vært på dagsorden i internasjonal politikk på hele 90-tallet. Ideen om kollektiv sikkerhet er ikke ny. Den har vært et gjennomgående tema i internasjonal politikk siden Versailles-freden i begynnelsen av vårt århundre.³

Etter Folkeforbundets fallitt og den påfølgende 2. verdenskrig, kom neste forsøk på å gjenopplive tanken om kollektiv sikkerhet i 1945 med dannelsen av FN, framdeles innenfor den idealpolitiske tradisjon, men denne gang med visse innslag av realpolitikk.⁴ I kapittel VII i FN-traktaten kom det inn klausuler om bruk av militærmakt for å tvinge eventuell aggresjon til opphør. Problemet nå skulle vise seg å bli den økende konflikten mellom Øst og Vest -en konflikt som

³ Den amerikanske president Woodrow Wilson var en av arkitektene bak disse nye ideene omkring hvordan man kunne organisere verdenssamfunnet slik at man aldri mer skulle kunne oppleve redslene fra Første verdenskrig. Han forkastet maktbalansetenkningen som hadde vært den dominerende i Europa frem mot krigsutbruddet fordi denne skapte rivaliseringer som var nødt til å lede til krig. Hans alternativ var tanken om en «community of power» basert på antagelsen om at alle nasjoner egentlig ønsket fred, og at nasjonene kunne samarbeide om å straffe evt aggresjon. Problemet var at behovet for reell tvangsmakt i stor grad ble oversett av Wilson og hans medarbeidere. De forutsatte at «moralisk kraft» burde være nok til å sette aggressive nasjoner på plass. Folkeforbundet som skulle danne den institusjonelle ramme for dette nye konseptet mistet snart sin støtte fra stormaktene som fortsatte å forfølge sin realpolitikk. Det endelige bevis på organisasjonens impotens kom ved italienernes angrep på Etiopia i 1935.

⁴ Begrepene 'realpolitikk' og 'realpolitisk' blir her brukt i den betydning som kommer fram i *Websters Third New International Dictionary of the English Language*, unabridged, Chicago, et al., 1986, s. 1890: «Realpolitik – Politics based on practical and material factors, on political realities, or on the realities of national interest and power esp[ecially] as distinguished from theoretical, ethical or moralistic objectives». Et av denne studiens viktigste anliggender er å peke på at verken en ren realpolitisk eller en ren idealistisk tilnærming kommer til rette med de sikkerhetspolitiske utfordringene vi står overfor. Selvforsvar og egeninteresse vil alltid måtte kompletteres av et ansvar for den andre som går ut over egeninteressen. Vi finner den samme dobbelthet i vår tids sikkerhetspolitiske forståelse. Det etiske; ansvaret for den fremmede, er blitt en del av kjernen i de vitale sikkerhetspolitiske interesser. Diskusjonen omkring humanitære intervensjoner og relativiseringen av statsuavhengigheten i forhold til Menneskerettighetene er tydelige tegn på dette. Ut fra dette vil en tilnærming som er genuint etisk måtte inkludere både idealistiske/humanitære og realpolitiske momenter. Realpolitikk vil videre i studien slik forstås positivt i den grad den defineres som å gå inn og korrigere en ren idealpolitisk tilnærming, slik som her, eller inngår i sammenheng med en idealpolitisk tilnærming. Realpolitikk vil forstås negativt i den grad den defineres rent instrumentelt, det vil si som fristilt fra etiske og moralske betraktninger.

vanskeliggjorde beslutningsprosessen i Sikkerhetsrådet og slik i stor grad forhindret bruk av denne muligheten. Unntaket var tilfellet Korea i 1950. I stedet vokste det fram en annen mulighet for bruk av militære styrker basert på kapittel VI i FN-pakten som en nøytral tredjepart mellom stridende parter for å overvåke en fredsavtale, de såkalte fredsbevarende operasjoner.

Gjennom dokumentet *An Agenda for Peace* fra 1992 har FN, ved daværende generalsekretær Boutros-Ghali, forsøkt å revitalisere tanken om kollektiv sikkerhet gjennom en tilnærming til internasjonal konfliktløsning der de militære maktmidler forstås integrert i en helhetlig politisk prosess. Utviklingen i den andre halvdel av 90-årene har imidlertid vist at det er en lang vei fram mot en internasjonal rettstilstand der en sånn rolle for bruk av militærmakt framstår som akseptabel. Økt spenning mellom øst og vest, og derav FNs svekkede stilling, synes i dag å være det største problemet på veien mot en slik rettstilstand.

Også innenfor NATOs tilpasning til den nye sikkerhetspolitiske situasjonen på 90-tallet har tanken om kollektiv sikkerhet spilt en avgjørende rolle. Man har supplert den tradisjonelle oppgaven, kollektivt forsvar, med andre oppgaver: kollektiv sikkerhet. Tanken har vært at sikkerheten i det euro-atlantiske området vil øke gjennom at flest mulig land tilknyttes NATO.⁵ Dette arbeidet har vært gjort gjennom samarbeidet i Det nordatlantiske samarbeidsråd (NACC), og fra 1997 i Det euro-atlantiske partnerskapsråd (EAPC). Det mest kjente initiativet er Partnerskap for fred (Pff). Også NATOs storstilte satsing på kollektiv sikkerhet møtte motbør på slutten av 90-tallet. I forhold til russiske ledere og opinion ble NATOs troverdighet kraftig svekket gjennom medlemsutvidelsen østover og ikke minst gjennom opptakten til og gjennomføringen av krigen om Kosovo. Situasjonen ble ikke bedre ved at NATOs nye strategiske konsept går langt i å antyde i at Kosovo- krigens manglende FN-mandat ikke vil utgjøre unntaket, men regelen, i fremtidige NATO-operasjoner.

Det kan derfor hevdes at tilbakeslaget for kollektiv sikkerhet, både slik det er forstått fra FNs og NATOs side, kan ses i lys av den prosessen som førte fram til Krigen om Kosovo og NATOs nye strategiske konsept. Samtidig er det viktig å se at NATOs nye strategiske konsept, i tillegg til å antyde en fristilling i forhold til mandat fra FN, med mye større tydelighet satser på kollektiv sikkerhet og en utvidet sikkerhetsforståelse og tilnærming. Mens dokumentet vitner om en underliggende uenighet i forhold til spørsmålet om FN-mandat, så vitner det som sies om en vektlegging av kollektiv sikkerhet, og om en bredere tilnærming til sikkerhet, om en grunnleggende konsensus.

⁵ Se «Europeisk sikkerhet i en foranderlig tid: En analyse av Norges utenriks og sikkerhetspolitiske handlingsrom», FFI, november 1999, s. 42.

På vei mot en internasjonal rettsorden – opprettelsen av FNs krigsforbryterdomstol

I løpet av 90-tallet kom også spørsmålet om en *internasjonal rettsorden* sterkt i fokus, spesielt gjennom opprettelsen av FNs permanente krigsforbryterdomstol. Dette markerer det foreløpige slutt punktet i en lang historisk utvikling.⁶

En av de viktigste hendelsene som legger grunnlaget for tanken om en internasjonal rettsorden, og som peker direkte hen mot opprettelsen av en fast krigsforbryterdomstol, var Nürnbergprosessen. Her ble det slått fast et nytt og vidtrekkende prinsipp: Handlinger begått innenfor en suveren stat, på vegne av og etter ordre fra legitime myndigheter, kan bli bedømt som «forbrytelser mot menneskeheten». Drapet på 6 millioner jøder ble beskrevet som en slik forbrytelse til tross for at det i utgangspunktet var innenfor den suverene stats rammer, og til tross for at en slik handling ikke ble beskrevet i de da gjeldende folkerettslige konvensjoner. Det kan reises viktige innvendinger mot Nürnbergprosessen,⁷ men faktum er at selve tankegangen innebærer at objektive moralske prinsipper legges til grunn for maktanvendelse. Moralske og naturrettslige konsepsjoner gis en selvstendig og avgjørende rolle i forståelsen av det internasjonale samfunn.⁸

I sin karakter er det internasjonale rettssamfunn fortsatt ufullstendig. Det er mange viktige og vanskelige prinsipielle problemstillinger forbundet med tanken om et overnasjonalt rettssamfunn, ikke minst i forhold til prinsippet om statssuverenitet. En realistisk vurdering tilsier allikevel at det må finnes reaksjonsmåter og redskaper som hindrer at statssuvereniteten brukes som beskyttelse av handlinger som utgjør grove og systematiske brudd på menneskerettighetene.

Utviklingen av en internasjonal rettsorden er en nødvendig utvikling fram mot en situasjon der statenes suverenitet og selvstendighet knyttes vesensmessig til kravet om etterrettelighet og ansvarlighet for borgernes sikkerhet. Statssuvereniteten må derfor ikke forstås som å stå i en motsetning til Menneskerettighetene. Den suverene og ansvarlige stat må derimot forstås som en av de vik-

⁶ Idéhistorisk sett har tanken om et internasjonalt rettssamfunn røtter tilbake til de såkalte *publisistene* på 17-hundretallet, hvor filosofer som Immanuel Kant og J. Rousseau var fremtredende representanter. Deres tanke var at det internasjonale anarki måtte erstattes av en internasjonal rettsorden for å få slutt på kriger og konflikter. I stedet for bare å regulere selve krigføringen (*ius in bello*), måtte en skape en rettsorden som umuliggjorde krig og konflikter (*ius contra bellum*). Denne tankegangen får sitt institusjonelle uttrykk i opprettelsen av Folkeforbundet i 1920 og i Parisdeklarasjonen og Briand-Kellogpakten fra 1928. Nyere, og mindre pretensiøse uttrykk for denne tankegangen finner vi i opprettelsen av de Forente Nasjoner (FN) i 1945, hvor FN-pakten fra samme år og FNs menneskerettighetserklæring fra 1948 er de grunnleggende dokumenter.

⁷ F.eks. kan det innvendes at denne domstolen var seierherrenes domstol, og at det bare var handlinger begått av Tyskland som ble bedømt. Videre kan det innvendes at domstolen dømte i ettertid etter en avsluttet konflikt, og at det er en lang vei fra en slik handlingsbedømmelse, til intervensjoner i suverene stater, uten noen form for hverken erklært krig eller kapitulasjon fra regimenenes side.

⁸ Rudolph C. Barnes jr., *Military Legitimacy: Might and Right in the New Millennium*, 1996, s. 92ff.

tigste garantistene for at Menneskerettighetene blir respektert og etterlevd. Selvstendighet og frihet er uatskillelig knyttet opp mot det å stå ansvarlig for sine handlinger. Bare slik kan statene i framtiden spille en avgjørende rolle som ansvarlig aktør i vernet av menneskelig sikkerhet.

Relativisering – av statsuverenitet og av skillet mellom krig og fred

Utviklingen etter 2. verdenskrig har på mange måter ført oss tilbake til tiden før «folkekrigens» fremvekst, den gang kriger og konflikter ble ført på tvers av nasjonale grenselinjer. Også i dag skjer stadig færre kriger og krigslignende handlinger mellom suverene stater. Dette medfører en mer kaotisk og uoversiktlig situasjon. Forbindelsen mellom bruk av militærmakt og den politiske legitimitet blir svært komplisert.

Samtidig som den tradisjonelle nasjonale suvereniteten relativiseres, kompenseres dette imidlertid, slik vi har sett, med framveksten av en internasjonal rettsorden. Denne tjener i økende grad som legitimasjonsbasis for anvendelse av militær og politisk makt i internasjonal sammenheng.

Man har tradisjonelt forstått fred og krig som to områder som er skarpt atskilt i tid og rom. Den statiske situasjonen under den kalde krigen bidro til å sementere denne virkelighetsoppfatningen. Etter den kalde krigens slutt er dette endret. Man kan, noe abstrakt, tenke seg forholdet mellom krig og fred som en linje mellom absolutt krig og absolutt fred. Mellom disse ytterpunktene kan det tenkes en glidende overgang. Også i det tenkte midtsegmentet mellom begrenset fred og begrenset krig har den sikkerhetspolitiske situasjonen åpnet for anvendelse av militærmakt. Det er sannsynlig at dette segmentet vil få stadig større betydning i årene som kommer. De ulike intervensjoner i regi av FN og andre internasjonale organisasjoner kan sees som et uttrykk for dette. Dette medfører en ny forståelse av maktbrukens karakter. I denne sammenhengen vil en drøfting av endringens innholdsmessige karakter være av vesentlig betydning.

Bruk av militærmakt har tradisjonelt sett blitt forstått som den ytterste konsekvens av suverenitetshevdelse når andre (diplomatiske) midler har slått feil. Det har derfor vært et prinsipielt og praktisk skille mellom diplomati og bruk av militærmakt. Dette skillet er ikke like klart lenger. Konsekvensen av dette er at militærmaktens område beveger seg inn på det tradisjonelle diplomatiske området, og motsatt.

Under neste underkapittel vil vi se på hvordan denne utviklingen gjenspeiler seg i den militærkonseptuelle utviklingen. Stikkordene her er: manøverkrigføring, samt samspill mellom politiske og militære målsetninger når det gjelder krisehåndtering.

2.4 Militærkonseptuell utvikling

I nyere militær tenkning kan man skille ut to ulike militære hovedretninger når det gjelder den grunnleggende tankegangen omkring krig og krigsførsel. Det er for det første den såkalte «utmattelseskrigføringen» og for det andre den såkalte «manøverkrigføringen».⁹ I nyere tid har manøverkrigføringen fått en renessanse.

Manøverkrig kan defineres som «evnen til å bevege seg fysisk og psykisk i forhold til motstanderen».¹⁰ I US Marine Corps Field Manual I blir manøverkrig definert slik: «Manøverkrig er den filosofi for føring av strid som søker å ødelegge den indre sammenhengen i fiendens organisasjon og operasjoner gjennom en serie hurtige, voldsomme og uventede operasjoner, og derved skape en uoversiktlig og stadig vanskeligere situasjon som han til slutt ikke mestrer».¹¹

Den teknologiske utviklingen i vårt århundre gav muligheten for at disse teoriene kunne realiseres i praksis. Første verdenskrig var en kamp om å ta og holde «lende» som førte til statiske fronter og skyttergraver på begge sider. I 2. verdenskrig så man konturene av en krigføring som i større grad ble orientert mot evnen til å manøvrere og utnytte svakheter hos motstanderen. Denne utviklingen har fortsatt etter 2. verdenskrig når det gjelder konvensjonell krigføring.

Etter den kalde krigen og gjennomføringen av diverse nedrustningsavtaler, har atomvåpnene blitt tillagt en relativt mindre rolle i de strategier som er valgt. Frykten er nå mer knyttet til spredningen av atomvåpen til stater i den tredje verden og eventuelle terroristgrupper som kan komme til å benytte disse i sin strategi. Denne neddemningen av terrorbalansen (basert på kjernefysiske våpen) har ført til det paradoksale at konvensjonelle militære styrker fremstår som mer anvendelige også for stormaktene, fordi koblingen til den kjernefysiske strategi ikke lenger er like klar.

Som en følge av dette har samspillet mellom de politiske og militære målsettinger, samt befolkningens rolle i utformingen av disse målsettinger, blitt mer avgjørende. Tradisjonelt sett har militærmakt blitt forstått som en kombinasjon av det politisk ønskelige og det militært mulige. Innenfor det nye paradigmet som den kalde krigens slutt markerer, er det mye som tyder på at en slik todelt kombinasjonsmodell bør defineres klarere, og ikke minst utvides med folkerettslige og etiske faktorer. Dette blir et sentralt punkt senere i studien.

Den senere tids fokusering på en fleksibel og selektiv bruk av militære styrker for å oppnå politiske mål innenfor rammen av kollektiv sikkerhet har medført at man på militær side har måttet planlegge i forhold til langt flere scenarier enn det som var nødvendig under den kalde krigen. Multinasjonalitet, fleksibili-

⁹ Rekkedal, Nils Marius: «Moderne militær tenkning – hva skiller?» *NMT* 3/97, s. 14.

¹⁰ Rune Bjerås og John Andreas Olsen, «Manøverkrigføring og luftmaktperspektivet», *NMT* 10/97, 43ff.

¹¹ Sitert etter Bjerås og Olsen, *op.cit.*, s. 43.

tet og mobilitet framstår som grunnleggende begreper for den type militærmakt som er i ferd med å utvikle seg i vår del av verden. Det er med andre ord en militærmakt som vil være tilpasset krisehåndtering i konflikter på lavt og middels intensitetsnivå.

Et av de sentrale punktene, både i et moderne syn på militær maktbruk og i denne studien, er en slik bevegelse fra *tradisjonell krigføring* til større vektlegging av *krisehåndtering*. Denne type maktbruk er omstridt, men det kan gjennom empiriske studier¹² føres en argumentasjon for at man kan lykkes med dette. Skal man gjøre dette, kreves et samspill mellom aktører som går langt ut over de krav som ble stilt til aktørene i mer tradisjonelle konflikter.

For det første kreves det et dynamisk samspill mellom politiske og militære beslutningstakere, samt at sentrale beslutninger, både politiske og militære, blir tatt av aktører som befinner seg nært den krisen som skal håndteres. Den komplekse situasjonen og de sammensatte truslene mot menneskelig sikkerhet, slik vi beskrev det under kap. 2.2, krever også at bruken av militærmakt går inn som ett virkemiddel i en tilsvarende kompleks tilnærming. Dette vil igjen kreve en tilstedeværelse av personell med mange typer kompetanse, for eksempel innenfor rettsforståelse, kultur- og religionskunnskap, osv, både *i* og *i nært samarbeid* med de militære styrkene som er involvert. Relativiseringen av statssuvereniteten og av forskjellen mellom krig og fred krever dessuten at både utviklingen og bruken av militær makt i større grad må søke folkerettslig og etisk legitimitet.

2.5 Samfunnsmessige og kulturelle utviklingstrekk

I *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse i Forsvaret*, som gjaldt frem til *Forsvarets verdigrunnlag* kom, het det følgende om forholdet mellom Forsvaret og samfunnet:

*Forsvaret og øvrige deler av samfunnet griper inn i og påvirker hverandre. Forsvarets oppgaver i krig gjør at vi på en del områder må stille andre krav enn det som ellers er vanlig, men vi kan og skal ikke isolere oss fra den samfunnsmessige utvikling. Ledelse og samarbeid i Forsvaret må bygge på de verdier og normer som gjelder i samfunnet for øvrig. Forsvarets ledere må være åpne for impulser fra alle deler av samfunnet for også på denne måten å få inspirasjon til nytenkning og videreutvikling.*¹³

I norsk sammenheng har nærheten mellom samfunnet og Forsvaret i hele etterkrigstiden blitt understreket sterkt. Vernepliktsordningen gjør at Forsvaret står i nær kontakt med det sivile samfunn både hva gjelder rekruttering og generelle

¹² Se f.eks. Thomas G. Weiss, *Military-Civilian Interactions: Intervening in Humanitarian Crises*, Rowman and Littlefield 1999.

¹³ *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse*, Forsvarets overkommando, Presse- og informasjonsavdelingen, oktober 1992, s. 18.

holdninger og verdier. I andre land (som f. eks. USA) er dette forholdet svakere. Dette er blitt oppfattet som en positiv verdi ved vår forsvarstenkning. Samtidig gjør dette også Forsvaret mer sårbar for eventuelle negative holdnings- og verdiendringer i befolkningen, endringer som kanskje kan komme i motstrid til den basis som er nødvendig med tanke på «Forsvarets oppgave i krig» som det heter i *Forsvarssjefens grunnsyn*. Uansett er dette en interaksjon som påvirker Forsvaret. I den forstand vil det være av avgjørende betydning å kunne gi en analyse av de trekk ved den samfunnsmessige og kulturelle utviklingen som i neste omgang vil prege Forsvaret, med tanke på holdninger, normer og verdier.

En slik analyse vil naturligvis være selektiv fordi den vil være sterkt preget av det analytiske subjekts egne verdier og preferanser. Allikevel vil en slik analyse kunne være verdifull, om ikke annet fordi den stiller opp noen problemstillinger som kan gjøres til gjenstand for videre debatt og kritikk. Som et utgangspunkt for drøftelsen synes det å være relevant å se på hvorvidt det kan påvises *endringer* i samfunnets verdiholdninger de siste årene.

Norsk Monitor har i flere år gjort en omfattende undersøkelse omkring nordmenns holdninger til en rekke sentrale verdispørsmål.¹⁴ Undersøkelsen omfatter et meget omfattende underlagsmateriale over en lengre tidsperiode. Dette gjør det mulig å si noe adekvat, ikke bare om folks verdiholdninger, men også om *utviklingen* av disse. I bearbeidelsen av materialet anvender man seg av to akser som kvalifiserer de ulike verdiene og verdiholdningene. Den ene akse vedrører forholdet mellom verdier som defineres som hhv. «modernistiske» og «tradisjonellistiske». Den andre akse vedrører forholdet mellom verdier som defineres som hhv. «materialistiske» og «idealistiske». Med utgangspunkt i disse aksene har man delt inn det norske folk etter verdipreferanser i fire hovedgrupper: 1. De moderne materialister, 2. De moderne idealister, 3. De tradisjonelle materialister og 4. De tradisjonelle idealister. I den første undersøkelsen fra 1985 ble befolkningens verdipreferanser kvantitativt fordelt likt mellom disse hovedgruppene. Dermed ble det etablert en utgangsgruppe som man så kunne måle senere undersøkelser mot for å registrere eventuelle endringer i verdiholdninger. Hovedtendensen er klar: De moderne materialister (gruppe 1) øker, mens: De tradisjonelle idealister (gruppe 4) minker. Dette innebærer at verdiholdninger som individualisme, materialisme, hedonisme viser en klar økning, mens verdiholdninger som puritanisme, sparsommelighet, nasjonalisme og ofervillighet viser en like klar tilbakegang.

Opphavet til denne utviklingen finner vi i overgangen fra middelalderens kristne enhetskultur, der kirkens autoritet og dogmer definerte hva som var sant både i vitenskapens og troens verden, til en virkelighetsforståelse der den vitenskapelige sannhet er løst fra kirkens autoritet. Når sannheten ikke lenger for-

¹⁴ Norsk Monitor er et prosjekt som drives av Markeds- og mediainstituttet. For informasjon om undersøkelsene, se <http://www.mmi.no/>.

ankres verken i hellige bøker og dogmer, eller i kirkens fortolkning av disse, må sannheten forankres annet steds. Den naturlige utviklingen førte til at dette sannhetens sted ble det erkjennende subjekt. De trendene vi ser i dag, og som undersøkelsen fra Norsk Monitor viser, kan ses som fullbyrdelsen av denne utviklingen. Innenfor en slik ramme kan vi så forstå utviklingstrekk i dagens samfunn som verdimeslig mangfold, forbrukermentalitet, enkeltmenneskets betydning, samt til en viss grad også globaliseringen. Det er ikke lenger kirken, den nasjonale øvrigheten, vitenskapen eller institusjonene som bestemmer hva som er sant og viktig for det enkelte mennesket. Det bestemmer jeg selv!

Malt med svært bred pensel kan dagens situasjon ses som overgangen fra en mellomfase til en slutfase i denne utviklingen. Nasjonalstaten med dens institusjoner; kongehus, skole, den nasjonale kirke, osv., kan ses som en kompensasjon for det meningsinnhold som gikk tapt da det religiøse verdensbildet ble svekket som meningsgivende faktor. De nasjonale institusjonenes rolle i denne sammenheng blir å verne, bevare og styrke de verdier og den kultur som ses som umistelig i møte med den nye utviklingen. Forsvaret kan ses som et ytterste virkemiddel i dette prosjektet. Nasjonalstaten med dens verdier og kultur skal ikke bare vernes og beskyttes. Når det kreves skal den også forsvares med makt.

Det vi ser i dag er at dette nasjonale prosjektet er i ferd med å svekkes. «Aldri mer 9. april» oppleves av etterkrigsgenerasjonen ikke som noen evig gyldig legitimasjon og definisjon av det norske samfunn og av det norske forsvaret. Faktorer som utdanningsrevolusjon kombinert med sosial og geografisk mobilitet medvirker til at tradisjonelle bånd svekkes. Autoriteter og institusjoner på det livssynsmessige og kulturelle nivå oppleves mindre meningsgivende. Totalt sett gjør dette at nasjonal fellesskapsideologi ikke lenger oppleves som noe entydig meningsgivende og livsmessig strukturerende. Dette reiser også spørsmålet om i hvilken grad det er mulig å mobilisere tanken om felles nasjonale verdier det er verd å forsvare, ja til og med gi sitt eget liv for.

De tradisjonelle institusjonene, inklusive Forsvaret, står overfor en utfordring. Tradisjonelt objektivt gyldige sannheter, verdier og normer er ikke gitt på samme måte som tidligere. De tradisjonelle fellesskapsinstitusjonene som kirke, stat, skole og forsvar forstås ikke lenger som eksklusive fortolkere av normer og verdier. Det grunnleggende sannhetskriterium for normer og verdier synes ikke lenger verken å være at de er forankret i tradisjonelle institusjoner eller at de påberoper seg objektiv sannhet, men at de er sanne eller relevante for den enkelte - for subjektet. Det er subjektet, dvs. den enkelte som definerer sin egen virkelighetsoppfatning. At dette medfører en utfordring for et forsvar basert på allmenn verneplikt og oppslutning i befolkningen som helhet er innlysende. Denne situasjonen innebærer samtidig en åpning og en mulighet, nemlig at den lojalitet og ansvarlighet som tradisjonelt er blitt bestemt som vertikal og hierarkisk, nå forstås horisontalt og demokratisk.

Det vi har sagt til nå betyr at det er det enkelte individ som definerer sin virkelighet og sine normer og verdier. Fellesinstitusjoner og fellesverdier blir forstått som avledet av individuelle valg og preferanser. Dette er et bærende element i hele vår moderne forståelse av forholdet mellom individ og samfunn. Det enkelte mennesket er et moralsk subjekt som har en iboende frihet til å uttrykke sin vilje og sine verdier gjennom folkestyret og den offentlige debatt. Slikt sett er dette grunnlaget for vårt demokrati og vårt samfunn. I denne forstand er fellesinstitusjoner avledet av den enkelte, og ikke motsatt.

Grunnleggende problemer blir det først dersom prosessen knyttet til et verdimeslig mangfold medfører at det ikke lenger finnes noen mulighet for felles samtale i samfunnet. Innenfor et samfunn, og ikke minst innenfor et forsvar, der lojalitet vil måtte bety noe langt hinsides kadaverdisiplin, synes veien utenom denne muligheten ikke å være å fastsette strengere regler for kommunikasjon og lydighet, men å tilkjenne den enkelte den frihet og det ansvar han opplever seg å være båret av.

En økt vekt på individets egne verdier og holdningspreferenser *må* ikke føre til en sosial oppløsning. Denne studien tar ikke bare utgangspunkt i en forståelse av sikkerhetspolitiske og samfunnsmessige utviklingstrekk. Den baserer seg også på en antropologi, en forståelse av hvem mennesket er. Individet vil også i fremtiden måtte forholde seg til andre individer, om enn på en annen måte enn tradisjonelt. I en verden hvor det meste er i endring vil det uten tvil fortsatt være et grunnleggende menneskelig behov for tilknytning og mellommenneskelig fellesskap. Vi er sosiale vesen som blir til i et fellesskap. Denne grunnleggende dimensjonen av at mennesket blir til i et fellesskap som fortsatt vil være familiært, lokalt og knyttet til en særskilt språklig og kulturell gruppe, er den grunnleggende forutsetning for et menneskeverdige liv. Denne fellesskapsdimensjonen er altså både den grunnleggende og stabile, samtidig som den er forutsetningen for at en utvikling som for eksempel individualisering kan finne sted. Denne sammenhengen mellom enkeltmenneskets betydning på den ene siden, og behov for tilknytning og fellesskap på den andre, må forstås som noe gjensidig: det er en vekselvirking mellom den enkelte og et større fellesskap. Kort sagt: Den moderne kombinasjonen av å være et individ i et fellesskap faktisk er noe av grunnlaget for å snakke om etikk her.

Understrekingen av enkeltmenneskets frihet er allikevel ikke en ukritisk omfavnelser av en universell forbrukermentalitet. Markedsliberalistisk tankegods synes i vår tid å trenge seg inn på stadig nye områder, også når det gjelder områder som tro, livssyn og verdier, og markedsfører seg selv som en nærmest uimotsigelig naturlov. Knyttet enkeltmenneskets frihet for ensidig opp mot forbrukermentalitet og markedsliberalisme står vi i fare for kun å stå igjen med en fordekt sosialdarwinisme der det kun er den sterkestes rett som gjelder. Opp

mot en slik ensidighet vil vi holde den svakestes rettigheter og møtet med Den andre.¹⁵

Det verdimeslige mangfoldet innebærer at de tradisjonelle nasjonale bånd svekkes. Individets frihet blir her det avgjørende. Samtidig medfører dette en dynamikk som ikke bare går innover mot det enkelte individ, men samtidig også utover globalt. Som en følge av den teknologiske utvikling har det enkelte individ en for tidligere tider nesten ufattelig tilgang til global samhandling og kommunikasjon. Dersom denne samhandlingen forstås i lys av den nevnte forbrukermentaliteten, så forholder det enkelte individ seg til et globalt marked og en global markedslogikk både økonomisk og når det gjelder normer, verdier og holdninger. Dette stiller både *det enkelte mennesket*, som skal forholde seg til dette markedet og fortolke denne globale konteksten, og *nasjonalstaten*, som ikke lenger oppleves som den konstituerende ramme omkring fellesskapet, overfor store utfordringer i tiden som kommer. Hva dette vil innebære i forhold til nasjonal suverenitet og nasjonalstatens makt – og voldsmonopol (politi, rettsvesen og militært forsvar) er usikkert. Det eneste sikre er at dette er fundamentale problemstillinger som har å gjøre med sikkerhet i en endret verden, ikke bare for nasjonalstaten, men når alt kommer til alt også for det enkelte individ.

2.6 Forsvarets legitimitet

Forsvarets tradisjonelle legitimitet og begrunnelse

Det norske forsvarets tradisjonelle legitimitet har i hovedsak vært basert på to hovedkilder: (1) Arven fra Eidsvoll og (2) arven fra 2. verdenskrig.

Grunnlovens betydning for Forsvarets legitimasjon kan kort summeres i tre punkter:

- Den allmenne verneplikten er en følge av *nasjonal frihet og selvstendighet*. De militære styrker ses som et nasjonalt forsvar mot ytre fiender. Det nasjonale forsvars legitimitet faller derfor sammen med statens legitimitet.
- Plikten til å avtjene verneplikten er knyttet til den *allmenne stemmeretten*. Statens og individets selvstendighet og frihet inkluderer en rett og en plikt til å forsvare denne friheten.
- Det demokratiske aspektet er her av avgjørende betydning. Forsvaret forstås ikke som de herskende klassers redskap for å beskytte sin posisjon. Det er et *redskap for folket* for å beskytte sin selvstendighet og frihet. Nasjonens

¹⁵ Jfr. kap. 4.2.

selvstendighet er ikke bygd på kongens makt «av Guds nåde», men kommer fra folket selv. Det er folkets suverenitet.

Dette er en tilbakeskuende fortolkning. Helt opp til 2. verdenskrig kan en ikke si at Forsvaret ble forstått som et uttrykk for folkesuvereniteten og demokratiet. Store deler av befolkningen så på Forsvaret som et redskap i de styrende elitors hender mot vanlige folk. Verneplikten ble forstått som en byrde og ikke en rett, og hendelser før krigen var med på å underbygge denne forståelsen.

Den 2. verdenskrig ble gjennombruddet for den nevnte fortolkning av det konstitusjonelle grunnlaget for Forsvaret og det kom slik til å spille en avgjørende rolle i byggingen av etterkrigstidens enhetssamfunn. Sammen med andre nasjonale institusjoner skulle Forsvaret bygge, styrke og verne om en nasjonal og enhetlig kultur. Dette fokuset var sterkt til stede i soldatutdanningen. I tillegg til å beskytte landet mot ytre fiender skulle Forsvaret være med på å bygge indre enhet.

Vi kan derfor oppsummere: Det norske forsvarets legitimitet har tradisjonelt sett vært forankret i arven fra Eidsvoll og arven fra annen verdenskrig. I dette ligger det en sterk understrekning av det demokratiske aspekt og det integrerende aspekt. Forsvaret er blitt forstått som et uttrykk for – og et forsvar for – folkesuvereniteten. Dette har gitt seg uttrykk i sterk demokratisk kontroll over Forsvaret, forståelse av Forsvaret som en integrert del av resten av samfunnet, forståelse av allmenn verneplikt som en nødvendighet, ikke bare rent militært, men også ideologisk og kulturelt, og forståelsen av forsvarets instrumentelle betydning ikke bare i forsvar mot eksterne fiender, men også som et konstruktivt element i dannelsen av den nasjonale samfunnsmessige konsensus.

Forsvarets legitimitet i lys av den sikkerhetspolitiske utviklingen

En av de største utfordringene norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk står overfor, er at det tradisjonelle legitimasjonsgrunnlaget står i fare for å vitre hen. Dette følger både av den generelle samfunnsmessige og kulturelle utviklingen og av den mer spesifikke sikkerhetspolitiske og militærkonseptuelle utviklingen:

- *samfunnsutviklingen*: større vekt på enkeltmenneskets frihet og ansvar, verdimelessig mangfold og en global kontekst, gjør at Forsvaret som nasjonal enhetsbyggende institusjon framstår som svært problematisk
- *den sikkerhetspolitiske utviklingen*: fraværet av trusselen om en massiv invasjon av norsk og europeisk territorium, lav mottakelighet for særnorske sikkerhetspolitiske interesser, det at trusselen mot menneskelig sikkerhet i dag framstår som kompleks og bred, bortfallet av den absolutte statssuvereniteten som grunnpilar for sikkerhetspolitisk samhandling, samt relativiseringen av skillet mellom krig og fred, alt dette gjør at den omstilling vi nå står overfor må innebære en ny grunnlagstenkning om hva norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk er og skal være

- *den militærkonseptuelle og militærteknologiske utviklingen* stiller nye og strengere krav til norske militære styrker i forhold til reaksjonstid, mobilitet, våpensystemer, samhandling med andre lands styrker og teknologisk og militær kompetanse

Til sammen gjør dette at Forsvarets legitimitet framstår som klart svekket. De hensyn som lå til grunn for det som fortsatt må ses som bærende element i utformingen av både forsvarspolitikken og Forsvarets organisasjon er enten fraværende eller svekket. I tillegg til svekkelsen av den primære legitimiteten, kommer at Forsvaret gjennom 50 års fredsdrift i økende grad har oppnådd en legitimitet i det norske samfunn som i lys av en strategisk tenkning må ses som sekundær. Lokal- og industripolitiske hensyn er blitt tatt med i betraktningen i forhold til utviklingen av Forsvaret, og en relativ stabilitet i de sikkerhetspolitiske rammebetingelsene har gjort Forsvaret til en trygg, lokal og relativt immobil arbeidsplass. Kombinasjonen av primære og sekundære hensyn har vært en naturlig del av norsk sikkerhetspolitikk i hele etterkrigstiden. Kombinasjonen har vært med på å gi Forsvaret legitimitet i befolkningen.

I en radikal og nødvendig omstilling vil Forsvaret i mye større grad måtte ta et ensidig utgangspunkt i de primære sikkerhetspolitiske hensyn, og dermed la de sekundære fare. Dette vil medføre store innenrikspolitiske omkostninger.

Disse høye innenrikspolitiske kostnadene, samt at lærdommen fra 9. april 1940 har gjort veien bort fra et invasjonforsvar vanskelig, har medført at Norge i mindre grad enn andre NATO-land har tatt konsekvensene av det nye sikkerhetspolitiske paradigmet inn over seg. De fleste aktører innenfor norsk sikkerhetspolitikk ser nå at tiden for endring er overmoden.

I lys av det som er sagt til nå, ser vi at vi står overfor en dobbel legitimitetskrise: *På den ene siden* kan ikke Forsvaret i sin nåværende organisasjon forsvare sin legitimitet verken i forhold til samfunnsutviklingen, de aktuelle sikkerhetspolitiske utfordringer, eller de krav som stilles til oss fra våre samarbeidspartnere. *På den andre siden* gjør den sterke bindingen til sekundære innenrikspolitiske hensyn at man ikke har lagt et tilstrekkelig ideologisk grunnlag til å få forståelse i befolkningen for de nødvendige omstillinger Forsvaret står overfor.

Vår påstand er at denne dobbelte legitimitetskrisen handler om etisk troverdighet. Det handler også om å utvikle et forsvar ut fra de økonomiske rammebetingelsene som kan forventes, men det handler ikke først og fremst om det. I bunnen av en radikal omstilling for et nytt forsvar må det ligge en etisk begrunnelse. En begrunnelse som den kalde krigen ikke krevde av oss, men som nå er påkrevd. For å komme dit må tilsvaret til den nye sikkerhetspolitiske situasjonen knytte an til verdier i vår kultur som både er dypt rotfestet og levende. Dette er et av denne studiens hovedpoeng, som vi vil komme tilbake til.

2.7 Sammendrag og foreløpig konklusjon

Vi har under i kapitlet forsøkt å redegjøre for viktige aspekter ved rammebetingelsene for norsk sikkerhetspolitikk. Vi har sett at den kalde krigens slutt åpnet et handlingsrom for politiske aktører. Dette rommet hadde vært stengt under den kalde krigen. I frykt for å utløse en altødeleggende atomkrig lot de sentrale aktørene stort sett være å delta direkte i lokale, nasjonale og regionale konflikter. Murens fall og åpningen av det nye handlingsrommet fikk store sikkerhetspolitiske konsekvenser. Gamle konfliktlinjer, ofte av etnisk karakter eller under dekke av dette, ble igjen synlige og brøt mange steder ut i åpne konflikter.

Innenfor dette rommet fant også de store internasjonale sikkerhetspolitiske aktørene et rom. NATO, som ved murens fall befant seg i en legitimitetskrise, stod i løpet av 90-tallet igjen som den sterkeste aktøren i det euro-atlantiske området. Gjennom å gå inn i områder som i utgangspunktet lå nærmere til FN og OSSE, satsingen på kollektiv sikkerhet og i større og større grad bli ansvarlige for internasjonale fredsoperasjoner, framstår NATO i dag som styrket. Dette har allikevel ført til en økende spenning mellom øst og vest, noe som kan skade NATOs troverdighet, anseelse og rolle på lang sikt.

På tross av den betydning den kalde krigens slutt har hatt for det nye sikkerhetspolitiske paradigmet, så forklarer dette langt fra hele utviklingen. Som en del av globaliseringsprosessen ser vi nå at truslene mot sikkerhet ikke bare kan forstås som militære, men også ut fra sosiale, økonomiske og miljømessige forhold.

Studien har også løftet fram den politiske utvikling i synet på bruk av militær makt og pekt på at tanken om kollektiv sikkerhet og bruken av militær makt i krisehåndtering har fått økende betydning både for NATO og FN. Opprettelsen av FNs krigsforbryterdomstol er også et viktig skritt mot en internasjonal rettsorden der statssuvereniteten relativiseres som absolutt prinsipp. Vi ser en utvikling henimot at suverene stater, og aktører som handler på vegne av slike, i større grad vil måtte stå til rette for sine handlinger, spesielt i forhold til grove brudd på menneskerettighetene. Sagt på en annen måte: Det vil knytte seg internasjonale forpliktelser til statusen som suveren stat.

Vi har også sett at manøverkrigføringen er blitt styrket innenfor den militærkonseptuelle utviklingen, ikke minst på grunn av teknologiske framskritt. I dag er multinasjonalitet, fleksibilitet og mobilitet grunnleggende begreper i den militærmakt som er i ferd med å utvikle seg. Sett sammen med rennesansen for konvensjonell krigføring, ser vi for oss en militærmakt som vil være tilpasset krisehåndtering i forhold til konflikter på lavt og middels intensitetsnivå.

Parallelt med den sikkerhetspolitiske utviklingen har vi pekt på en samfunnsutvikling som preges av at de tradisjonelle enhetsskapende institusjonene, deriblant Forsvaret, er svekket. Disse er i ferd med å erstattes av trender som forbrukermentalitet og globalisering. Denne utviklingen bærer en dobbelthet i

seg. Den kan på den ene siden beskrives med ord som økt egoisme, likegyldighet, kompleksitet og makt til de sterke. På den andre side kan utviklingen beskrives ved hjelp av begreper som: kulturelt mangfold, åpenhet, ansvarlighet og globalt fellesskap. I denne dobbeltheten kan vi ane både de nye truslene mot menneskelig sikkerhet og muligheten til å møte dem.

Norge har i liten grad tilpasset sin militære struktur og kapasitet til denne nye situasjonen. Vårt forsvar bygger i stor grad på arven fra Eidsvoll og 2. verdenskrig. Vi har fortsatt et invasjonforsvar basert på verneplikt, og etter 50 år med fred bygger mye av den reelle legitimiteten for Forsvaret i like stor grad på sekundære målsetninger som på de overordnede forsvars- og sikkerhetspolitiske. Det betyr at de innenrikspolitiske kostnadene ved en nødvendig og radikal omstilling av Forsvaret er høye. Kombinert med at mottakeligheten for særnorske sikkerhetspolitiske interesser er lav blant våre partnere, gir dette et svært utfordrende utgangspunkt for omstillingen. Hvis denne omstillingen ikke skal framstå som tilfeldig, er det denne studiens påstand at den må den bygge på en etisk grunnlagstenkning som er forankret i samfunnets bærende verdier.

2.8 Forutsetninger for den videre analyse

Hovedutfordringene for den analysen som følger blir å vise at en etisk begrunnelse ikke bare er et godhjertet og valgfritt tillegg til en realpolitisk og militærfaglig tilnærming. Uten en slik begrunnelse blir det umulig å skape troverdighet og legitimitet for et framtidig norsk forsvar.

I det ovenstående er det lagt normative føringer for analysen av rammebetingelsene for norsk sikkerhetspolitikk. Vår påstand er at allerede kravet om en utvidet sikkerhetspolitisk tilnærming impliserer bestemte verdier. Det ligger moralske føringer under analysen av hva som er primære og hva som er sekundære målsetninger for denne politikken. Det finnes også et mer eller mindre eksplisitt normsett bak analysen av samfunnsmessige og kulturelle utviklings-trekk.

Enhver analyse vil måtte operere ut fra et slikt ståsted. Mye av problemet med dagens debatt er at mange ikke er seg dette bevisst. En analytisk og logisk tilnærming, med de krav en slik tilnærming stiller til etterprøvbarehet og objektivitet, vil med en viss nødvendighet skjule at den selv bygger på valg og preferanser som også i stor grad er moralske. Man velger her én av to tilnærminger, eller gjerne begge. Man kan enten vise til at ens konklusjoner og handlinger blir bestemt ut fra de sammenhenger man står i, enten det er den teknologiske utvikling, kommandoforhold eller frykten for å bli et fotnoteland. På den andre siden kan det vises til at et etisk eller formaljuridisk regelverk uansett ikke vil kunne komme til rette med så komplekse og påtrengende avgjørelser som kreves av en militærmakt og dens personell.

De utfordringer norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk står overfor, krever at vi tydeliggjør vårt etiske ståsted, både for oss selv og for våre samarbeidspartnere. Bare slik kan vi gjenreise Forsvarets legitimitet og framstå som en selvstendig og etterrettelig samarbeidspartner utad.

Mye av formålet med denne studien vil være å løfte fram et tros- og verdi-grunnlag. Formålet er kort sagt å etablere en sammenheng mellom våre verdier og de valg vi tar og argumenterer for.

Vi vil først (kapittel 3) se på sammenhengen mellom bruk av militærmakt og etikk. Ut fra tradisjonelle tilnærminger til denne sammenhengen vil studien argumentere for å velge den tilnærmingen som synes best i lys av de utfordringer vi står overfor. Vi vil deretter (kapittel 4) utmynte et konkret etisk ståsted som vi under kapittel 5 vil bruke i analysen av noen utvalgte utfordringer for omstillingen og bruk av norske militære styrker.

Kapittel 3: Etikk og bruk av militær makt

3.1 Innledning

Vi vil i dette kapitlet se på sammenhengen mellom militærmakt og etikk. Utvikling og bruk av militærmakt er en samhandling mellom politiske beslutningstakere og militært personell. Militærmaktens særpreg, i ytterste instans å ta andres liv eller ofre eget for å beskytte liv, gjør kravet om en etisk vurdering av denne samhandlingen påtrengende. I hvilke tilfeller kan det være etisk legitimt å gjøre bruk av et så ekstremt virkemiddel? Kan det være etisk legitimt overhode? Hvordan skal i tilfelle ansvaret fordeles mellom aktørene i dette samspillet? På hvilke nivå i den militære beslutningskjeden skal kravet om etisk legitimitet først og fremst gjøres gjeldende? Gjelder de særskilte kravene som må stilles til militærmakten, kun i krise og krig? Eller, må vi stille disse skjerpede kravene også i forhold til fredsdrift, til alt som har med vedlikehold og utvikling av militær makt å gjøre?

Svarene på disse spørsmålene følger i stor grad av hvordan man i utgangspunktet bedømmer militærmakten etisk: Er den ond i seg selv, er den tvert om god og ønskelig, eller er den etisk nøytral? Denne studien vil argumentere for at den etiske vurderingen av militærmakt ikke kan konkludere med noen av disse alternativene. Selv om enhver bruk av voldsmakt (ikke minst når denne er systematisk) i utgangspunktet er moralsk forkastelig, lar bruken av militærmakt seg allikevel forsvare gitt visse omstendigheter og etiske kriterier.

Ut fra dette svaret gjenstår i tillegg en avklaring av hvilken *plass* den etiske vurderingen skal ha i forhold til utvikling og bruk av militær makt. Gjelder etikken bare deler av den militære virksomheten, for eksempel ledelse og personellforvaltning? Er den én vurderingsfaktor blant flere i den løpende planleggingen av militære strategier og operasjoner? Eller må etikken forstås i mer grunnleggende kategorier?

Kapitlet vil konkludere med at etikken må forstås som tilhørende fundamentet for all militær planlegging og virksomhet. Både prinsipielt og praktisk hører den etiske vurderingen med til en opprinnelig bestemmelse av militærmakt. Etikken skal både virke avgrensende og innholdsbestemmende i forhold til forståelse, utvikling og bruk av militær makt. Slik sett vil dette hovedpunktet virke som en bro mellom kapittel 2, som har skissert rammebetingelsene for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, og kapittel 4, som vil peke på hvilken forank-

ring og hvilket innhold en forsvarsetikk må ha for å medføre et relevant tilsvarende til de utfordringer norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk står overfor.

3.2 Lar militærmakt seg vurdere etisk?

Fire grunnposisjoner

Det ligger i denne studiens karakter at militærmakt vil måtte la seg vurdere etisk. Et slikt standpunkt vil også kunne støtte seg på det faktum at militærmakt har blitt og blir vurdert ut fra etiske kriterier. Debatten rundt krigen i Kosovo er et eksempel på det. Dette er allikevel ikke et så selvsagt svar som det i første omgang kan synes å være. Tankestrømninger og retninger som har vært meningsbærende helt fram til i dag har hatt et utgangspunkt som ikke har tillatt en slik vurdering. Disse enten benekter at militærmakt kan eller bør vurderes etisk, eller de konkluderer på spørsmålet før det engang reises i forhold til konkrete tilfeller av militær maktanvendelse.

1. Den tankestrømning som klarest har benektet at bruk av militærmakt i internasjonal politikk lar seg vurdere etisk, er *den positivistiske realismen*.¹⁶ I følge denne tradisjonen er forholdet mellom statene kun et spørsmål om maktforhold og kan derfor ikke vurderes etisk. Dette maktforhold handler i det hele tatt ikke om moral. Spørsmålet om bruk av militær makt er et spørsmål om hensiktsmessighet, om egnet og uegnet, og ikke om godt og ondt.
2. Den posisjonen som paradoksalt nok faller nærmest den positivistiske realismen er *den absolutte pasifismen*. Til tross for ulikt utgangspunkt blir konklusjonen hos begge disse posisjonene at *militærmakt og etikk er uforenlige størrelser*. Mens den positivistiske realismen baserer seg på krigens a-moralitet, baserer den siste seg på krigens umoralitet. Konklusjonen blir imidlertid den samme. Begge disse posisjonene benekter å kunne forstå eller begrunne militærmakt i etiske kategorier. De kan begge istemme utsagnet hos Thukidides: «Den sterke tar hva han vil og, og den svake lider hva han må».¹⁷
3. Mens den positivistiske realismen benekter at etikk i det hele tatt kan spille noen rolle i vurderingen og anvendelsen av militærmakten, har den andre grunnposisjonen innenfor moderne politisk realisme et mer nyansert syn på etikkens plass. Denne grunnposisjonen betegnes som *normativ realisme* og benekter ikke at forholdet mellom stater og bruk av militærmakt kan forstås i moralske kategorier, men hevder at den ikke *bør* forstås slik. Moralske, reli-

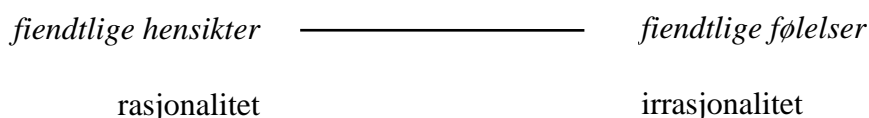
¹⁶ For nærmere drøfting av realismen, se Robert L. Holmes, *On War and Morality*, Princeton, NJ, 1989, ss. 50ff.

¹⁷ Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, 1977, s. 4.

giøse og ideologiske kriger tenderer mot å bli totale. Krig bør derfor kun ha et dennesidig og rasjonelt sikte.

Det paradoksale i denne siste tradisjonen er at samtidig som det a-moralske holdes fram som det ønskelige, så heves rasjonaliteten opp til norm. En slik tankegang har i meget stor grad preget den tradisjonelle militære tenkningen omkring forholdet mellom etikk og militærmakt i moderne tid. Moderne bruk av militærmakten blir forstått som det ytterste rasjonelle virkemidlet i utøvelse av internasjonal politikk. Denne tenkningen har utgjort et grunnleggende paradigme siden freden i Westfalen i 1648 der det ble slått fast at militærmaktens hensikt ikke skal være basert på religiøse eller ideologiske paradigmer, men kun som et rasjonelt middel til å hevde nasjonalstatens suverenitet.¹⁸ Krig blir en forlengelse av politikken, dvs. av den nasjonale, statlige rasjonalitet. Den skal ikke ha andre hensikter enn nettopp å være et politisk instrument når andre midler ikke strekker til. I innledningen til *Vom Kriege* påstår Clausewitz at det finnes to årsaker til krig: fiendtlige hensikter og fiendtlige følelser.¹⁹ Krig skyldes ikke bare fiendtlige følelser eller fiendtlige hensikter, men er en kombinasjon av dem begge. Vi kan forestille oss disse to begrepene på en tenkt linje, der disse to markerer ytterpunktene.²⁰

Fig. 1

‘Fiendtlig hensikt’ markerer rasjonalitet, mens ‘fiendtlig følelse’ markerer emosjoner og «irrasjonalitet». Clausewitz påstår videre at forståelsen av krigens karakter som henholdsvis irrasjonell og rasjonell henger sammen med graden av sivilisasjon. Såkalt «siviliserte» folk og nasjoner tenderer mot å forstå krig som fiendtlig hensikt, altså som et uttrykk for rasjonalitet, politikk og logikk, derav tesen om krigens som fortsettelse av politikken. Krigens bør begrenses av politiske og rasjonelle mål.

4. Mens realismen avviser at krig og anvendelse av militærmakt kan eller bør forstås i moralske kategorier, har den innfallsvinkelen som karakteriseres

¹⁸ Dette kom som en følge av 30-årskrigen karakter, som nettopp endte ved fredsslutningen i Westfalen. Denne krigen brøt ut som en følge av den religiøse og ideologiske delingen av Europa etter reformasjonen. Følgen av denne utmattende krigen ble at religiøse stridigheter og krig for religiøse og ideologiske formål ble avvist.

¹⁹ Carl von Clausewitz, *Vom Kriege*, bok 1, kap. 1, pkt. 3.

²⁰ Harald Høiback, «Clausewitz og det postmoderne», *NMT* 11/96, s. 13.

som *militarisme* et annet utgangspunkt. Ifølge militarismen er krig et uttrykk for et moralsk imperativ, ikke bare i instrumentell forstand, men også som et *mål*. Krigen er ikke bare et nødvendig middel for å fremme moralske verdier, men er selve historiens drivkraft og dermed, i seg selv, knyttet til den høyeste moralske verdi. Denne tankegangen er i særskilt grad knyttet til tysk tenkning og filosofi i det 19. århundre. Særlig Hegels idealistiske filosofi dannet et utgangspunkt for denne tenkningen. Men også utviklingen av Darwins evolusjonsteori danner en viktig forutsetning.²¹ Tankegangen spilte en relativt fremtredende rolle i tidligere tysk militær tenkning, bl.a. hos von Moltke og Bernhardi. I denne tankegangen blir historien forstått som en kamp, og gjennom denne kampen, uttrykt i krigen, blir mennesket foredlet ved at de mest tilpasningsdyktige overlever. I sosialdarwinismen blir denne beskrivelsen gjort normativt.

Vurdering av grunnposisjonene

Sett i forhold til opplegget for studien vår, vil den første av disse posisjonene måtte forkastes – bortimot usett. Å frata aktører i mellomstatlig samkvem et hvert moralsk ansvar er et så ekstremt utslag av den absolutte statsuvereniteten at det i vår globaliserte virkelighet ville føre til absurde tilstander. Det foregår nå en motsatt og nødvendig prosess der man arbeider for å bygge ned prinsippene om immunitet og straffefrihet, for slik å plassere både politiske og militære som ansvarlige aktører på den samme scene. Vi forkaster altså den *positivistiske realismen* ut fra et ufravikelig punkt om menneskets grunnleggende moralske ansvar.

Den militaristiske posisjonen blir av de aller fleste i vår tid betraktet som ekstrem og farlig. Den etiske feilslutningen består i at den tåkelegger skillet mellom på den ene siden friksjoner og konflikter innenfor rammer der menneskets grunnleggende rettigheter er sikret, og konflikter der trusselen mot disse rettighetene er en del av selve konflikten, på den andre. En nedbygging av dette skillet kan kun skje gjennom at menneskets grunnleggende ukrenkelighet og rettigheter underkjennes. Vi forkaster altså militarismen ut fra et like ufravikelig punkt om menneskets grunnleggende ukrenkelighet og rettigheter.

Heller ikke *den absolutte pasifismen* framstår som noen aktuell grunnposisjon for denne studien. Innvendingen mot denne er av samme karakter som innvendingen mot den positivistiske realismen, nemlig at man melder seg ut som

²¹ Her ble utviklingen av livet forstått som en kontinuerlig kamp mellom arter og individer innenfor artene, hvor det var de best tilpasningsdyktige som overlevde. I sosialdarwinismen ble denne forklaringsmodellen gjort til en *normativ* modell også på forholdet mellom mennesker og stater. Slik sett ble krig og konflikt forstått som en naturnødvendig regulerende og utviklende faktor som totalt sett bidrog til utvikling og fremgang. I samme tradisjonsstrøm må en tenker som Nietzsche plasseres. Hos ham blir krig forstått som den grunnleggende værensform. Gjennom krigen realiserer mennesket seg selv.

etisk aktør. Forholdet til all bruk av vold er avgjort i utgangspunktet og seriøsiteten i de konkrete vurderingene av militær maktbruk undergraves.

Den normative realismen er den av de fire grunnposisjonene som i sterkest grad har preget tradisjonell tenkning om forholdet mellom militærmakt og etikk. Denne krever derfor en nærmere vurdering: Den fremste styrken ved en slik realpolitisk posisjon er at den så tydelig avviser bruk av militærmakt som et ideologisk og religiøst instrument. Militærmakt skal være et politisk instrument som må ta utgangspunkt i politiske rammebetingelser og ikke i mål hinsides vår virkelighet. Dermed ønsker denne innfallsvinkelen å sette en stopper for pretensjoner om å anvende militærmakten for hinsidige eller utopiske mål, enten disse nå er religiøse eller ideologiske.

På tross av denne tilsynelatende styrken innehar denne grunnposisjonen en rekke svakheter. Disse kan i utgangspunktet sammenfattes som at den bygger på et for tynt og ufullstendig normgrunnlag. Rasjonaliteten blir eneste norm, og den normative realismen ønsker å fungere friksjonsfritt i forhold til andre av samfunnets grunnleggende normer og verdier, for slik å være et mest mulig effektivt redskap for å oppnå de politiske målsetningene. Dette blir for spinkelt. Militærmakten blir i praksis et a-moralsk felt i den menneskelige eksistens. Dette har svært uheldige følger:

Den konkrete anvendelse av militær makt *blir ikke modifisert* av andre og mer grunnleggende normer og verdier. Folkerettslige og etiske begrensninger blir kun sett på som en uønsket friksjon og ikke som uttrykk for grunnleggende kategorier i ethvert menneskelig møte.

Dette slår også tilbake på den militære selvforståelsen og utviklingen av militær makt. *Etikk og moral blir kun vurdert i forhold til sin hensiktsmessighet og underkjennes som fundamentale hensyn.* Slik avvises også en moralsk vurdering av de midlene som militærmakten anvender.

En militærmakt som er forstått slik *kan ikke inngå i en bred og helhetlig tilnærming* til den komplekse sikkerhetspolitiske situasjonen vi står overfor. I en bred tilnærming til vern om menneskelig sikkerhet vil andre og mer grunnleggende normer og verdier inngå som en forutsetning, og en aktør med en a-moralsk selvforståelse vil ikke kunne dele visjonen og engasjementet til en slik tilnærming.

Det er avgjørende er at rasjonaliteten aldri kan overordnes som norm, isolert fra det etiske. Det motsatt gjelder: Rasjonalitet er i seg selv et moment i det etiske. Slik må også rasjonaliteten selv vurderes i forhold til hensiktsmessighet. Denne vurderingen må skje i forhold de overordnede normer som er kommet fram i kritikken av de andre posisjonene: Menneskets ukrenkelighet og rettigheter på den ene side og menneskets ufrakommelige etiske ansvar på den andre.

Den normative realismen treffes altså av begge de to kritiske innvendingene vi har anført mot de andre posisjonene. Den underkjenner menneskets absolutte ukrenkelighet, samtidig som den frakjenner aktørene i anvendelsen av militær

makt deres moralske ansvar. Den normative realisme må også forkastes som grunnposisjon for denne studien.

Konklusjon – en femte grunnposisjon

Etter å ha funnet at ingen av de fire grunnposisjonene kan fungere som et tilfredsstillende utgangspunkt for denne studien, kan det synes som om vi nå står på bar bakke. Det gjør vi imidlertid ikke. I framstillingen og vurderingen av de fire posisjonene har vi anvendt grunnleggende normer som må ligge i bunnen av en etisk vurdering av militær makt. Med utgangspunkt i det som er sagt til nå i denne studien kan vi utmynte en femte grunnposisjon. Denne grunnposisjonen vil måtte fastholde følgende:

- i. anvendelse av (systematisk, organisert) vold for å oppnå politiske målsetninger må i utgangspunktet vurderes negativt
- ii. det kan likevel i gitte, ekstreme tilfeller aksepteres at vold anvendes i en samlet vurdering av hva som tjener til menneskers beste
- iii. dette vil skje som et unntak fra regelen om ikke å ta liv, samtidig som et slikt handlingsalternativ nettopp setter seg fore å verne menneskers liv, om enn ikke i en absolutt eller kategorisk forstand
- iv. selv om unntak fra normen om å ikke ta liv gjøres i en gitt situasjon, skal handlinger forbundet med dette unntaket utføres på en måte som styrker grunnnormen om å ikke ta liv
- v. slike vurderinger må bygge på et normgrunnlag som er både bredere og mer fundamentalt enn rasjonalitet forstått som eneste overordnede norm, f. eks. i form av vurderinger av hensiktsmessighet og hva som er politisk/militært mulig
- vi. sentrale verdier i et slikt normgrunnlag bør reflektere et menneskesyn som sammenholder menneskets absolutte verdi med dets etiske ansvar
- vii. ved dette vil det etableres en nøye sammenheng mellom militærmakt, menneskelig sikkerhet og menneskesyn

Det som særkjenner denne grunnposisjonen er at den hevder at *utvikling og bruk av militærmakt ikke bare kan eller bør vurderes etisk, men at den må.*

Denne studien tar altså utgangspunkt i en posisjon som forholder seg til at bruken av militærmakt må underlegges en etisk vurdering. Videre forholder den seg til at denne vurderingen tar utgangspunkt i at militærmakt i utgangspunktet må forstås negativt og derfor må etisk godtgjøres for å kunne komme i betraktning som mulig alternativ. Slikt sett står den i en rettferdig krig-tradisjon, uten at dette nødvendigvis forstås som en fullgod rammefaktor omkring drøftelsen. Dette vil vi senere i studien vende tilbake til (kap. 4).

I lys av de sikkerhetspolitiske rammebetingelsene framstår denne konklusjonen som påtrengende for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Bakgrunnen for dette er at kravet om *etisk legitimitet* i forbindelse med utvikling og bruk av militær makt i større grad bryter overflaten. Når funksjonen som dannelsesinstitusjon innenfor gjenreisningen etter krigen ikke lenger kan fungerer som legitimasjon, og når det allmenne bildet ikke lenger er at ens eget (område, kultur, familie, verdier, osv.) er umiddelbart truet, så fordrer dette en ny og troverdig grunnposisjon i forhold til satsing på militær virksomhet. I den grad en slik posisjon ikke synliggjøres i det offentlige rom, vil militær virksomhet over tid framstå som basert på sekundære begrunnelser og dermed miste sin legitimitet. Dette vil så i sin tur føre til en svekkelse både av vår egen beredskap i forhold til en uforutsigbar, men mulig, økt trussel mot egen sikkerhet, og av vår evne til å spille en viktig rolle i vern av menneskers sikkerhet i andre deler av verden.

3.3 Etikkens plass i forhold til militær virksomhet

Innledning

Vi har sett at militær virksomhet må underlegges en etisk vurdering og at det nye sikkerhetspolitiske paradigmet skjerper dette kravet. Før vi går over til etikkenes konkrete forankring og innhold, er det nødvendig å avklare hvilken *plass* etikken skal ha i forhold til militær virksomhet. Tre ulike tilnærminger til etikkenes strukturelle plass framstår som mulige

Etikkens plass som delsektor

Etikken betraktes av mange som relevant når det gjelder *bestemte deler* av Forsvarets virksomhet, nærmere bestemt når det gjelder de menneskelige faktorene i virksomheten. Ut fra dette perspektivet fremstår etikken som en rettesnor når det gjelder personellbehandling, samarbeid og kommunikasjon. Etikk blir da først og fremst et spørsmål om lederskap og samhandling i organisasjonen. Denne måten å tenke på står sentralt i den tradisjonelle forståelsen av etikken i Forsvaret. Den er klart uttalt i f.eks. HFL 440-1: *Håndbok i lederskap for Luftforsvaret*. Her behandles etikken som et underpunkt under det å utøve ledelse; som et delperspektiv for godt lederskap og personellbehandling. Denne måten å tenke på kommer også til uttrykk i *FV*. I forordet sies det at *Verdigrunnlaget* skal prege all virksomhet, men «først og fremst i personellpolitikken». Fokus er dermed organisasjonens «software» – de menneskelige faktorene, i motsetning til organisasjonens «hardware» – teknikken, doktrinen og de operative vurderinger som følger av disse. Forståelse av etikkenes plass i forhold til de siste elementene: teknologi, doktrine og operative vurderinger blir forstått i indirekte og instrumentell betydning. Etikkens funksjon er å høyne den personlige moral,

som igjen skaper stridsmoral, som igjen bidrar til effektivt militært resultat. Etikkers plass blir dermed forstått *personalt og instrumentelt*. Denne tankegangen har en lang militær tradisjon. Hos Clausewitz blir «de moralske faktorer» forstått som en viktig, ja en avgjørende faktor:

Det er ikke bare fysiske stridskrefter som partene mister i løpet av et slag; nei, også deres moralske styrker blir ødelagt, brutt ned og går til grunne. (...) Og det er fortrinnsvis de moralske krefter som her er avgjørende; det er de alene som er avgjørende i de tilfelle hvor seierherren har like store tap som den beseirede.²²

Hos ham blir «de moralske faktorer» forstått som en innstilling hos den militære leder til å handle rasjonelt og målrettet i det kaos som krigen er:

I de store gemytter oppveies nemlig (...) de opphissende lidenskaper av en annen følelse. (...) Den her omtalte motvekt er ikke noe annet enn følelsen av menneskets verdighet; den edle stolthet, det dype sjelelige behov for alltid og overalt å handle som et fornuftig og forstandig vesen.²³

Denne måten å forstå etikkers plass på har den fordelen at etikken får en *klart definert plass* innenfor militær virksomhet. Den kan til og med få en sentral plass, men bare i instrumentell og personal betydning. Dette er også ulempen med denne måten å tenke på. Etikken avgrenses til ett felt, og de overordnede rammene som er gitt i doktrine, teknologi og operative vurderinger unndras etisk vurdering. I verste fall kan dette innebære «etikkers babilonske fangenskap», hvor etikken faktisk bidrar til å legitimere handlinger som fremstår som uetiske. En slik instrumentell og avgrenset bruk av etikken i militær virksomhet er i beste fall ufullstendig.

Etikkers plass som analysefaktor

En tilnærming som ikke begrenser etikkers plass til avgrensede og definerte deler ved Forsvarets virksomhet, er å forstå etikken som en *analysefaktor i hele Forsvarets virksomhet*. Etikk blir da forstått som en analysefaktor som inngår i vurderingen av et hvilket som helst tiltak eller handling som forutsetter vurdering og avgjørelse. I en stabsmessig behandling av slike spørsmål vil dermed etikk kunne inngå som en analysefaktor på linje med f.eks. juridiske, folkerettslige, tekniske og doktrinære faktorer. I TJ 13-1: *Stabshåndbok for Forsvaret*, er det åpnet opp for denne måten å tenke på. Etikk vil da kunne komme inn som et element i operasjonsvurderingens forutsetninger, der det understrekes at en av rammefaktorene som må vurderes er: «Sivile omkostninger (samfunnsmessige konsekvenser, liv, materielle funksjoner etc)».²⁴ Faktorene skal så vurderes enkeltvis før de munner ut i en drøfting av ulike handlingsalternativer. Disse

²² Clausewitz, bok 4, kap. 4.

²³ Clausewitz, bok 1, kap. 3.

²⁴ TJ 13-1 (til prøve), del II, s. 21.

handlingsalternativene skal så vurderes ut fra fire kriterier: hensiktsmessighet, gjennomførbarhet, akseptabelhet og tilstrekkelighet.²⁵ I denne sammenhengen er det andre kriteriet: *akseptabelhet* interessant, idet det *synes å åpne opp for etiske overveielser*, selv om det ikke sies eksplisitt. I dette kriteriet må en tenke seg at ikke bare rent etiske perspektiver befinner seg, men også perspektiver av mer sikkerhetspolitisk, folkerettslig og politisk/opinionsmessig art spiller med. Det sies lite om hvilken vekt de ulike faktorene og de ulike kriteriene som handlingsalternativene skal vurderes etter har i forhold til hverandre. Heller ikke i hvilken grad de skal forstås absolutt eller relativt til de andre kriteriene. Det er imidlertid mye som taler for at faktorene og kriteriene forstås ut fra et *avveingsperspektiv*. Hvis så er tilfelle kan dette forstås ut fra det såkalte proporsjonalitetsprinsippet som sier at en militær handling for å oppnå et militært mål må vurderes i forhold til de personellmessige og materielle skadene som en slik handling medfører. Dette fremstilles ofte som en avveining mellom «militær nødvendighet» og hensyn til der mennesker som eventuelt rammes. Den underliggende moralfilosofiske konsepsjonen er her en form for konsekvensetikk, hvor det er en avveining av konsekvenser i forhold til hverandre.

Dersom en slik fortolkning av Forsvarets stabshåndbok er riktig, er det altså rom for etiske vurderinger også når det gjelder operative forhold. En slik tilnærming synes å være mer adekvat enn den første, hvor etikken kun gis rom i ledelses- og personellmessige spørsmål. Som analysefaktor vil etikken kunne spille en viktig og sentral betydning, og løfter likeledes frem betydningen av etikk som kvalifisert vurdering av alle forhold. Faren med denne tilnærmingen er imidlertid at etiske vurderinger i likhet med den første tilnærmingen avgrenser etikkens plass, her ikke til et bestemt delområde, men i dette tilfelle som en analysefaktor som må avveies i forhold til andre faktorer. Det er mye som taler for at etiske vurderinger vil spille en relativt beskjeden rolle i forhold til andre faktorer som f.eks. sikkerhetspolitiske og teknologiske faktorer. På samme måte er den underliggende moralfilosofiske konsepsjonen, for eksempel i form av en rendyrket konsekvensetikk, problematisk. I lys av militærmaktens egenart bør også mer absolutte, pliktetiske faktorer, som for eksempel spørsmålet om menneskets ukrenkelighet, inngå som en integrert del av en slik etisk analyse av en militær aksjon.

Etikkens fundamentale plass

Den tredje tilnærmingen til spørsmålet om etikkens plass i militær virksomhet er å forstå etikken som fundamental begrunnelse for hele Forsvarets virksomhet.

En definisjon, som vi har sett ovenfor, av det politiske og det folkerettslige (herunder de *etiske* perspektivene på krigens legitimasjon og selve krigføringen) som en begrensende friksjon som modifierer en militær operasjon fra teori til

²⁵ TJ 13-1 (til prøve), del II, s. 23.

praksis, er meget problematisk – og snur tingene på hodet. Det som definerer og kvalifiserer en militær operasjon/militær maktanvendelse til forskjell fra annen maktanvendelse som for eksempel mord, er for det første at militær maktanvendelse har sitt utgangspunkt i statens maktsuverenitet. Det politiske er derfor det som kvalifiserer militær maktanvendelse. For det andre er de folkerettslige regler om retten til forsvar mot aggresjon og tillatt opptreden i strid det som kvalifiserer og legitimerer militær maktanvendelse. Ifølge FN-charteret av 1945 blir aggresjon definert som en kriminell handling. Militær maktanvendelse kan derfor ikke forstås som en begrunnet mulighet utenfor denne rammen. *Det politiske, folkerettslige og etiske kan derfor ikke forstås som en «friksjon» som modifierer et ideal om en ren teknisk basert militæroperasjon, men er de elementer som kvalifiserer og definerer militær maktanvendelse til forskjell fra andre typer ukvalifisert og illegitim maktanvendelse.*

Enhver legitim bruk av militærmakt bygger på et etisk fundament. Dette kommer også klart frem i FV, hvor det sies:

Dette etiske fundament er bærende for all ledelse og samarbeid i Forsvaret. Dette skal gjenspeiles i all virksomhet (...).²⁶

Det etiske fundament for Forsvarets berettigelse blir videre definert som «verne om samfunnets grunnverdier, i særdeleshet den enkeltes liv, frihet og personlige sikkerhet». Den etiske grunnnormen som ligger under her er *forsvar av menneskeverdet*. Nettopp denne etiske grunnnormen i relasjon til de midler som anvendes for å fremme denne grunnnormen: om nødvendig bruke midler som medfører brudd på denne etiske grunnnormen, gjør at Forsvarets utgangspunkt er av etisk karakter *par excellence*. Dette uttrykkes klart i *Verdigrunnlaget*:

De tyngste etiske dilemmaer for Forsvaret og den enkelte soldat ligger nettopp her; vi skal beskytte samfunnsverdier og menneskeverdet samtidig som eget og andres liv kan gå tapt.

Fordi den positive etiske grunnverdien som berettiger Forsvarets eksistens per definisjon også brytes, oppstår et etisk dilemma av grunnleggende karakter. Det er med andre ord et fundament som er bestemt pliktetisk som fastsettes: vern om menneskeverdet. Det er dette som definerer og legitimerer *enhver* bruk av militærmakt. Fordi et slikt etisk fundament må kunne *universaliseres* for å kunne rettfærdiggjøres, dvs. gjelde alle mennesker, ikke bare landets egne innbyggere, men også andre mennesker som er truet på sine liv og rettigheter og motstanderne, følger som en logisk konsekvens av dette at *all bruk av militærmakt som står i fare for å bryte dette prinsippet, må betraktes som noe i utgangspunktet negativt som må begrunnes etisk for i det hele tatt kunne komme på tale.*

Dette taler for at etiske overveielser og refleksjoner ikke bare kan defineres som relevante innenfor f.eks. personellpolitikken eller som en delfaktor som må

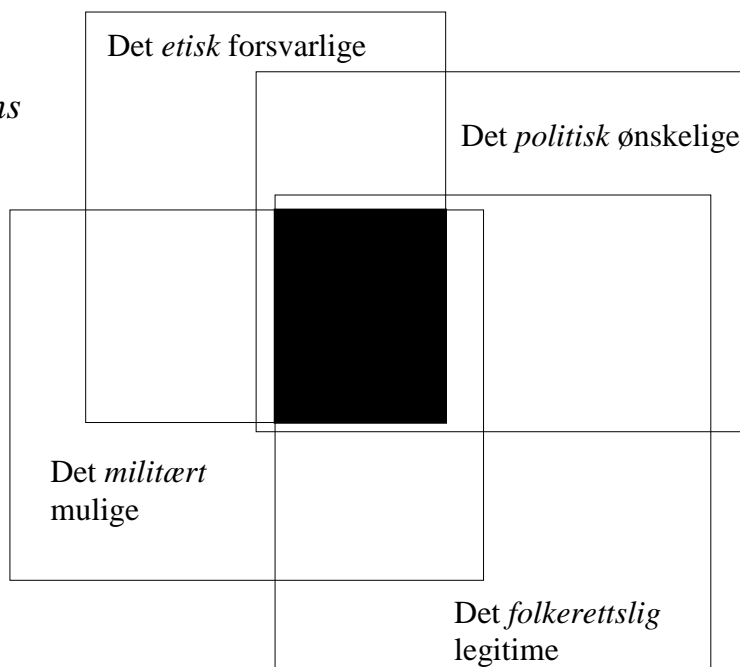
²⁶ FV, s. 9.

vurderes i forhold til andre viktige faktorer, men som fundament for Forsvarets berettigelse i utgangspunktet. Dersom dette etiske fundament ikke er tilstede vil militær maktbruk framstå som en institusjonalisert form for voldelig overgrep mot mennesker, dvs. som kriminell virksomhet av verste sort.

Dette innebærer selvsagt ikke at de eneste vurderinger som skal foretas er de etiske. Ut fra en etisk vurdering er det for eksempel mulig å godtgjøre bruk av militær makt som ikke nødvendigvis sammenfaller med det som er militært mulig ut fra de personellmessige- og teknologiske mulighetene som finnes, eller det som er politisk mulig eller ønskelig ut fra samfunnets ressurser og utgangspunkt, eller det som er folkerettslig legitimt. *Det er bare når alle disse fire faktorene sammenfaller at militær maktanvendelse kan la seg forsvare.*

Dette trekker i retning av en *avgrensingsmodell*, hvor de ulike faktorene forstås avgrensende i forhold til hverandre. En slik avgrensingsmodell vil bidra til klarere linjer i argumentasjonen og føre til at de ulike perspektivene kommer klarere frem. Dette betyr imidlertid ikke at det er mulig å tenke seg en fullstendig «ren» etisk argumentasjon, uten at eksterne perspektiver i det hele tatt tas med i drøftelsen. En etisk argumentasjon uten drøftelse av «faktagrunnlag» og den konteksten man opererer innenfor vil gjøre den etiske argumentasjonen til en ren intellektuell øvelse uten reell betydning for forståelse av etisk forsvarlig militærmakt. Denne avgrensingsmodellen kan grafisk fremstilles slik:

Fig. 2:
Militærmaktens legitimitet

Hovedsiktemålet med denne modellen er at den etiske vurderingen må foregå på moralfilosofisk velbegrunnede premisser uten at den skal modifiseres og nøytra-

liseres i utgangspunktet. Etikk og etiske vurderinger er ingen eksakt vitenskap, men er et spørsmål om verdipreferanser, moralsk skjønn, inklusive forståelsen av og begrunnelsen for disse. Nettopp dette innebærer at vedvarende etisk refleksjon og dialog er nødvendig, ikke minst når det gjelder spørsmålet om militærmaktens anvendelse.

3.4 Sammendrag og forutsetninger for den videre analyse

Vi har i dette kapitlet sett på forholdet mellom etikk og militærmakt. Vi har tatt utgangspunkt i fire grunnposisjoner i synet på dette forholdet. Ut fra menneskets ukrenkelighet som grunnnorm ble den militaristiske posisjonen forlatt, og ut fra synet på mennesket som ansvarlig etisk aktør ble den positivistiske realismen forkastet. Selv om den absolutte pasifisme sterkt fastholder menneskelivets ukrenkelighet og det negative ved voldsanvendelse, ble også denne posisjonen forlatt. En tilnærming som på forhånd har konkludert i forhold til konkrete etiske vurderinger av militærmakten kommer ikke til rette med de særskilte dilemmaer som knytter seg til utvikling og bruk av militærmakt.

I forhold til den normative realismen understreket vi viktigheten av den begrensende funksjon en rasjonelt bestemt hensikt har i forhold til krigføring. Vi understreket samtidig at rasjonaliteten i seg selv ikke kan fungere som grunnnorm, men må kvalifiseres av verdier som bygger på menneskets ukrenkelighet og moralske ansvar. En grunnposisjon som ikke inkluderer disse grunnverdiene i sitt normsett, blir som grunnposisjon for denne studien for svakt fundert og for perspektivfattig.

Den eneste tilnærmingen som synes å komme til rette med militærmaktens egenart og de komplekse etiske spørsmål knyttet til bruk av denne, er å betrakte militærmakten som en i utgangspunktet negativ verdi, men som allikevel akseptabel i særskilte tilfeller. Å betrakte bruken av militærmakt slik, som moralsk unntak, krever derfor at den konkrete utvikling og bruk av militærmakt må vurderes etisk hvis dette i det hele tatt skal komme på tale.

Den legitimitetskrisen som norsk forsvarspolitikken befinner seg i etter den kalde krigens slutt har tydeliggjort dette behovet for en definering av en slik grunnposisjon i forhold til utvikling og bruk norsk militærmakt.

Vi har til slutt redegjort for at etikken må ha plass som en fundamental begrunnelse i forhold til bruken av militærmakt. Etikk forstått som en delsektor har en tendens til å bli knyttet til ledelse og personalpolitikk og berører derfor i minimal grad det som er militærmaktens egenart; å ta eller ofre liv for å redde liv. En slik tilnærming blir i beste fall ufullstendig, i verste fall farlig. Betraktes etikken som en analysefaktor på lik linje med andre, eller med lavere «vektfaktorer», står etikken i tillegg i fare for å bli den tapende faktor i de avgjørelser som må tas.

Kapittel 4: Etikdens forankring og innhold

4.1 Rammevilkår for en etisk forankring av militærmakt

Gitt gyldigheten av tesen om etikdens nødvendighet for utøvelse av militærmakt, gjenstår allikevel spørsmålet om hvilken forankring denne etikken skal basere seg på, og hvilket innhold den skal ha. Etter vår mening har drøftingen ovenfor godtgjort to grunnleggende rammevilkår som en slik etikk må forholde seg til.

For det første må en slik etikk *være forankret i den kulturelle og samfunnsmessige kontekst som militærmakten har som rammer*. Utøvelse av militærmakt legitimeres i den grad militærmakten fremstår som et tjenlig redskap for det samfunnet den er satt til å forsvare. Militærmakten har en instrumentell verdi som et ytterste uttrykk for forsvar av samfunnets verdier, kultur, historie, institusjoner, befolkning og territorium. Uten denne samfunnsmessige forankring har militærmakt ingen legitimitet. De grunnleggende verdier, normer og holdninger som Forsvaret baserer seg på, må derfor ikke være i strid med samfunnets grunnleggende verdier. Dette er det negative, avgrensede aspekt ved etikdens forankring. Det positive, definerende aspekt vil være at disse samfunnets grunnverdier skal vernes og fremmes gjennom militærmaktens institusjoner.

For det andre: Selv om militærmakten tar utgangspunkt i samfunnets grunnleggende verdier, innebærer militærmaktens rasjonale som et «ytterste virkemiddel» at det å kun *fastslå* samfunnets grunnleggende verdier ikke vil være tilstrekkelig som *fyldestgjørende uttrykk* for militærmaktens etiske grunnlag. Militærmaktens egenart betyr at avgjørelser som i en annen sammenheng ville framstått som uskyldige kan få fatale følger. Dette medfører at det må stilles et skjerpet krav både i forhold til den etiske gjennomtenkningen og til den enkeltes moralske integritet. Dette uttrykkes av filosofen Michael Walzer ved følgende tese:

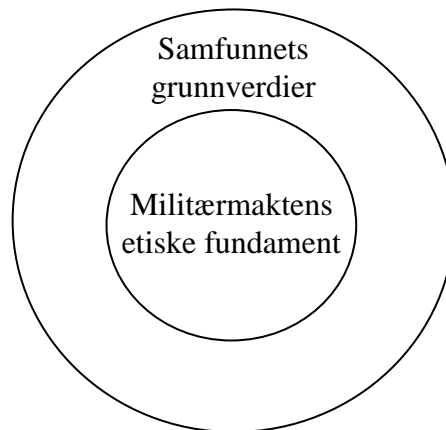
*For war is the hardest place: if comprehensive and consistent moral judgements are possible there, they are possible everywhere.*²⁷

Forholdet mellom disse to rammebetingelsene – den samfunnsmessige normkontekst og militærmaktens begrunnelse – vil da kunne forstås som konsentriske sirkler, der den samfunnsmessige normkontekst utgjør den ytre rammen som

²⁷ Walzer 1977, s. xxxi.

definerer og kvalifiserer militærmaktens rasjonale, og hvor den siste utgjør en «tilspissing» av samfunnets normgrunnlag i forhold til militærmaktens mål og midler. «Tilspissing» betyr her både en gjennomtenkning av hva samfunnets verdier vil bety i møte med ekstreme situasjoner som ikke uten videre har paralleller i dagliglivet, samt et skjerpet krav til konsistensen i Forsvarets etiske fundament og til personellens moralske integritet. Dette forholdet kan illustreres slik (fig. 3):

Fig. 3

4.2 Hva er etikk?

Etikk mellom Athen og Jerusalem

Vi har i det foregående vist at etikken må gå inn som fundament for all militær virksomhet. Militærmaktens særskilte karakter fordrer at den etiske vurderingen og motiveringen må kreves av alle aktører i forbindelse med bruk av militærmakt, det være seg politikere, militære sjefer, utdanningspersonell eller militært mannskap. Vi har også sett at etikken må være forankret i den kulturelle og samfunnsmessige normkontekst som militærmakten har som rammer, da forstått som en tilspissing av denne ut fra militærmaktens egenart.

Det sentrale spørsmålet gjenstår imidlertid: Hva er etikk? Og: Hvordan forstå det etiske innenfor vår særegne kontekst og tradisjon?

Ordet «etikk» stammer opprinnelig fra det greske ordet *ethos*, som betyr skikk, sedvane. Ut fra dette betyr *ethikos* det som er i tråd med denne skikk eller vane; det skikkelige, det vanlige. Med andre ord: den rådende moral. Etikk kan på denne måten forstås som en kodifisering og begrunnelse av den gjeldende samfunnsmoral. Vi har under kap. 3.1 pekt på at dette er en nødvendig side av etikken. Enhver sosial gruppe vil ha implisitte og eksplisitte mekanismer for selvoppretholdelse. Jo mer sammensatt og uoversiktlig den sosiale gruppen er,

desto større vil kravet til kodifisering og eksplisitte etiske normer være. Innenfor en stat vil denne kodifiseringen ha utviklet seg til et lovverk.

Innenfor et demokrati vil lovgivningen og endringer av denne alltid skje nedenfra; fra folket. Dette er avgjørende fordi det forutsetter at det i bunnen av den konkrete utformingen av hvert enkelt demokrati ligger et levende liv som også inkluderer kontinuerlige etiske vurderinger. Disse gjøres i spenningen mellom det kjente på den ene siden, og det fremmede; det stadig nye ved tilværelsen, på den andre. De etiske vurderinger innenfor et samfunn kan altså ikke betraktes som en *applisering* av mer eller mindre definerte regler og lover. Det etiske kan heller bestemmes som en bevisstgjøring omkring spenningen mellom det som allerede har sin plass og funksjon innenfor forståelsen av den gjeldende etikk på den ene siden, og det som krever å bli tatt hensyn til i lys av sin egenverdi utenfor denne forståelsen på den andre.

Den delen av etikken som er blitt kodifisert ved lov utgjør bare en liten del av den etiske vurdering som gjøres, og som må gjøres, for at et levende samfunn skal fungere, nærmere bestemt den delen man ikke kan komme til konsensus om på annet vis. Det sier seg selv at den delen av etiske dilemmaer som må løses og de vurderinger som må gjøres for at et samfunn skal fungere; i familien, i næringslivet, i det offentlige, i nabolaget og så videre, er langt bredere enn den delen som omfattes av lovverket. Lovverket kommer først i funksjon når andre mekanismer ikke fungerer. Lovverket er i seg selv en kodifisering av dette dynamiske og kontinuerlige etiske arbeid som gjøres i et samfunn.

Det er da også denne type etiske vurderinger som gjøres av de folkevalgte i selve lovgivningen og i den stadige og nødvendige utviklingen av denne. I tillegg trer denne form for etiske vurderinger i kraft også i anvendelsen av loven, slik at rettspraksis kontinuerlig korrigerer hvordan loven er å forstå. I en demokratisk stat er det etiske altså både en grunnleggende *forutsetning for* og *bredere enn* det juridiske/legale.

I forhold til bruk av militærmakt betyr dette at en *ren* realpolitisk og instrumentell tilnærming ikke kommer til rette med realitetene. Denne tilnærmingen forutsetter at så lenge det militært mulige, det legalt akseptable og det politisk ønskelige sammenfaller, så vil bruk av militærmakt være legitim. I beste fall lukker en slik tilnærming øynene for realitetene. Realitetene er nemlig at de stadige og basale vurderinger i forhold til hva som er etisk forsvarlig i utgangspunktet bestemmer hva som er militært mulig, legalt akseptabelt og politisk ønskelig. I tillegg vil de stadige etiske vurderingene på politisk, strategisk, operativt og taktisk nivå måtte utelukke handlingsalternativer som ellers faller innenfor de angitte rammebetingelsene. Utviklingen fram mot en internasjonal rettstilstand fra den 2. verdenskrig og fram til i dag blir umulig å forstå uten en slik realitetsbeskrivelse. De sikkerhetspolitiske aktørenes etiske vurderinger må både ses som både grunnleggende for og bredere enn den aktuelle og institusjonaliserte folkerett. *I verste fall blir derfor et rent instrumentelt syn på bruk av*

militærmakt en strategi for å unngå de etiske dilemmaene og melde seg ut som etisk aktør.

Fortsatt er det allikevel slik at begrepet «etikk» kan innholdsbestemmes ulikt. Det var også tilfellet i den antikke verden. Innholdsmessig kunne begrepet variere i forhold til den religiøse forestilling, den filosofiske retning eller skole det ble brukt innenfor. Det er imidlertid viktig å være klar over at innenfor vår kulturelle tradisjon ble etikkens innhold kraftig påvirket og modifisert gjennom møtet med den jødisk-kristne tanke- og forestillingsverden.

Det som har fått det mest iøynefallende gjennomslag fra den jødiske og gammeltestamentlige etikken er de moralske forskrifter vi kjenner som De ti bud, og særskilt de budene som går på forholdet til den andre: Aktelsen og ærligheten, samt respekten for den andres liv, eiendom og familie. Den andre grunnstrømmen fra den gammeltestamentlige etikken er det stadig tilbakevendende bibelske tema om ansvaret for de svakeste i samfunnet; de fattige, enkene og de farløse, og sist men ikke minst; Den fremmede.

En teologisk betraktning vil vurdere De ti bud ut fra at de syv siste budene er avledet av de tre første, spesielt det første; troen på den ene Gud. Dette synes enda mer naturlig i forhold til kravet om ansvar for de svakeste i samfunnet og for den fremmede. Dette fordi troen på at det er én Gud som har skapt alle mennesker i sitt bilde innebærer at *alle* mennesker, uansett sosial status eller hvor godt de er kjent, er villet av Gud og derfor har en egenverdi.²⁸ Det som her er hovedpoenget er at det i løpet av vår kulturs utvikling er etablert en forestilling om et universelt menneskeverd. Og, at dette menneskeverdet aktualiseres som etisk problemstilling i møte med den fremmede.

Mot denne bakgrunn må Jesu etikk forstås. Jesu etikk framstår som en radikalisering av den jødiske. Vi kjenner igjen omsorgen for den fremmede i lignelsen om den barmhjertige samaritan og ikke minst i Jesu forhold til de fattige og de som på grunn av forskjellige forhold falt utenfor det gode selskap. Det som allikevel skulle ha den første og sterkeste innvirkning på utviklingen av kristen etikk var selve den kristne grunnfortellingen, slik vi kjenner den igjen fra Johannes-evangeliet 3,16: «For så høyt har Gud elsket verden at han gav sin Sønn den enbårne for at hver den som tror på ham ikke skal gå fortapt, men ha evig liv». Dette, at Gud uegennyttig og ut fra kjærlighet, gir sitt kjæreste, ja, seg selv, for å redde den falne skapning, blir selve urbildet for den første kristne lære om rett og galt.²⁹

For de første kristne var en slik tilnærming nært knyttet til troen på Jesu snarlige gjenkomst. Med denne bakgrunn framstår det lineære, uegennyttige og

²⁸ Tanken om menneskeverdet kan også begrunnes ut fra andre forestillinger enn monotismen, både innenfor vår egen kultur og i andre kulturer og religioner. Det er allikevel naturlig å peke på at innenfor vår kultur kan opprinnelsen til denne forestilling forstås i denne kontekst.

²⁹ Se Johannes-evangeliet 15,12; 13,34; 1 Johannes-brev 3,23; 4,11; Matteus 18,33 med mer. Også 1 Korinter-brev 13 må leses innenfor denne rammen.

selvutslettende momentet rendyrket henimot det absurde, i alle fall for en forestillingsverden der gudsríkets umiddelbare inntreden ikke er en del av horisonten. Det kristne martyriet og tendensene til idyllisering av dette må forstås innenfor denne rammen. Det allmenne samfunn, samt bevaringen og beskyttelsen av dette, får kun en sekundær og foreløpig betydning i forhold til den nært forestående Guds dom.

Dette forandret seg i løpet av de første hundreårene, da kirken så å si måtte innstille seg på et liv i verden. I overgangen til å bli en sentral aktør i samfunnslivet mottok kirken sterke impulser fra sin omverden. med tanke på organisering ble kirken påvirket av romersk styresett og forvaltning og i forhold til lære mottok den sterke påvirkninger fra gresk, særlig platonisk, tankegods.

I dette møtet konstitueres det som denne studien tolker som utgangspunktet for en forståelse av noen av de mest grunnleggende strømninger i vår etiske tradisjon. Dynamisk integrert i hverandre lever to motstridende, men allikevel nødvendige, momenter. Det ene handler om selvoppretholdelse, bevaring og i spesielle tilfeller om selvforsvar av det «egne». Det andre handler om åpenhet og omsorg for, og i spesielle tilfeller forsvar av, det fremmede, Den fremmede, dennes verdighet og rettigheter.

Disse to komponentene er konstituerende for en virkelighet som er levende og menneskelig. Det betyr blant annet at «det egne» og «det fremmede» ikke er å forstå som deler av et nytt lukket system. «Det fremmede», «det nye» er av en art som nettopp utelukker at det kan gripes eller begripes innenfor de kategorier som allerede er etablert innenfor en rasjonalitet eller et system. Stikkordet her er tidslighet. Tilværelsen er ikke et lukket system. Det uoversiktlige, nye hører vesensmessig til den menneskelige tilværelse. Det er ikke slik som den rådende ideologi innenfor visse deler av vitenskapen bygger på, at det uoversiktlige stammer fra en foreløpig mangel på kunnskap. Morgendagens, eller det neste øyeblikks, uoversiktighet hører med til det mest grunnleggende i den menneskelige tilværelse, og dermed hører det også til i denne tilværelse en åpenhet mot det nye og fremmede. Det betyr at det hører vesensmessig til i denne tilværelse å tilkjenne det nye og fremmede som kommer imot oss en egenverdi; en verdi som ikke tilkommer ut fra det system som allerede er etablert.

Et av utgangspunktene for denne studien er at møtet med et fremmed menneske på en særskilt måte synliggjør denne egenverdi. *I vår sammenheng vil derfor menneskets rettigheter og uendelige verdi fungere både som forutsetning og konsekvens.* Forutsetning som et nødvendig prinsipp for et menneskelig samfunn og konsekvens som noe vi må verne om og i noen tilfeller kjempe for.

Dette har helt avgjørende konsekvenser: Menneskets absolutte³⁰ verdi er ikke å forstå som en metafysisk kategori som vi i første omgang forstår og gri-

³⁰ 'Absolutt' i denne sammenhengen står nærmere ordets opprinnelige og etymologiske betydning enn den vante; 'fullt og helt'. Ordet er opprinnelig perfektum partisipp av 'absolvere' (ab *utenfor/ bort* + *solvere* *frelse/ sette fri*), som betyr det som er frigjort fra den sammenheng det står i. I grammatikken peker «absolutt» på et ord som får sin betydning uavhengig av den syntaksen/ konteksten det står i, f.eks. absolutt genitiv eller absolutt nominativ. Derav følger også betydningen av 'absolutt' som substantiv: «Noe som er uavhengig av menneskelig

per, for så i neste omgang å applisere på menneskeheten som helhet. Menneskets absolutte verdi kommer til syne i og med det menneskelige møtet. Denne verdi konstitueres som noe som alltid allerede er der som forutsetning³¹ for at et sant menneskelig møte overhode skal kunne finnes sted. Denne verdi er ikke nøytral og treffer ikke i første omgang vår fornuft, som når en vitenskapelig lov hjelper oss å forstå hvordan fenomenene i naturen rundt oss henger sammen. Menneskets absolutte verdi er til stede i møtet som noe som berører og vekker vår frihet; som fordring. Denne fordringen er det som mest opprinnelig åpner vårt menneskelige handlingsrom, i og med at den viser oss hva som er mer eller mindre verdifullt, og dermed hva som er rett og galt. Som fordring tvinger den oss ikke, slik et snøskred tvinger oss nedover fjellsiden. Som fordring utfordrer den oss til å vise omsorg, til å verne, beskytte og forsvare. Det hører da nettopp til fordringens vesen at *vi kan la være*; lukke øynene og snu ryggen til. Dette opphever ikke fordringen, men hører snarere til dens vesen. Uten denne mulighet kunne vi verken snakke om menneskelig frihet eller om etikk og verdier.

Hensynet til den andre – og til fellesskapet: Forholdet mellom etikk og politikk

På dette punktet er det allikevel på plass med et innskudd som vil komme noen sannsynlige innvendinger i møte, og som samtidig vil kunne begrunne noen av våre konklusjoner i de følgende punktene.

En tilnærming som nærmer seg overordnede forsvars- og sikkerhetspolitiske spørsmål fra et *nærhetsetisk* utgangspunkt er kontroversiell. Det er ikke gitt for alle at det finnes en sammenheng mellom forholdet til de enkeltmennesker man omgir seg med til daglig og de beslutninger som tas på et overordnet politisk nivå. Det etiske og det politiske ses som virkelighetssfærer som gjensidig utelukker hverandre.

Vi har i det foregående pekt på at sammenheng mellom det etiske og det politiske ikke bare er ønskelig, men reell og nødvendig. Det politiske lar seg ikke forstå hvis det ikke ses i forhold til de kontinuerlige etiske vurderingene som må gjøres for at et samfunn skal fungere. Det etiske er å forstå som både bredere enn og en forutsetning for politisk styring og lovgivning. Vi vil i det følgende forsøke å klargjøre dette forholdet også ut fra en etisk grunnlagstenkning som tar utgangspunkt i møtet med den andre.

Møtet med den andre er en grunnhendelse i den menneskelige tilværelse. I dette møte kommer selve det menneskelige til syne, ikke som en teoretisk eller metafysiske sannhet, men som fordring, som en åpenbaring av rett og galt. Den-

sansning, vurdering og erkjennelse». Se forøvrig Websters *Third New International Dictionary of the English Language*, unabridged, Chicago, etc., 1986, s. 6 og 7.

³¹ At noe konstitueres som noe som allerede er der som forutsetning kan i første omgang høres ut som en motsigelse. Tankegangen her er på mange måter kantiansk. Det at jeg tilkjenner den andre absolutt verdi, fungerer som mulighetsbetingelse for at det menneskelige møtet kan finne sted. Like opprinnelig kommer den andres verdi til syne som min nye og unike mulighet, som noe jeg skal hegne om og beskytte; som etisk verdi.

ne grunnhendelsen skjer imidlertid ikke i et vakuum. Det enkelte møtet er en del av et hendelsesforløp som er strukturert av så vel fysiske og historiske omgivelser som de planer og forventninger jeg har til framtiden. Møtet med den andre rykker oss ikke ut av denne virkeligheten men omstrukturerer den i forhold til det fellesskapet vi begge er en del av. Dette betyr at de konkrete handlingsalternativer som kommer til syne i møte med den andre også må ta hensyn til et videre fellesskap.

Handlingene kan ha umiddelbare konsekvenser for andre mennesker, og det handlingsmønster som etableres mellom meg og den andre kan legge føringer som gjøres til moral, etikk og lov. Det er ut fra denne betraktning at vi her inkluderer det rasjonelle og realpolitiske som et nødvendig moment i enhver etikk. Enhver ansvarlig etikk og politikk vil måtte se konsekvensene av sine avgjørelser innenfor en helhet som går ut over det konkrete møtet med den andre. Det er ut fra dette at vi også i ekstreme tilfelle vil kunne legitimere bruk av militær makt.

Den etiske balansekunsten består i å ikke blande nivåene. Faren oppstår når den andre i det levende møtet blir betraktet som objekt, som en hvemsomhelst som kun får sin verdi i forhold til kategoriene i mitt beregnende system. Det grunnleggende utgangspunktet ligger i det konstituerende møtet med den andre, der vi stadig på nytt og på nytt erfarer hva «verdi» er.

Det som gjør en sann tilnærming interessant i vår kontekst er at *vi gjenfinner på makronivå det vi her definerer på mikronivå*. På samme måte som vi her framholder at egeninteresse og omsorgen for den andre er to nødvendige momenter innenfor etikken, så har sikkerhetspolitikken etter den kalde krigens slutt framstått som en syntese, der både real- og idealpolitiske hensyn inngår i helheten.

Det tydeligste eksemplet på dette er at dogmet om den absolutte statsuverenitet nå definitivt har falt. Statens selvstendighet og frihet blir i dag mer sett på linje med individets selvstendighet og frihet. Det vil si at suvereniteten ikke kan forstås uavhengig av det ansvar denne innebærer. Dette ansvaret gjelder innad og utad. Innad skal staten sørge for at grunnleggende rettigheter blir ivaretatt. Dette bunner i et demokratisk syn på statens vesen, nemlig at den er et uttrykk for folkesuvereniteten. Utad skal staten være en ansvarlig aktør på den globale arena. Det vil si at den også skal kunne stilles til rette for handlinger som har konsekvenser ut over dens grenser. Det som kan synes paradoksalt er at denne forståelsen av staten som suveren ikke reduserer dens betydning, men styrker den. I møte med de utfordringer vi nå står overfor, både globalt og for de enkelte folk og nasjoner, er verdien av en selvstendig og ansvarlig suveren stat uvurderlig.

Realpolitikk og idealpolitikk framstår i dag ikke lenger som to alternative tilnæringsmåter til sikkerhet. De er to sider ved samme sak:

*Humanitarian values have not superseded traditional conceptions of vital interests but rather have become central to their definition. There is a persistent tendency in the discourse of international relations to juxtapose ideals and realpolitik.*³²

Det som for oss er enda mer interessant, er at denne renessansen for etiske og humanitære verdier kan knyttes helt konkret til det vi ovenfor har benevnt som «omsorgen for den fremmede». I sin artikkel «National sovereignty and citizens' rights: Having it both ways»,³³ ser Dan Smith kombinasjonen av økt etisk bevissthet og større sikkerhetspolitisk handlingsrom som en av de viktigste årsakene til den sikkerhetspolitiske utviklingen på 90-tallet.³⁴ Smith sier blant annet:

*There was an ethical basis for the action [i.e. in Kosovo] and for public support for it. We can characterize this ethical basis as care for strangers.*³⁵

Også når det er formidlet gjennom media oppleves møtet med den fremmede og nødstedte som menneskelig, dvs. som fordring, som en åpenbaring av rett og galt: «Dette barnet må få leve», «lidelsene må ta slutt», osv. Forskjellen mellom et slikt formidlet møte og et konkret møte består ikke i at det ene er ekte og det andre avledet og sekundært. Forskjellen består i at handlingsalternativene ikke er like oversiktlige og tilgjengelige som i de fleste nære møter der det fordres noe av oss. Vi vet ikke umiddelbart om det som trengs er humanitær hjelp, fredsforhandlinger eller bruk av militær makt. Imellom oss og den nødstedte befinner det seg mange ledd og aktører. Det menneskelige møtet, omsorgen for den fremmede, er allikevel utgangspunkt for det som blir gjort, og ingen aktører, helt fram til det punkt der nøden blir avhjulpet, må miste dette av syne. Politikk er alltid mer enn etikk, men uten etikk er politikk ingenting.

Sammendrag

Det vi har sagt til nå betyr også at etikken, slik vi her forstår den, ikke kan forstås som en sidedisiplin som mer eller mindre valgfritt kan appliseres på definerede dilemmaer eller problemstillinger. Etikken blir i denne sammenheng å forstå som en «førstedisiplin». I forskningen, i møtet med et annet menneske, i politikken og i bruken av militærmakt gjelder det som en uavkortet fordring at åpenheten for det nye alltid skal forstyrre den forståelsen som gjøres ved bruk av allerede etablerte kategorier.

Denne forståelsen av det etiske som en grunnleggende og umistelig spenning i den menneskelige tilværelse hjelper oss også til å forstå sammenhengen

³² Thomas G. Weiss, «The Politics of Humanitarian Ideas», *Security Dialogue*, 31:1, s. 20.

³³ *Security policy library*, 2000:7, Den norske Atlanterhavskomiteé (se www.atlanterhavskomiteen.com)

³⁴ Ibid. Den humanitære impulsen er slett ikke ny på 90-tallet. Den kan spores tilbake i alle fall til 60-tallet (Biafra) og 70-tallet (Bangladesh og Kambodsja). Den når kanskje sitt sterkeste nivå under sultekatastrofen i Etiopia på 80-tallet, som blant annet var foranledningen til Band Aid.

³⁵ Ibid., vår utheving.

mellom Militærmaktens verdier som en tilspissing av det allmenne samfunns normer (4.1), de samfunnsmessige utviklingstrekk som vi skisserte under 2.5, samt de tradisjonelle rammebetingelsene for norsk forsvarspolitik som vi redegjorde for under 2.6.1. Ved å se denne sammenhengen i lys av den grunnleggende etiske spenningen vi har tatt utgangspunkt i her, vil vi også kunne peke på en mulig vei ut av den motstrid som synes å bestå mellom militærmaktens tradisjonelle legitimitet og de generelle samfunnsmessige utviklingstrekk.

4.3 Etiske grunnverdier

Etiske grunnverdier i samfunnet

Ethvert samfunn har behov for et visst felles minimum med hensyn til normer og verdier for å kunne fungere. Med bakgrunn i den innledende drøftelsen av utviklingstrekk i den samfunnsmessige og kulturelle konteksten (2.5), er det ikke lenger entydig gitt hva som kan karakteriseres som felles samfunnsmessige etiske grunnverdier. Som en følge av dette har den tidligere nasjonale felleskultur med dens institusjoner, herunder Forsvaret, kommet under press. Dette innebærer at muligheten for et felles etisk grunnlag synes å svekkes. Mens det enkelte individ tidligere fant sin plass og betydning i forhold til de nasjonale enhetsinstitusjonene, er dette i dag snudd på hodet: I dag må disse enhetsinstitusjonene søke sin legitimitet i forhold til det enkelte individ.

Vi ser altså at den betydning som det tradisjonelle rammeverket har for den moralske forståelsen, er i ferd med å svekkes og det kan synes som om forholdet mellom individet og den nasjonale enhetskulturen er snudd på hodet. Dette er imidlertid en for enkel tilnærming. Det er umulig å tenke individ og fellesskap uavhengig av hverandre. Det vil alltid måtte bestå en interaksjon mellom dem. Etikens rolle vil være å peke på de grunnleggende verdier som forholdet mellom dem bygger på for slik å oppå en bevissthet om denne sammenhengen.

Hvis vi i stedet for å konsentrere oss om farene ved samfunnsutviklingen heller forsøker å sammenholde dette forholdet mellom individ og fellesskap med realitetene, så ser vi at det norske samfunnet ennå i relativt stor grad bærer preg av et felles verdigrunnlag. Dette forsterkes ved at integrerende elementer som for eksempel samfunnskultur, institusjoner og oppdragelse fungerer som motfaktorer til en ensidig fragmentering. Et enda viktigere poeng er at de samfunnsmessige utviklingstrekkene ikke bare fungerer desintegrerende, men også dynamisk integrerende idet elementer som pluralisme, enkeltmenneskets betydning, verdimeslig mangfold og globalisering får preg av også å bli normative elementer i hvordan vi forstår oss selv og vår rolle i samfunnet. Dermed vil utviklingstrekkene ikke nødvendigvis fungere desintegrerende og oppløsende,

men dynamisk forsterkende i den betydning at fellesverdiene fortsatt er tilstede, men i en annen og endret form enn tidligere.

Utviklingen av de bærende verdiene i samfunnet er ikke negativ i seg selv. Problemene for samhandlingen i samfunnet oppstår når en naiv forståelse av frihet og rettigheter får råde grunnen alene. En av de viktigste målsetningene med en etikk, og dermed også med denne studien, vil være å bevisstgjøre det moderne mennesket om at *innskrevet i disse rettighetene* og de verdier som ligger til grunn for disse; menneskets frihet, selvstendighet og ukrenkelighet, *ligger også ansvaret for å verne om disse rettighetene*. Etikkers rolle i denne sammenhengen blir å peke på at en for entydig og overfladisk selvforståelse i forhold til menneskets frihet og rettigheter i neste omgang vil undergrave den samme frihet og de samme rettighetene. Det som det da blir viktig å understreke, er at det i bunnen av det moderne samfunns utvikling finnes etiske verdier *som forplikter og setter fri på samme tid*. Dette er verdier som både er dypt forankret i samfunnets etiske tradisjon og umistelige i møte med de utfordringer vi står overfor.

En slik tilnærming tydeliggjør også tilknytningen til vår bestemmelse av det etiske ovenfor. Utgangspunktet er det menneskelige møtet, der det enkelte menneskets absolutte verdi framstår som både forutsetning og fordring. Slik kan en tilnærming som setter enkeltmenneskets betydning som ansvarlig etisk subjekt i sentrum knytte an til det dypeste i vår tradisjon med hensyn til forholdet mellom frihet og ansvar.

Det andre menneskets absolutte verdi melder seg i møtet med den fremmede. Vi opplever der at menneskeverdet ikke er knyttet til en særskilt kultur, farge, tro eller virkelighetsforståelse, men at denne verdi nettopp er en egenverdi hinsides disse bestemmelsene. Globaliseringen har som en av sine konsekvenser at mennesker i mye større grad møtes på tvers av tradisjonelle skillelinjer; personlige møter gjennom turisme, næringsvirksomhet, idrett og internasjonale operasjoner eller gjennom nye kommunikasjonskanaler.

Resultatet av dette – at mennesker i dag ikke forstår seg selv først og fremst innenfor en nasjonal enhetskultur – er at også mangfoldet får en positiv verdi. Forskjelligheten blir sett som et positivt faktum som beriker det menneskelige fellesskap og mennesker knytter sin identitet til sosiale grupperinger som sprenger de tradisjonelle skillelinjene. I sine ekstreme utslag inneholder dette faremomenter, som for eksempel ekstreme religiøse sekter. Det kulturelle mangfoldet må allikevel først og fremst tolkes som et utslag av en dypere forankring i de verdier som springer fram av det grunnleggende og konstituerende menneskelige møtet.

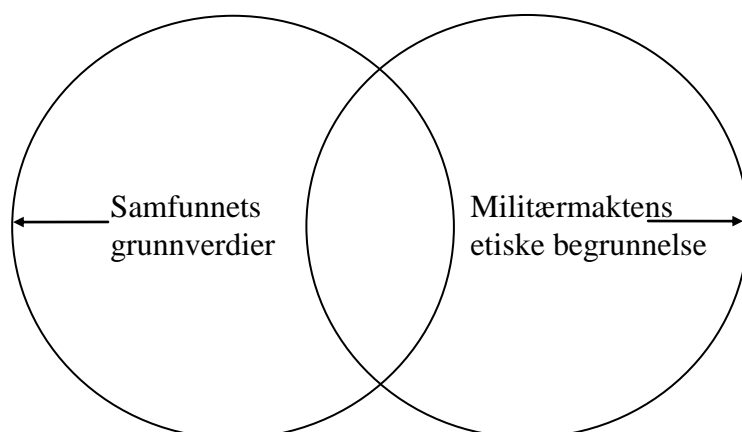
Etiske grunnverdier og militærmaktens begrunnelse

Det militære rasjonale synes i utgangspunktet å ha et fundamentalt annet utgangspunkt enn det som er beskrevet overfor. Militærmakt tar utgangspunkt i

organisert og institusjonalisert voldsanvendelse hvor ens vilje søkes påtvunget en annen med makt. Denne innfallsvinkelen synes vanskelig å forene med det vi har beskrevet ovenfor. Militærmaktens begrunnelse forutsetter videre en felles kollektiv vilje, hvor det enkelte individ slutter seg til, og underordner seg kollektivets vilje, i siste instans ved å være villig til å ofre sitt eget liv for det, og samtidig være villig til å drepe andre individer for å oppnå kollektivets vilje. Både kollektivets forrang fremfor individet og voldsrett overfor andre individer synes her særdeles problematisk. Med dette utgangspunktet vil tre modeller for forståelse av forholdet mellom de samfunnsmessige grunnverdier og det militære rasjonale være tenkelige.

For det første kan en basere seg på en *distinksjonsmodell* (se fig. 4 under), hvor utviklingstrekkene i det moderne samfunn forstås som uforenlige med hva som kreves militært. En konsekvens av dette kan være at bruk av militærmakt ikke lar seg gjennomføre dersom de samfunnsmessige utviklingstrekkene får definere og bestemme innholdet i det militære rasjonale.

Fig. 4

En slik modell er det Samuel P. Huntington foreskriver i sin berømte bok, *The Soldier and the State*, fra 1957.³⁶ Her baserer han seg på tanken om at den militære selvforståelsen i stadig sterkere grad atskiller seg fra den samfunnsmessige utviklingen. Denne selvforståelsen kaller han «The military mind». Dette forutsetter etter hans mening følgende hovedtrekk:

- det permanente, irrasjonelle, svakelige og onde i menneskets natur
- det kollektivets forrang fremfor det individuelle
- nødvendigheten av orden, hierarki og atskillelse av samfunnsmessige funksjoner
- aksepterer nasjonalstaten som den høyeste form for politisk organisering

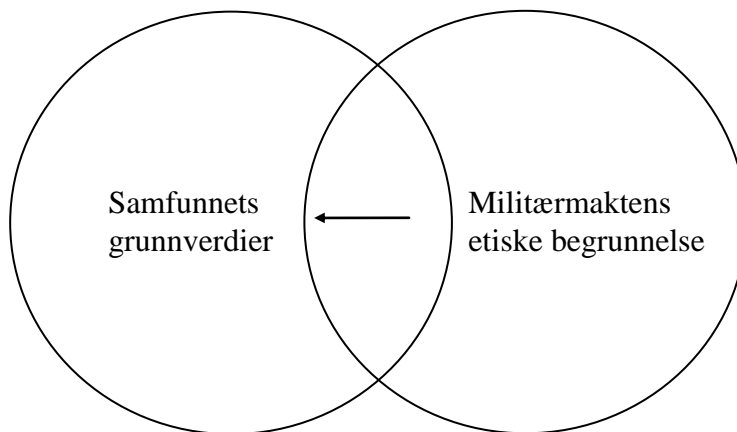
³⁶ Cambridge, MA: Belknap Press.

- forutsetter kontinuerlig mulighet for krig mellom nasjonalstater
- vektlegger viktigheten av makt i internasjonale forhold og advarer om farer mot statens sikkerhet
- fremholder at sikkerheten til samfunnet bygger på et sterkt forsvar
- fremhever at krig er et politisk virkemiddel og at de militære tjener politiske beslutninger
- fremholder at lydighet er den høyeste dyden for militære

Ut fra dette er den militære ethos pessimistisk, kollektivistisk, historisk bevisst, maktorientert, nasjonalistisk, militaristisk med fred som mål. Kort sagt: politisk-realistisk og konservativ.

Den andre tenkelige modellen er en *tilpasningsmodell* (se fig. 5 nedenfor), hvor den militære selvforståelse ensidig tilpasser seg utviklingstrekkene i det moderne samfunn på godt og vondt.

Fig. 5

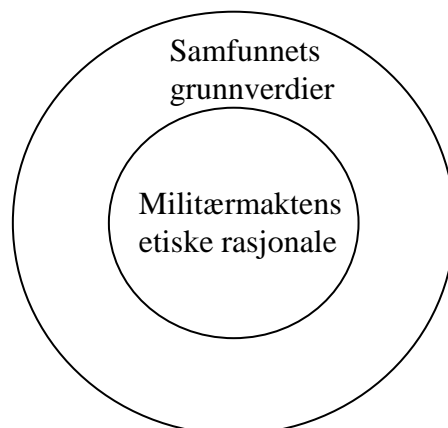

En slik modell er fremsatt av Morris Janowitz i boken *The Professional Soldier* (1960). Her påpeker han at det militære system og offiserenes virkelighetsforståelse nærmer seg den allmenne oppfatningen i samfunnet, på grunn av trendene i det moderne samfunn, utviklingen av krigsforståelsen og internasjonal politikk. Denne utviklingen anser han som et ubetinget gode.³⁷

Den tredje tenkelige modellen er en *kombinasjonsmodell* (se fig. 6 nedenfor) i tråd med den modellen som er skissert i 4.1, hvor det etiske grunnlaget for militærmakt forstås som en indre sirkel innenfor rammevilkårene gitt i samfunnet, men hvor denne sirkelen innebærer en «tilspissing» og prøving av de foreliggende verdiene ut fra begrunnelsen for militærmakt.

³⁷ Forsvarets verdigrunnlag har, delvis med rette, blitt kritisert for å tilnærme seg forholdet mellom Forsvaret og samfunnets verdier på denne måten (se f.eks. Diesen ovenfor under 1.1). Forsvarets egenart, å ta og ofre liv, blir ikke ivaretatt, og verdiene er først og fremst tilpasset fredsorganisasjonen. Vi kommer tilbake til dette under neste punkt.

Fig. 6

Denne modellen synes å ligge nært utsagnet i *Forsvarssjefens grunnsyn på ledelse* hvor det fremheves at Forsvaret tar utgangspunkt i den samfunnsmessige utviklingen, men må stille andre og strengere krav enn det som vanligvis gjøres generelt i samfunnet. Denne modellen vil da fordre en nærmere definisjon av hvilke samfunnsmessige fellesverdier som står i fokus for militærmaktens utgangspunkt, og videre en drøfting av forholdet mellom disse fellesverdiene en baserer seg på og de midler en anvender. Etter vår mening *lar det seg gjøre å forstå militærmaktens rasjonale i relasjon til den etiske grunnlagstenkingen som er skissert her.*

Dette forutsetter for det første at en begrunnelse for militærmakten ikke primært tar utgangspunkt i den ovenstående definisjonen som det å påtvinge en annen vår vilje, men snarere definert som *det å avverge voldsanvendelse som truer menneskets verdighet med dets etiske frihet og ansvar.* Det er med andre ord en variant av det kantianske kategoriske imperativ, et imperativ som synes å fremstå som en nærmest universell fellesnorm: «Handle slik at mennesket ikke bare forstås som et middel, men også alltid som et mål i seg selv». For det andre forutsetter dette også en forståelse av dette etiske imperativets universalitet. Det kan ikke forstås ensidig individualistisk. Det gjelder alle mennesker, uavhengig av nærhet til oss selv. Dette innebærer videre at brudd på dette imperativet som direkte retter seg mot andre, samtidig også blir forstått som et brudd på dette universelle imperativ, og dermed også et brudd på det imperativ som angår oss selv. *Forsvar av andres fundamentale rettigheter blir dermed også et forsvar av egne rettigheter, og dermed selvforsvar.*

Denne setningen er ikke å forstå som en del av et logisk-metafysisk system. Den etiske fordringen og utfordringen ligger, stadig ny, i situasjonen selv. Det er det andre mennesket slik vi møter det, enten det er helt konkret, via andre

medier eller i vår forestilling, som tydeliggjør hva situasjonen handler om og hvilke etiske handlingsalternativer som er aktuelle. Det andre mennesket, slik det framstår i sin sårbarhet og ukrenkelighet, utgjør det stadige og korrigerende moment i vår etiske atferd.

Med dette utgangspunktet, der menneskeverdet ses som både konkret, individuelt og universelt, vil deltagelse i et felles organisert militært forsvar kunne begrunnes, ikke i allerede gitte institusjonsnormer, men i en allment universelt etisk norm som oppleves bindende for den enkelte. Forsvar av nasjonen kan dermed godtgjøres i den grad den aktuelle nasjon som forsvares forstås som en institusjonell ramme som fremmer og verner om mennesket som etisk subjekt med tilhørende frihet og ansvar. Videre innebærer dette utgangspunktet at forsvar og bruk av militærmakt vil kunne tenkes brukt i en global sammenheng, ikke bare begrenset til det nasjonale fellesskap. Det vil kunne begrunne gitte militære handlinger overfor nasjoner og samfunn som ikke verner menneskets fundamentale verdighet slik det uttrykt i menneskerettighetene.

Så gjenstår allikevel spørsmålet om bruk av voldsmakt overfor andre mennesker lar seg forsvare ut fra dette utgangspunktet. Vil ikke nettopp respekten for det enkelte menneskets verdighet, både skyldige og uskyldige sådanne, hindre enhver bruk av tvangs- og voldsmakt som militærmakten nødvendigvis innebærer?

I den grensesituasjonen som forutsettes ved bruk av militærmakt, dvs. som ytterste virkemiddel når alle andre midler har slått feil, står en overfor en *normkollisjon*. Ut fra den tilnærming som vi her har lagt til grunn virker en institusjon som har som et av sine viktigste formål å forberede en systematisk bruk av vold når man ikke når fram med politiske midler, forkastelig og uhyrlig.

Dette umiddelbare inntrykk er det avgjørende å holde fast på i enhver fase av beslutningskjeden fram mot den konkrete bruk av militær makt. Samtidig er det denne studiens utgangspunkt at dette umiddelbare inntrykket må fungere som en del av en helhet der også hensynet til fellesskapet og den større sammenhengen også opptar plass innenfor blikkfeltet. Hvis ikke kan min gode samvittighet bli et redskap for andres lidelse.

Vår konklusjon på denne situasjonen er at det i en slik situasjon ikke er tale om et valg mellom et etisk gode og et etisk onde, men om å velge mellom etiske onder, og i den situasjonen velge det minste onde. Hva som er det minste onde må vurderes i forhold til den aktuelle situasjon, men i dette valget kan ikke bruk av militærmakt utelukkes per definisjon.

Et verdigrunnlag for Forsvaret

I *Forsvarets verdigrunnlag* er det for første gang gjort et forsøk på å definere en etisk forankring av Forsvarets virksomhet. Som uttrykk for Forsvarets selvforståelse er dette verdigrunnlaget meget interessant. I vår sammenheng er det særlig tre forhold knyttet til *FV* som er av spesiell interesse.

1. Det første er at verdigrunnlaget i stor grad gjenspeiler den generelle samfunnsutviklingen og de bærende verdier som vi ovenfor benevnte som umistelige i møte med nye sikkerhetspolitiske utfordringer. Det finnes en balansert framstilling av enkeltmenneskets ansvar og rettigheter, og det finnes svært lite igjen av tidligere tiders tendens til å knytte tjenesten til institusjonelle og hierarkiske føringer. Lojaliteten er ikke framstilt som blind, men er derimot knyttet til å se den helheten som Forsvarets virksomhet er en del av (s.15). Mangfold og forskjellighet understrekes som positiv og respekten for den andre understrekes (s.11). Alt dette må understrekes som positivt. Verdigrunnlaget er derfor på de fleste områder på høyde med den generelle samfunnsutviklingen og må bedømmes som å møte det kriteriet vi ovenfor stilte om at Forsvarets verdier må forankres innenfor samfunnets bærende verdier og normer.

2. Selv om det som står der er godt, er det allikevel grunner til å påpeke at *FV* ikke er godt nok slik det står. Dette bunner i at tilnærmingen til spørsmålet om forholdet mellom Forsvarets og samfunnets verdier i for stor grad er gjort etter det vi ovenfor kalte tilpasningsmodellen. Det som skjer gjennom *FV* er først og fremst en harmonisering og vi ser få spor av en tilspissing. Man har i for liten grad tatt høyde for det særegne ved bruk av militære styrker. Utover noen korte henvisning til det dilemmaet Forsvarets personell står overfor i «kampsituasjoner der det er spørsmål om liv og død», drøftes ikke dette noe nærmere. Det er verdigrunnlagets største svakhet. Forsvarets verdier blir noe som i all hovedsak angår fredsorganisasjonen og da først og fremst personlig kompetanseutvikling, ledelse og personellpolitikk. Med all sannsynlighet vil omstillingen av Forsvaret føre til at det operative aspekt får mye større fokus. Dette vil, etter vår mening, måtte føre til en omarbeidelse av *FV*. Forsvarets verdier må enda tydeligere innta plass som fundament også for Forsvarets operative virksomhet. *Dette fundamentet må da ta form som en tilspissing av de bærende normer i samfunnet med henblikk på Forsvarets egenart, slik vi har gjort rede for det ovenfor.*

3. Det tredje og siste vi vil peke på er at noe av grunnlaget for en nødvendig omarbeidelse eller videreutvikling av *FV* allerede finnes der. I *Verdigrunnlaget* uttrykkes det spesifikt hva som er forankringen av Forsvarets etiske grunnlag:

Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de fremstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon, FN-pakten, FNs menneskerettighetserklæring og internasjonal rett (s. 9).

I utgangspunktet virker denne formuleringen som et relativt vidt tilfangsområde for hva Forsvaret betrakter som grunnlaget for etikken. Den inneholder elementer av både historisk, religiøst, kulturelt, juridisk og internasjonal art. Disse elementene står allikevel i en *innbyrdes og meningsgivende sammenheng*: De tar hensyn til den nødvendige nasjonale og historiske verdiforankringen, slik at de aller fleste vil kunne slutte seg til det. FN-pakten bygger på statsuvereniteten, men dette relativiseres og statene stilles ansvarlig i forhold til å tilse at men-

neskerettigheter blir ivaretatt innenfor statenes grenser, samtidig som dette ansvaret konkretiseres gjennom den overnasjonale rettsorden, som man altså vil måtte stå til ansvar overfor.

Denne grunnlagsformuleringen er altså en definisjon og avgrensning av hva som forstås som konteksten for Forsvarets virksomhet i både positiv definerende og negativt avgrensende betydning. Totalt sett kan definisjonen av det etiske grunnlaget på et overordnet nivå sies å tilfredsstillende kravene gitt i de tidligere skisserte rammebetingelsene for Forsvaret: Samfunnsmessige og kulturelle verdier og militærmaktens begrunnelse. Den mer konkrete utviklingen av det siste må allikevel sies å være mangelfull i *FV*.

4.4 Sammendrag

Vi har i det foregående understreket at militærmaktens etiske legitimitet må befinne seg innenfor samfunnets bærende verdier og normer, og da ikke som en ren tilpasning til, men som en tilspissing av disse. Denne tilspissing tar utgangspunkt i militærmaktens egenart. Vi har deretter redegjort for at etiske vurderinger tar sitt utgangspunkt i en spenning mellom to momenter. To momenter som i logisk forstand står i motstrid til hverandre, men som i den levde menneskelige tilværelse markerer nødvendige deler av virkeligheten. Det ene momentet handler om selvbevarelse og i ekstreme tilfeller selvforsvar. Dette momentet har i tradisjonell tenkning omkring bruk av makt vært knyttet til realpolitikk og rasjonalitet. Det andre momentet handler om beskyttelse og forsvar av den andre og knytter i større grad an til en humanitær eller idealpolitisk tradisjon. I den sammenhengen pekte vi også på at denne kombinasjonen av det egennyttige og det uegennyttige gjenspeiler en utvikling innenfor internasjonal sikkerhetspolitikk der det realpolitiske og humanitære i økende grad utgjør to uatskillelige sider av det som defineres som vitale interesser innenfor sikkerhetspolitikken.

Vi pekte deretter på at de bærende verdier i samfunnsutviklingen; enkeltmenneskets verdi, frihet, rettigheter og ansvar, synes å gå dårlig sammen med Forsvarets tradisjonelle legitimitet og verdier. Vi understreket i fortsettelsen av dette at utvikling og bruk av militærmakt i dagens sikkerhetspolitiske situasjon må innarbeide de bærende samfunnsverdier i sitt rasjonale. Det er kun gjennom å forstå seg selv som et vern om menneskelig verdighet og sikkerhet at bruk av militære styrker i dag kan framstå som legitim, både nasjonalt og internasjonalt. En slik begrunnelse synliggjør også den grunnleggende normkollisjon som ligger i «å ta liv for å bevare liv». Denne normkollisjon begrunner i neste omgang kravet om en nødvendige tilspissing av samfunnets verdier i forhold til bruk av militær makt. Dette krever at alle aktører på den sikkerhetspolitiske arena definerer seg selv innenfor denne normkontekst og at de forstår seg som etisk ansvarlige aktører.

Gjennom sin understrekning av individets og mangfoldets verdi går *Forsvarets verdigrunnlag* et viktig skritt på veien mot å forankre militærmakten innenfor samfunnets bærende verdier. Gjennom konkret å ta utgangspunkt i vår nasjonale arv, FN-pakten, menneskerettighetene og internasjonal rett, stiller verdigrunnlaget opp en ramme som møter de kriterier vi her har satt opp. *Verdigrunnlagets* mangel er at den nødvendige skjerpingen av disse kravene som følger av den ovennevnte normkollisjonen ikke i tilstrekkelig grad blir understreket.

Vi vil i det følgende foreta et sammendrag av det vi har gjort til nå å i denne studien, samt sette opp noe i nærheten av *etiske kriterier* for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. *Bakgrunnen for dette er forståelsen av militærmakt som et moralsk unntak*. I og med framhevelsen av det menneskelige møtet og menneskets absolutte verdi er denne forståelsen blitt styrket. Utvikling og bruk av militærmakt er isolert sett et onde, men kan i gitte situasjoner framstå som et reelt alternativ. Dette stiller strenge krav til de forsvars- og sikkerhetspolitiske aktørene.

4.5 På vei mot et etisk fundament for utvikling og bruk av militærmakt

Norges forsvar og norsk forsvarspolitikken befinner seg i *krise*. Forsvarsledelsen har identifisert årsaken til denne krisen i mangelen på samstemmighet mellom de oppdrag Forsvaret skal utføre og størrelsen på og stabiliteten til de økonomiske midlene som stilles til disposisjon. Denne studien argumenterer for at roten til problemet stikker dypere enn som så. I bunnen av den krisen som de fleste aktørene innenfor norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk har identifisert ligger en *mangel på legitimitet*.

Denne legitimitetskrisen er dobbel: På den ene siden kan ikke Forsvaret i sin nåværende organisasjon forsvare sin legitimitet verken i forhold til samfunnsutviklingen, de aktuelle sikkerhetspolitiske utfordringene eller de krav som stilles til oss fra våre samarbeidspartnere.

På den andre siden har den sterke bindingen til sekundære innenrikspolitiske hensyn ført til at man ikke har lagt et tilstrekkelig ideologisk grunnlag til å få forståelse i befolkningen for de nødvendige omstillinger Forsvaret står overfor.

Bakgrunnen for denne krisen er forandringer i rammevilkårene for sikkerhetspolitikken. Den kalde krigens slutt markerer et sikkerhetspolitisk paradigmeskifte, men kan langt fra forklare dette. Endringene som har ført fram til en ny forståelse av trusselen mot menneskelig sikkerhet har sine historiske røtter langt tilbake i tid.

Samfunnsutviklingen: En større vekt på enkeltmenneskets frihet og ansvar, verdimeslig mangfold og en global kontekst, gjør at Forsvaret som nasjonal enhetsbyggende institusjon framstår som svært problematisk.

Den sikkerhetspolitiske utviklingen: Fraværet av trusselen om en massiv invasjon av norsk og europeisk territorium, lav mottakelighet for særnorske sikkerhetspolitiske interesser, det at trusselen mot menneskelig sikkerhet i dag framstår som kompleks og bred, bortfallet av den absolutte statsuvereniteten som grunnpilar for sikkerhetspolitisk samhandling, samt relativiseringen av skillet mellom krig og fred, alt dette gjør at den omstilling vi når står overfor må innebære en ny grunnlagstenkning om hva norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk er og skal være.

Den militærkonseptuelle og våpenteknologiske utviklingen stiller nye og strengere krav til norske militære styrker i forhold til reaksjonstid, mobilitet, våpensystemer, samhandling med andre lands styrker og teknologisk og militær kompetanse.

Slagordet «Aldri mer 9.april» har vært førende for utviklingen av norsk forsvarspolitikken etter 2. verdenskrig. Det norske forsvar har forstått seg selv som en del av et kollektivt invasjonforsvar, der forsvar mot en massiv invasjon fra Sovjetunionen (og senere Russland) har vært målsetningen fra norsk side. Denne arven og denne målsetningen har vært så grunnfestet i vår sikkerhetspolitiske forståelse at omstillingen til det nye sikkerhetspolitiske paradigmet har tatt lengere tid hos oss enn hos våre samarbeidspartnere.

Det har vært lite påaktet at denne konservatisme i forhold til omstilling ikke bare bunner i en treghet med hensyn til å forstå de føringer som følger av nye trusler mot norsk sikkerhet. Tregheten i omstillingen har en dypere grunn i at selve *den moralske motivasjonen* for forsvars- og sikkerhetspolitikken ikke lenger står i forhold til de utfordringene vi står overfor. Den sikkerhetspolitiske utviklingen har ført til en situasjon der det nasjonale og det internasjonale, det egennyttige og uegennyttige, selvforsvar og forsvar av den andre, det realpolitiske og det humanitære, statsuverenitet og menneskerettigheter ikke står i motsetning til hverandre. Disse momentene inngår som deler av en helhet som det ikke går an å skille fra hverandre; de er en og samme sak.

Denne syntesen av to momenter på makronivå gjenspeiler den etiske grunnhendelsen i menneskelivet også på mikronivå, nemlig møtet med Den andre. Dette møtet gjør at en ensidig selvopprettholdelse korrigeres av en åpenhet for det fremmede og en tilhørende tilkjenning av dette fremmedes egenverdi. En slik forståelse av det etiske som en sammenholding av det egennyttige og det uegennyttige knytter an til de dypeste røttene i vår kultur. I dagens samfunn blir dette etiske grunnlaget uttrykt gjennom framholdelsen av det enkelte menneskets absolutte verdi og ukrenkelighet. Til denne verdi ligger også betydningen av menneskets frihet og rettigheter og det tilhørende ansvaret for å verne om og forsvare denne friheten og disse rettighetene, ikke bare for en selv, men også i

forhold til andre. Individet og fellesskapet er gjensidig konstituerende for hverandre. Dette fellesskapet må i dag ikke først og fremst forstås nasjonalt, men grensesprengende og globalt.

Det er mot denne bakgrunnen konklusjonene i kapittel 3 må forstås: Forholdet mellom etikk og militærmakt må ta utgangspunkt i en grunnposisjon som fastholder at anvendelse av systematisk vold for å oppnå politiske målsetninger i utgangspunktet må vurderes negativt. En realitetsvurdering vil samtidig måtte fastholde at en slik anvendelse vil finne sted, og i ekstreme tilfeller *måtte* finne sted. Vurderingen av når og hvordan dette skal skje må underlegges en etisk vurdering. Denne vurdering må bygge på et etisk fundament som både er bredere og mer fundamentalt enn rasjonalitet og hensiktsmessighet forstått som bærende normer. Sentrale verdier i dette fundamentet vil innebære et menneskesyn som sammenholder menneskets absolutte verdi med dets etiske ansvar

En militæretikk som fastholder disse punktene er av avgjørende betydning i forhold til den omstilling vi står overfor. Denne etikken må ikke bare gjelde delsektorer innenfor Forsvaret, som for eksempel ledelse og personellpolitikk. Den må heller ikke forstås analyseredskap på linje med andre. Etikken må tenkes som en fundamental begrunnelse for utvikling og bruk av militærmakt overhode.

I forhold til omstillingen av Forsvaret handler det derfor ikke bare, og kanskje heller ikke først og fremst, om at Forsvarets organisasjon må gjennomgå en omstilling som setter tæring etter næring, men om *en moralsk omstilling*. Bare slik kan vi komme til rette med de utfordringene det nye sikkerhetspolitiske paradigmet stiller oss overfor. En slik omstilling vil innebære store utfordringer for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk.

Det må ligge et etisk fundament til grunn for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Det betyr at den omstilling vi nå står overfor må hvile på et slikt fundament. Det at et slikt fundament betegnes som «etisk» vil i denne sammenheng si at det tradisjonelle egennyttige og realpolitiske momentet må kompletteres med et uegennyttig og humanitært. Selvforsvar som eneste begrunnelse for utvikling og bruk av militære styrker må kompletteres med forsvar for menneskets verdighet og sikkerhet. I den grunnleggende sikkerhetsforståelsen må *det norske* og *nasjonale* kompletteres med *det menneskelige* og *humanitære*. *Kun ved å se disse momentene som en helhet kan norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk komme til rette med de sikkerhetspolitiske utfordringene vi står overfor.*

Dette etiske fundamentet må videreutvikle *Forsvarets verdigrunnlag*. Verdigrunnlaget må styrkes i forhold til den normkollisjon som er uttrykt i setningen «å bevare liv gjennom å ta liv». Enkeltmenneskets absolutte ukrenkelighet må framheves som Forsvarets grunnorm og Forsvarets virksomhet må i dette lys framstå som *et moralsk unntak*. Enkeltmenneskets verdi må også ligge til grunn som grunnorm i forhold til det ansvar vi har for å verne om menneskets liv, frihet og grunnleggende rettigheter. *Enkeltmennesket som ukrenkelig, fritt og an-*

svarlig blir slik en grunnleggende verdi som ligger til grunn for utvikling og bruk av militærmakt, som har dype røtter i vår tradisjon og som er en bærende verdi i dagens samfunnsutvikling.

Utvikling og bruk av militære styrker må kombineres med en fortsatt og økt satsing på kollektiv sikkerhet, både i samarbeid med våre partnere og i egen regi. *Bare ved at vårt skjebnefelleskap synliggjøres gjennom gjensidig avhengighet, forståelse og innsyn, kan vi nå fram til stabile sikkerhetspolitiske forhold som også inkluderer andre sider ved sikkerhetsforståelsen enn den militære.*

Kompleksiteten og bredden av truslene mot sikkerhet må føre til en tilsvarende bredde i tilnærmingen, og dermed at *en bred kompetanse gjøres tilgjengelig i møte med disse truslene.* Dette betyr at Forsvaret må knytte til seg kompetanse i forhold til juridiske, psykososiale, religiøse, kulturelle og samfunnsutviklende forhold, samt søke samarbeid med organisasjoner og på tvers av sektorer, både nasjonalt og internasjonalt, som innehar denne kompetanse. *En utvidet sikkerhetspolitisk forståelse, som inkluderer bredden av truslene mot sikkerhet, fordrer en bred sikkerhetspolitisk tilnærming. Bare slik kan vi også på lang sikt legge grunnen for at ulike sivilisasjoner og kulturer kan finne sine plasser innenfor én og samme verden.*

Utad må norsk sikkerhetspolitikk arbeide for en utvikling av den internasjonale rettsorden der statssuvereniteten blir en positiv faktor i vernet av menneskelig sikkerhet og der forsøk på utnytte statssuvereniteten til brudd på menneskerettigheter blir stoppet, påtalt og straffet. En slik tilnærming vil også kreve at det arbeides for at det folkerettslige grunnlag tilpasses en slik forståelse av forholdet mellom menneskerettighetene og statssuvereniteten. Dette for at ressurser kan bli brukt for å trygge menneskelig sikkerhet også i områder der stormaktspolitiske interesser ikke er involvert. *En humanitær begrunnelse av bruk av militærmakt vil ikke framstå som legitim hvis det internasjonale samfunn ikke tilstreber at allmenne og formaliserte etiske kriterier skal ligge til grunn for en slik bruk.*

Innad må det arbeides for at et etisk fundament som både svarer til de sikkerhetspolitiske utfordringene vi står overfor og som samtidig er dypt forankret i det samfunnet vi er en del av er gjenspeilt hos Forsvarets personell og i de grunnleggende verdier som ligger til grunn for utvikling og bruk av norske militære styrker. *Uten at et slikt fundament innarbeides vil Forsvarets legitimeringsgrunnlag i befolkningen forvitte og en omstilling vil framstå som tilfeldig.*

Kapittel 5: Forsvars- og sikkerhetspolitiske utfordringer

5.1 Innledning

Dette femte kapitlet utgjør studiens materielle del. Det tar for seg aktuelle forsvars- og sikkerhetspolitiske tema.

Vi vil først (5.2) se på hvordan forholdet mellom sikkerhetspolitikk og etikk er bestemt, eller rettere sagt: mangler en bestemmelse, i noen av de dokumentene som er utgitt i forbindelse med omstillingen av Forsvaret. Vi vil deretter se på forholdet mellom utviklingen mot en internasjonal rettsorden og det moralske grunnlag som ligger til grunn for denne utviklingen (5.3). Under neste kapittel vil vi se på hvordan dette grunnlaget kan anvendes i forhold til humanitære intervensjoner (5.4). Vi vil deretter se på hvilken rolle etiske grunnverdier spiller i offisersutdanningen (5.5). Det siste punktet i dette kapitlet vil behandle forholdet til teknologien (5.6). Vi vil blant annet peke på at teknologien ikke er noen nøytral verdi; den uttømmes ikke i «redskaplighet». Den teknologiske utviklingen er bærer av egne verdier, og hvis man velger å forholde seg nøytral til disse kommer man ikke til rette med sin egen etiske ansvarlighet.

De følgende punkter behandles som selvstendige tema, og kan slik leses hver for seg. De står allikevel i en indre sammenheng.

5.2 Sikkerhetspolitikk og etikk i grunnlagsdokumenter for omstilling av Forsvaret

Forsvarsstudien 2000

Etter å ha ventet på Forsvarsstudien 2000 (*FS 2000*) i ett år, er det en selsom opplevelse å lese den, ikke minst fra et etisk perspektiv. For det første er det fort gjort. Etter en times lesning har man lest greit gjennom de ca. 30 sidene og fått med seg poengene; tæring etter næring, et nasjonalt rettet alternativ, først og fremst en kvantitativ endring, bevaring av kritiske kapasiteter, operativt i nord, kompetansesentra i sør, nedleggelse av avdelinger og 4000 færre stillinger.

Når man så sitter der og klør seg i hodet og lurert på hva som fór forbi, så tenker man på Mark Twain, som ved en anledning skal ha unnskyldt seg for at et brev han hadde sendt var blitt for langt fordi han hadde hatt så dårlig tid. *Her*

har man gjort et grundig forarbeid, tenker man, skjær bort daukjøttet, og derfor har resultatet blitt kort og godt. Man tenker videre: Her har forsvarsledelsen virkelig foretatt en grundig analyse av hva det nye sikkerhetspolitiske paradigmet betyr. Man har tatt inn over seg den brede og komplekse karakteren av truslene mot menneskelig sikkerhet, verdienes markante inntreden på samfunnsscenen siden forrige forsvarsstudie, både nasjonalt og internasjonalt, og at Forsvaret siden den gang har fått et verdigrunnlag. Ut av alt dette har man så kommet fram til en fundamental etisk begrunnelse for et nytt forsvar. Ut fra denne begrunnelse har man foretatt de nødvendige tekniske og økonomiske analyser, gjerne ressursdrevne, før man med en bevisst ordøkonomi har ført studien i pennen.

Etter en nærmere gjennomlesning må man konstatere: Slik er det ikke. Her har forsvarsledelsen på et tidlig stadium forkastet å legge et etisk fundament i bunnen. Det man har gjort, er å ta utgangspunkt i Forsvarets tradisjonelle oppgaver, å ivareta norsk territorial integritet og politisk suverenitet,³⁸ legge til de internasjonale oppgaver som Stortingsmelding 38 pålegger Forsvaret, se på ressursgrunnlaget, for så på grunnlag av en analyse å skissere et forsvar som på best mulig måte balanserer oppgavene med den forventede ressurstildeling.

På den ene siden er dette greit. Grepet som er foretatt, fra det oppgavedrevne til det ressursdrevne, er nytenkende og spennende. Med dette nye utgangspunktet har man så tatt med seg en politisk-instrumentell selvforståelse og foretatt en nødvendig og grundig analyse for å se hvilket forsvar man kan få ut av de midler som er tilgjengelig. *På den andre siden* kan man ikke med en slik selvforståelse unngå å ta med seg, mer eller mindre bevisst, en etisk bagasje på veien. Forsøker man å pakke ut denne, så ser man at den består av en forholdsvis hardnakket realisme, *en posisjon midt imellom den normative og positivistiske realismen*. Ut fra det som tidligere er sagt,³⁹ kan en slik posisjon beskrives med utgangspunkt i følgende grunntrekk:

- *bruk av militærmakt er hinsides moralske vurderinger* (Det vil si at militærmakten ikke *kan* og ikke *skal* vurderes etisk, i den grad man går med på at den kan det, så gjelder det at bruk av militærmakt ikke *bør* vurderes etisk.)
- *forholdet mellom militærmaktens og samfunnets grunnverdier må forstås ut fra en distinksjonsmodell* (det betyr at det rådende ethos innenfor militærmakten må være grunnleggende forskjellig fra det ethos som rår i det ordinære samfunnet. Vi beskrev ovenfor det ethos som følger av en slik modell som *pessimistisk, kollektivistisk, historisk bevisst, maktorientert, nasjonalis-*

³⁸ FS 2000, pkt. 2.5.

³⁹ Se ovenfor, kap. 3.2 («Fire grunnposisjoner») og 4.3 («Etiske grunnverdier og militærmaktens begrunnelse»).

tisk, militaristisk med fred som mål, kort sagt: politisk-realistisk og konservativt.)

- *en slik posisjon utelukker seg selv fra å inngå i en bred tilnærming til vern om menneskelig sikkerhet (dette rett og slett fordi bruk av militærmakt blir sett på som separat og avgrenset og at den ikke deler etisk grunnlag med nødvendige aktører i et slikt engasjement. En bred sikkerhetspolitisk tilnærming er på mange et uttrykk for en stadig sterkere humanitær impuls i internasjonal politikk. En realistisk tilnærming kan til en viss grad dele formålet med et engasjement for en helhetlig tilnærming til sikkerhet – nemlig gjenoppretting av freden. Den deler derimot ikke den deontologiske og absolutte verdi som menneskets ukrenkelighet utgjør.)*

Den realistiske posisjonen kommer dobbelt til kort – etisk sett: Den skjuler sitt etiske grunnlag for seg selv – rasjonalitet og hensiktsmessighet, og dette grunnlaget er i seg selv for spinkelt til å møte de sikkerhetspolitiske utfordringer vi i dag står overfor.

Det kan synes som et drøyt stykke at FS 2000 lar seg fange opp av en slik beskrivelse. Det man allikevel bør se, er at i et slikt overordnet dokument kommer man ikke ut av skapet på samme måte som Trond Furuhovde gjør i sin kronikk i Aftenposten 19. juni 2000, der han sier:

I forhold til krigens kår er våre etiske forestillinger illusoriske. De tjener bare til å tildekke sannheten. Krig kjenner ikke menneskelige hensyn. De etiske normene er satt ut av kraft. Det er derfor naivt å forklare sine handlinger med henvisning til høyverdige etiske motiver (...) Når krigshandlinger kommer til anvendelse, som i Kosovo, er den gjensidige tillitt borte. Det som gjenstår er hva som oppfattes som nyttig for en selv.

Når FS 2000 velger helt og holdent å holde seg unna etisk grunnlagsarbeid, videre: når man ser for seg en omstilling som er motivert passivt, nasjonalt og realpolitisk, og når forståelsen av sikkerhet fortsatt kun er bestemt militært og nasjonalstatlig, så ligger den posisjon snublende nær som Furuhovde utmynter i klartekst.

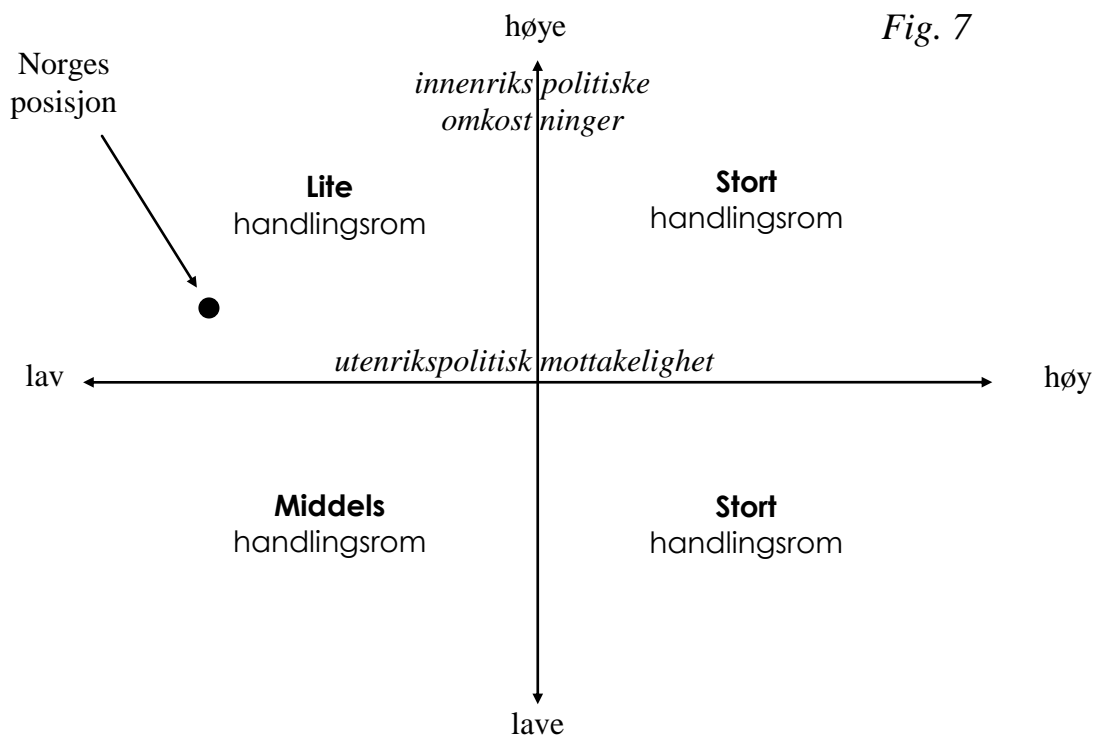
Europeisk sikkerhet i en foranderlig tid

I november 1999 utgav Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) rapporten *Europeisk sikkerhet i en foranderlig tid: En analyse av Norges utenriks- og sikkerhetspolitiske handlingsrom*. Denne rapporten kan hjelpe oss til å se svakheten ved det utredningsarbeidet som er gjort i forkant av den omstilling Forsvaret og norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk står overfor.

Rapporten analyserer hvilken betydning norske sikkerhetspolitiske interesser har mulighet for å spille innenfor det nye sikkerhetspolitiske paradigmet. Rapporten forsterker det vi tidligere har pekt på i forhold til både utenriks- og innenrikspolitiske forhold: Mottakeligheten i forhold til sønorske interesser er lav hos våre samarbeidspartnere. Det har i årene siden den kalde krigens slutt

skjedd en kraftig marginalisering i forhold til norske forsvars- og sikkerhetspolitiske interesser. Fokus innenfor det euro- atlantiske område er blitt flyttet sør- over og østover, og arbeidet fram mot EUs felles utenriks- og sikkerhetspolitikk gjør at Norge står på sidelinjen i forhold til sentrale deler av den sikkerhetspolitiske utviklingen.

På tilsvarende måte som vi har gjort tidligere, peker rapporten på at omstillinger i forhold til det nye paradigmet har store innenrikspolitiske omkostninger. Det er i spenningen mellom ytre mottakelighet og indre politiske omkostninger at handlingsrommet bestemmes. Dette kan illustreres slik (fig. 7):

Rapporten peker på at Norges nåværende posisjon er å betegne som i en situasjon med lav mottakelighet for våre interesser hos våre samarbeidspartnere og med relativt høye innenrikspolitiske omkostninger for de nødvendige endringer i forsvars- og sikkerhetspolitikken, og at handlingsrommet for norsk sikkerhetspolitikk derfor er lite.

Rapporten konkluderer med at veien fram mot et større norsk sikkerhetspolitisk handlingsrom er å strukturere norske militære styrker med henblikk på å bidra i de flernasjonale oppsettene som eksempelvis NATOs reaksjonskorps (ARRC) eller Eurokorpset. Det er kun gjennom en slik aktiv og konkret deltakelse vi kan skape mottakelighet for våre interesser. Bare slik kan den nødvendige innflytelse sikres, og Norge vil måtte konsulteres også i forkant av at avgjørende beslutninger blir tatt.

I dette ligger at norske militære styrker i enda større grad må intensivere satsingen på det som har blitt kalt Forsvarskapasitets-initiativet (DCI), slik også *FS 2000* legger opp til. Det vil si vektlegge profesjonalitet, reaksjonsevne, mobilitet og satsing på høyteknologisk kompetanse og utstyr. Det ligger i det sistnevnte at det vil være så krevende økonomisk at man må foreta en radikal omfordeling fra drift til tunge investeringer i nye høyteknologiske våpensystemer.

Det er vanskelig å ikke slutte seg til en slik analyse. For en liten nasjon som vår framstår den som nærmest uunngåelig. Kanskje nettopp derfor er det betimelig å notere noen *kritiske* merknader i forhold til konklusjonen i analysen:

- For det første kan det være betimelig å uttrykke en bekymring for at når satsingen på og samordningen av teknologisk utstyr og kompetanse framstilles som *uunngåelig*, så blir det økede sikkerhetspolitiske handlingsrommet paradoksalt nok *fiktivt*. Føringerne på standarder, løsninger og dermed på type krigføring vil være så sterke at selv om man får lov til å bidra med så mye man vil, så blir handlingsalternativene allikevel få. Man stiller seg i en posisjon der man ikke er i stand til å forholde seg verken kritisk eller alternativt til de grunnleggende ideologiske føringer som ligger i bunnen av de krav som stilles til oss. Sagt på en annen måte: *Man står i fare for å svekkes som reell etisk ansvarlig aktør*. Faren er derfor at man stirrer seg blind på presisjonsvåpen og moderne forsvarsteknologi på en slik måte at man utelukker muligheten for å satse på og samarbeide med en annen type kompetanse.
- Svakheten også ved denne analysen kan beskrives som at den legger en ensidig vekt på en nasjonal, militær og realpolitisk vurdering av situasjonen. Norske sikkerhetspolitiske interesser blir først og fremst implisitt, men også eksplisitt, gjort ensbetydende med vår nasjonale sikkerhet, snevert forstått. Det vi med andre ord ønsker mottakelighet for er alliert forståelse for og støtte i forbindelse med er særnorske sikkerhetstrusler.
- Forbundet med dette er det særs problematisk at det internasjonale engasjementet som foreslås er *sekundært motivert*. I klartekst betyr dette at vi skal sende unge mennesker ut for å sikre våre *egne* interesser og for å få relevant trening for sannsynlige trusler mot *norsk* sikkerhet!

Slik vi ser det, burde den primære begrunnelsen for internasjonalt engasjement være å avhjelpe menneskelig nød der grov urett er begått. Norsk sikkerhetspolitikk vil oppnå en større legitimitet, både nasjonalt og globalt, hvis vi også knytter an til en idealistisk tradisjon i vår utenrikspolitikk. Det finnes en solid norsk tradisjon på dette feltet, representert gjennom misjon, u-hjelp, norske hjelpeorganisasjoner, og Norges rolle i Midtøsten og i andre fredsforhandlinger. Norske militære styrkers bidrag i fredsbevarende FN-operasjoner kan også tolkes innenfor denne tradisjonen.

Denne innvendingen styrkes av det vi tidligere har sagt i denne studien: Den internasjonale debatten er i økende grad preget av humanitære verdier og ideer.

Det er ikke snakk om at realpolitikken så å si får et idealistisk eller humanitært tillegg som i sin tur rettferdiggjør bakenforliggende og realpolitiske målsetninger.⁴⁰ Det som skjer er at disse i større og større grad smelter sammen. Humanitære verdier, vern om menneskelig sikkerhet globalt osv. er i ferd med å bli en del av sikkerhetspolitikkenes vitale interesser.⁴¹ Dette fordrer at vi også her til lands tar noen skritt bort fra en angstpreget spinaletikk og mot en etisk grunnlagsrefleksjon som ser selvforsvar og kamp for menneskets rettigheter, sikkerhet og verdighet i sammenheng.

Poenget med å trekke inn FFIs rapport er at selv om denne rapporten konkluderer med en mer *internasjonal* modell for Forsvarets framtidige struktur enn *FS 2000*, nemlig den alliansetilpassede, så rammes rapporten av de samme innvendingene som vi reiste mot *FS 2000*. De tiltak som er foreslått er passivt, nasjonalt og realpolitisk motivert og bygger på en snever og i hovedsak militær forståelse av sikkerhet.

De to utredningene sammenfaller også i det at de begge er preget av et sterkt fokus på teknologi. Ordet «kompetanse» er nesten synonymt med «teknologisk kompetanse» og mange av de sikkerhetspolitiske utfordringene identifiseres i en mangel på ny teknologi og teknologisk kompetanse. Symptomatisk i denne sammenheng er det *FS 2000* sier i pkt 4.8 («Nye kapasiteter vurdert i studien»). Folkelig formulert så signaliseres det under dette punktet hva man ville satset på hvis Forsvaret mot formodning skulle fått mer penger. Det man *ville* satset på, og det gjelder for alle de 8 kapasiteter som er nevnt,⁴² er investeringer i ny teknologi og teknologisk kompetanse. At man f.eks. kunne brukt eventuelle midler til helt andre ting i tråd med anliggender og «kompetanser» som studien vår har pekt på allerede, ser ikke ut til å ha vært vurdert. Bakgrunnen for dette kan være at tanken om en etisk grunnlagstenkning er forlatt allerede på et tidlig punkt i utredningsarbeidet, hvis det noen gang har vært vurdert.

Et nytt forsvar

Det tilsynelatende unntaket i denne sammenheng er Forsvarspolitisk utvalgs (FPU) innstilling *Et nytt forsvar*.⁴³ Her antydes både viktigheten av en bredere tilnærming til sikkerhet (2.2.5) og en mer uegennyttig motivasjon for militært internasjonalt engasjement (3.5.7). Dette blir allikevel aldri mer enn politisk korrekt sminke. Det uegennyttige dras raskt inn i en videre forståelse av *egenin-*

⁴⁰ Jfr. diskusjonen om NATOs militære engasjement på Balkan generelt og i Kosovo spesielt. Man kan selvsagt alltid spekulere i at politiske og militære ledere har hatt skjulte agendaer for dette engasjementet – at det hele er et spill om vestlig makt og innflytelse. Det er allikevel uomstridelig at *den folkelige og demokratiske basis for operasjonene* har vært moralsk og humanitær

⁴¹ For dette, se f.eks. Thomas G. Weiss, «The Politics of Humanitarian Ideas», *Security Dialogue*, Vol. 31:1, ss. 11-23. Se også pkt. 4.2 ovenfor.

⁴² Med et visst unntak for de to siste, 4.8.9 («Luftmobil bataljon») og 4.8.10 («Sjømobil stridsgruppe»).

⁴³ Innstilling fra utvalg oppnevnt av regjeringen 1. juli 1999. Avgitt til Forsvarsministeren 29. juni 2000.

teresse. Det bestemmes som noe som kan styrke andres vilje til bistå Norge i en krisesituasjon, og det slås raskt helt tydelig fast at

All bruk av Forsvaret er innrettet mot å ivareta det norske samfunnets interesser. Dette gjelder samtlige oppgaver som er beskrevet.⁴⁴

I forhold til den bredere sikkerhetspolitiske tilnærmingen, er det svært vanskelig å finne spor av denne i de konkrete konsekvensene for Forsvarets struktur og virksomhet.

FPU's innstilling inneholder altså antydninger til å søke en etisk begrunnelse av forsvars- og sikkerhetspolitikken. Det som sies i denne retningen blir allikevel for overfladisk og får liten eller ingen innvirkning på de konkrete konsekvensene innstillingen tegner opp. Disse konsekvensene står da også i en bred samstemmighet med anbefalingene i *FS 2000*, og det er derfor også naturlig å anta at innstillingen bygger på mye av det samme grunnlagsarbeidet.

Sammendrag og konklusjon

I forkant av den varslede omstillingen av Forsvaret er det gjort et nødvendig og grundig utredningsarbeid. Arbeidet griper allikevel ikke fatt i roten til den krisen Forsvaret og forsvarspolitikken står i, nemlig den svekkede legitimiteten.⁴⁵ Utredningsarbeidet tar ikke inn over seg de samfunnsmessige endringene som vi har beskrevet med utgangspunkt i vekten på enkeltmenneskets verdi, frihet og ansvar, verdimeslig mangfold og betydningen av en global kontekst. I den grad man velger å behandle Forsvarets nasjonale legitimitet, velger man heller fortsatt å bygge denne på verneplikt, sivile oppgaver, bevaring av kulturminnesmerker, synlighet i lokalmiljøet og distriktspolitisk betydning.⁴⁶

Den samme passivitet i forhold til å ta inn over seg endringer, finner vi også i forhold til den *internasjonale* sikkerhetspolitiske utviklingen. Foruten noen antydninger i FPU's innstilling, finnes det svært lite som knytter an til utviklingstrekk som syntesen av det realpolitiske og det humanitære, bortfallet av den absolutte statsuverenitetens rolle, samt en bred tilnærming til sikkerhet. *FS 2000* har valgt den mest nasjonale av strukturmodellene for et framtidig forsvar, det såkalte *terskelforsvaret*.⁴⁷ Når man så tilkjenner et internasjonalt engasjement en plass i framtidens forsvar, så er dette gjennomgående nasjonalt motivert: Vi skal hjelpe slik at vi kan sikre oss selv hjelp når vi trenger det, og utenlandstjenesten kan gi oss en kompetanse som vi trenger i vårt nasjonale forsvar.

⁴⁴ FPU's innstilling, pkt. 3.5.8, vår utheving.

⁴⁵ Se tidligere i denne studien pkt. 2.6 og 4.5.

⁴⁶ FPU's innstilling, pkt. 5.2.

⁴⁷ Dette ser ut til å ha vært noe annerledes *under* arbeidet med studien, der alliansemodellen var sterkere fokusert som det alternativet man argumenterte for.

Også i forhold til den militærkonseptuelle og våpenteknologiske utviklingen forholder man seg det man kan kalle *aktivt passiv*. Det betyr at man understreker betydningen av å ta et krafttak for å heve norske militære kapasiteter opp på et nivå som våre samarbeidspartnere krever. Det finnes derimot ingen antydninger til å stille spørsmål ved den militærkonseptuelle og våpenteknologiske utviklingen vi da vil være en del av.

I lys av studien vår kan de påpekte svakhetene ved de omtalte utredningsarbeidene relateres til en manglende etisk begrunnelse for forsvars- og sikkerhetspolitikken. Uten at man foretar en slik begrunnelse, vil omstillingsarbeidet framstå som tilfeldig og uten en grunnleggende legitimitet, både i forhold til egen befolkning og i forhold til de sikkerhetspolitiske utfordringene vi står overfor.

5.3 Internasjonal rett og dens moralske grunnlag

Forholdet mellom menneskerettigheter, statssuverenitet og internasjonal rett

Menneskerettighetens plass i det sikkerhetspolitiske bildet

Vi har tidligere sett at det nye sikkerhetspolitiske paradigmet har ført til en forskyvning av fokus fra statlig til menneskelig sikkerhet. Vi har pekt på at bakgrunnen for denne endringen av fokus kan finnes i *en samfunnsutvikling som innebærer en større vekt på enkeltmenneskets betydning*. Dette er allikevel ikke den eneste bakgrunnen for at menneskerettene og enkeltmenneskets verdi står i fokus på en helt annen måte enn tidligere. Enkeltmenneskets verdi og ukrenkelighet står i fokus også som *en reaksjon på at sivilbefolkningen i stadig stigende grad framstår ikke bare som offer, men også som direkte mål*. Ved begynnelsen av forrige århundre var mellom 85 og 90% av alle krigsofrene militære. Ved århundreskiftet er bildet snudd og man regner med at ca. tre fjerdedeler av tapstallene utgjøres av sivile. I tillegg har til dels grove krenkelser av grunnleggende menneskerettigheter, etnisk rensing og folkemord ført til et stort antall fordrevne mennesker.

Menneskerettighetsproblematikken står ikke bare i fokus som et *resultat* av ulike konflikter. Menneskerettighetsspørsmål kan sies å ha vært en *konfliktutløsende faktor*. Det tidligere Jugoslavia – både for Bosnias og Kosovos vedkommende – kan tjene som eksempel på en situasjon der systematiske krenkelser av én gruppes menneskerettigheter har vært med på å destabilisere hele regionen og dermed var med på å utløse væpnet konflikt.

Vi ser altså at det vi tidligere i denne studien har kalt *en ny humanitær impuls innenfor sikkerhetspolitikken* har sin bakgrunn i minst tre forhold.

- en generell utvikling som handler om en økt bevissthet om enkeltmenneskets ukrenkelighet og selvstendige verdi
- at denne bevisstheten skjerpes i møte med en økende tendens i moderne konflikter til at sivile både framstår som mål og offer
- at spørsmål knyttet til menneskerettigheter i økende grad selv fungerer konfliktløsende

Statssuvereniteten og internasjonal rett

Den første av forbrytelsene som ble satt under tiltale i Nürnberg, var *forbrytelse mot freden*. Det betyr i følge Nürnberg-charteret: å planlegge, forberede, initiere eller føre *aggressiv krig*.⁴⁸ Aggresjonens forbrytelse er denne: Den konfronterer oss med ultimatumet «rettighetene eller livet!». De rettighetene det til syvende og sist står om er retten til *territorial integritet* og *politisk suverenitet*. Disse rettighetene har siden freden i Westfalen vært knyttet til statens suverenitet, som har vært betraktet som et grunnleggende prinsipp i internasjonal politikk helt opp til vår egen tid

Suverenitetsprinsippet er mer enn pragmatikk. Det er nedfelt i internasjonal rett og har i moderne tid blitt oppfattet som bortimot absolutt. FN-paktens artikkel 2 verner om suverenitetsprinsippet og utelukker innblanding i medlemslandenes indre anliggende.⁴⁹ Bare dersom fred og stabilitet i en region er truet, har FN i henhold til den samme artikkel adgang til å bruke tvangsmidler som siste utvei for å blegge en konflikt.⁵⁰ I korttekst betyr dette at den relative fred som fulgte 2. verdenskrig bygde på et internasjonalt rettsregime som la vekt på statlig sikkerhet framfor menneskelig. Betydningen av menneskerettighetene ble dermed tillagt mindre vekt enn statssuvereniteten. Den sistnevnte kunne da i praksis brukes som et vern mot å bli straffet for brudd på menneskerettighetene.

Den klassiske folkerettens moralske grunnlag

Det humanitære utgangspunktet for forståelsen av forholdet mellom stater er ikke nytt. I forordet til sitt hovedverk, *De Jure Belli ac Pacis*, summerer Hugo Grotius opp sine vurderinger fra 30 års krigen:

I have many and weighty reasons for undertaking to write upon this subject. Throughout the Christian world I observed a lack of restraint in relation to war, such as even barbarous races should be ashamed of; I observed that men rush to arms for slight causes, or no cause at all, and that when arms have once been taken up there is no longer any respect for law, divine or human; it is as if, in accordance with a general decree, frenzy had openly let loose for committing of all crimes.

⁴⁸ *Trial of The Major War Criminals before The International Military Tribunal at Nuremberg*, Nürnberg 1947, Bd. I, s. 11.

⁴⁹ FN-charteret, art. 2 (4).

⁵⁰ FN-charteret, art. 2 (7).

Og når han så skal introdusere dette verket for Wilhelm XIII, blir et av hans viktigste anliggender dette:

A remedy must be found, that men may not believe either that nothing is allowable, or that everything is.

De to synspunktene som Grotius forkaster, kunne med det 21. århundrets merkelapper kanskje klassifiseres som henholdsvis *pasifisme* og *realisme*. Vi har tidligere i denne studien vært innom hva som karakteriserer dem (kapittel 3.2).

På hvert sitt vis reflekterer begge disse synspunktene spenningen mellom to viktige etiske anliggender som synes å være helt grunnleggende i enhver debatt om krig og krigshandlinger. Det dreier seg på den ene siden om forpliktelsen til *ikke å skade uskyldige* med viten og vilje, og på den andre siden plikten til *å beskytte de samme uskyldige menneskene*. Mens *pasifisten* holder forbudet mot å skade andre som det fundamentale prinsippet, har *realisten* framhevet plikten til verne om og gjenopprette en tilstand som sikrer enkeltmenneskets liv og rettigheter.

Nå er Grotius langt fra den første som tenker i etiske og juridiske kategorier om krig og krigføring. I de fleste kulturer og til alle tider har menneskene hatt standarder for krig og krigføring. Dette har medført at noen krigshandlinger har blitt oppfattet som illegitime og umoralske. Selv om fokuset ofte har vært «de andre», og tenkningen sjelden – om i det hele tatt – har vært uttrykk for en pasifistisk holdning, mer enn antyder denne studien at det finnes grenser for hva som er tillatt selv innenfor de rammene som krigen representerer. Handlinger utenfor disse grensene er enten moralsk eller juridisk uakseptable.

Krigens vesen og krav har imidlertid gjort det vanskelig i praksis å avgjøre hvor grensen for kriminelle krigshandlinger har gått. Den tradisjonelle oppfatningen om at soldaten besatt en slags immunitet med hensyn til de krigshhandlingene han utførte, har gjort det ytterligere vanskelig. Dette immunitetskonseptet bygget i hovedsak på tre viktige militære doktriner.

- Prinsippet om *militær nødvendighet* som har gjort det mulig legitimere handlinger som i utgangspunktet har vært betraktet som illegitime, dersom disse handlingene var nødvendige ut fra tungtveiende militære hensyn.
- Retten til *represalier* som medfører at i seg selv illegitime krigshandlinger kan aksepteres dersom de er et svar på motpartens brudd på krigens lover.
- *Den militære lydighetsplikten* – soldatens plikt til å følge ordre (*superior orders*) – som medførte at den enkelte soldat ikke ble holdt ansvarlig for de handlingene han utført dersom de var utført *in the line of duty*.

Helt fram til 2. verdenskrig var soldaten i praksis beskyttet mot bort i mot enhver anklage om skyld og ville ikke kunne stilles til ansvar for de krigshhandlingene han utførte. En forventet rett nok at soldatenes overordnede holdt sine ordrer innenfor visse rammer. Men så lenge rammebetingelsene/forutsetningene var uklare, hadde soldaten i praksis relativt vide fullmakter: «Alle» midler var

tillatt for å nedkjempe fienden. I den grad en kunne snakke om *proporsjonalitet* i maktutøvelsen hadde den bæring på sivile, krigsfanger og sårede. Men også disse gruppene kunne relativt enkelt bli et akseptert militært mål under henvisning til prinsippet om militær nødvendighet eller retten til represalier.

Den amerikanske generalen Telford Taylors oppsummering av situasjonen fra tiden rundt Nürnberg-prosessen illustrerer denne situasjonen:⁵¹

War consists largely of acts that would be criminal if performed in time of peace – killing, wounding, kidnapping, destroying or carrying off other people's property. Such conduct is not regarded as criminal if it takes place in the course of war, because the state of war lays a blanket of immunity over the warriors.

Målt opp mot denne bakgrunnen framstår Nürnberg-charteret som et forsøk på å vise at dette teppet av immunitet har sine grenser. Så ble da også de hovedanklagede i Nürnberg holdt personlig ansvarlig for de forbrytelsene Charteret lister opp.⁵² Prinsippet om individuelt straffeansvar reiser to spørsmål av vesentlig betydning for internasjonal rett:

1. For det *første*: Gjelder internasjonal rett *enkeltpersoner* så vel som stater?
2. Og dersom det er tilfelle: For *hvilke handlinger* kan en bli holdt individuelt ansvarlig?

Nürnberg-tribunalet framholdt at det eksisterer et slikt individuelt straffeansvar, i det minste for de forbrytelsene som Nürnberg-charteret selv identifiserer: *forbrytelser mot freden, krigsforbrytelser og forbrytelser mot menneskeheten.*⁵³

Crimes against international law are committed by men, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such crimes can the provisions of international law be enforced.

Med andre ord: Tribunalet hevder at så lenge en kan identifisere krigsforbrytelser, må det også være mulig å identifisere krigsforbryteren. Finnes det aggresjon, finnes det også en aggressor. Er det blitt begått overgrep, så finnes det også en overgriper. Dette synspunktet bygger på den pragmatiske forutsetningen at det ikke bare er mulig å rubrisere bestemte handlinger som krigsforbrytelser, men også å finne fram til regler, retningslinjer eller lover som disse forbrytelsene kan utledes fra.

Rent historisk framstår den såkalte *rettferdig krig-tradisjonen* (se nedenfor, kapittel 5.4) som et alternativ til de to retningene vi allerede har vært innom, *pasifismen* og *realismen*. De fleste rettferdig krig-teoretikere forankrer denne tenkningen i *naturretten*; tanken om at det finnes en grunnleggende, ideell lov med universell gyldighet. Naturretten er med andre ord å forstå som en kilde for

⁵¹ Taylor, T.: *Nuremberg and Vietnam: An American Tragedy*. New York 1970, s. 19.

⁵² Charter of the International Military Tribunal at Nuremberg, Article 6: «The following acts, or any of them, are crimes coming within the jurisdiction of the Tribunal for which there shall be individual responsibility: Crimes against peace... War crimes... Crimes against humanity...».

⁵³ *Trial of The Major War Criminals Before the International Military Tribunal*, Vol. XXII, pp. 565-566.

så vel moralske som juridiske normer.⁵⁴ Og da er vi på mange måter tilbake til utgangspunktet: Hugo Grotius og hans konsept i *De Jure Belli ac Pacis*. Han prøver rundt 30-årskrigen å *omdanne rettferdig krig-tenkningen fra et sett moralske prinsipper til positiv internasjonal rett*. Det sentrale motivet i boka hans er at forholdet mellom de forskjellige statene – som forholdet mellom enkeltmennesker – *må styres av både lover og moralske prinsipper*. Han forankrer sin teori i naturretten og oppfatter den som *unchangeable – even in the sense that it cannot be changed by God*. I følge Grotius er naturretten et uttrykk for universelle prinsipper. Ut fra disse kan en så med fornuften avlede moralske sannheter.

Grotius bringes her inn på scenen for å *understreke det faktum at tenkning om krig og krigføring ikke eksklusivt forutsetter en positiv corpus juris*. Og poenget kan trekkes lenger. Det er grunn til spørre om juridiske traktater og konvensjoner alene er tilstrekkelig som premissleverandør for en slik diskurs. Det er de ikke. Og, det er mulig å finne støtte for et slikt synspunkt i de samme juridiske traktatene og konvensjonene, f.eks. i form av den kjente Martens-klausulen:

*Indtil en mer fuldstændig samling av krigens love kan utfærdiges, finder de høie kontraherende parter det hensigtsmæssig at fastslaa, at de i tilfælde, som ikke er indbefattet i de reglementariske bestemmelser, som er antat av dem, skal befolkningene og de krigførende beskyttes av og stilles under folkerettens principer, saaledes som de fremgaar av fastslaaede sedvaner mellom civiliserte nationer, av menneskelighetens love og av den offentlige samvittighets krav.*⁵⁵

Rettspositivismen trenger rett og slett et *ekstrajuridisk supplement*. Og nettopp den moralske begrunnelsen for krig og krigføring utgjør et slikt supplement. Det er av avgjørende betydning at en slik moralsk-juridisk allianse oppstår. Ikke minst gjelder det for spørsmål som har med *normbegrunnelse* å gjøre. De moralske argumentene eksisterer delvis uavhengig av de juridiske. Vi prøver å rettferdiggjøre og begrunne våre egne handlinger og vi vurderer de andres handlinger. Og når vi gjør det, trekker vi veksler på termer og konsept som er «vanlige» å bruke. *Michael Walzer* har trolig rett når han sier at denne prosessen neppe kan studeres på lik linje med rettsreferat og juridiske dokument, men det betyr ikke at de ikke er relevant for vår bruk: Å prøve å forstå problemer som knytter seg til krig og krigføring. Et slikt studie tror jeg, vil kunne påvise at det finnes en slags moralsk doktrine som delvis, men ikke helt sammenfaller med de juridiske vurderingene av krig og krigføring.

⁵⁴ Henrik Syse: *Natural Law, Religion and Rights*, Oslo 1996, s. 3.

⁵⁵ Se innledningen til IV Haagkonvensjon, Norges Røde Kors: *Menneskerettigheter i væpnede konflikter*, s. 9f, Oslo: 1984.

Forholdet mellom juridiske og moralske aspekt i krigens folkerett

Vi har tidligere pekt på at det består et avgjørende forhold mellom et lovverk og de moralske vurderingene som gjøres i et samfunn.⁵⁶ Vi bestemte der forholdet på den måten at de moralske vurderingene som vil måtte gjøres i et samfunn både er bredere enn og en forutsetning for det juridiske/ legale. Lovverket er i seg selv en kodifisering av det dynamiske og kontinuerlige etiske arbeid som gjøres i et samfunn. Skal en kunne forstå den internasjonale rettstilstand, dens opphav, opprettholdelse og utvikling, så må forholdet mellom etikk og juss forstås på samme måte.

Krigens folkerett framstår først og fremst som internasjonal juss i form av juridiske konvensjoner, traktater, pakter. I tillegg spiller sedvaneretten en viktig rolle, slik vi hørte det uttrykt i *Martens-klausulen* ovenfor. Folkeretten skal regulere stridighetene mellom de statene som har forpliktet seg på den samme folkeretten. På den andre siden har krigens folkerett opplagt også klare etiske implikasjoner. Spørsmålet blir da: Hvordan forholder det etiske seg til den skrevne krigens folkerett? *Tre innfallsvinkler* er her mulig for å forstå forholdet mellom folkerett og etikk.⁵⁷

Rettspositivismen hevder at juss og etikk er ubeslektede disipliner. Det faktum at de har et delvis sammenfallende begrepsapparat beror på tilfeldigheter. Helt generelt: Positivisten raderer vekk enhver form for metafysiske spørsmål fra jussen. Normative spørsmål – f.eks. hvilke regler som skal utgjøre loven – er noe annet enn den analytiske jussens oppgaver.

Den juridisk utilitarianismens forhold til krigens folkerett karakteriseres av sitt fokus på *Policy goals*. Innenfor denne tenkningen representerer konvensjonene i seg selv de moralske fordringene og kravene. Ikke på den måten at de i ett og alt faller sammen med moral, men at de *som* juridiske regler og forordninger også representerer de moralske plikter, krav og rettigheter i forbindelse med krig og krigføring. Krigens folkerett er bærer av en viss type moralitet. Denne moraliteten er knyttet til *formål, tjenlighet og hensikter*. Målet er å begrense skadevirkningen og lidelsen som krigen medfører. Slik innfører denne tilnærmingen et argument som ligger utenfor konvensjonene for å begrunne dem moralsk – det en kaller en pragmatisk norm: Minst mulig ødeleggelse, lidelse og død. Fra juridisk side er det nærliggende og spørre om ikke utilitaristene erstatter juridisk analyse med konsekvensvurderinger.

En moralbasert konvensjonsforståelse anerkjenner krigens folkerett som lover og rettsregler. På forskjellige vis og på forskjellige nivå reflekterer disse lovene og rettsreglene imidlertid også etiske problem. Og ikke minst: *De kan begrunnes moralsk*. Folkeretten havner på sett og vis i en mellomposisjon mel-

⁵⁶ Se kapittel 4.2 over («Etikk mellom Athen og Jerusalem»).

⁵⁷ Til inndelingen, se Bård Mæland: «Krigens folkeetikk? Et forsøk på å formulere en etisk basis for den skriftlige delen av krigens folkerett», *PACEM 1998:1*.

lom juss og etikk. Den er mer enn juss, den framstår også som et uttrykk for moral. Dette synspunktet ivaretar de historiske faktorene som gjør seg gjeldende i forholdet mellom konvensjonene og moralen. De kodifiserte folkerettstekstene er ikke særlig mye eldre enn 100 år. Tradisjonene som de moralske begrunnelsene er en del av går betydelig lengre tilbake.

Denne mellomposisjonen kommer også til rette med vår forståelse av folkeretten som regler, plikter og rettigheter. På den ene side vil det da være nærliggende å tenke innefor en juridisk ramme. De avgjørende faktorene kan da bli omtrent som for positivisten. Det handler om jurisdiksjon, sanksjoner, juridisk analyse, etc. En slik strikt juridisk ramme kan på den andre side enkelt bli supplert med en moralske anliggende. Regler, forpliktelser og rettigheter er da elementer i et etisk konsept, uttrykk for en bestemt moralitet. To etiske konsept ligger da svært så nærliggende.

1. *Deontologisk etikk* (pliktetikk): Fokuset er handlingene i seg selv, slik de blir spesifisert i de ulike konvensjonene. Det vil bli lagt mindre vekt på mål, midler, konsekvenser og hensikter.

2. *Utilitarisme* (formåls-/konsekvensetikk): Folkerettens bestemmelser står på den ene siden i en sammenheng som er bestemt av visse formål og hensikter. Samtidig vil et annet spørsmål nærmest med naturnødvendighet måtte reises: nemlig spørsmålet om hvilke konsekvenser en bestemt lovanvendelse har.

Praktisk argumentasjon

Hvordan disse etiske konseptene kan komme i konflikt kan illustreres med det følgende: Et av de grunnleggende spørsmålene rettferdig krig-tradisjonen konfronterer oss med, handler om krigens mål og midler. Til grunn for denne tenkingen ligger at det ikke er likegyldig hvilke midler en bruker for å nå et bestemt mål, også der det er godtgjort at målet er høyverdig og legitimt. Hensikten helliger ikke automatisk middelet. Det er ikke vanskelig å se at en slik begrensning fort både kan stille meg overfor alvorlige etiske dilemmaer, samt ha bæring på dagsaktuelle hendinger.

Dilemmaet oppstår når jeg (1) mener at *omkostningene* ved militære angrep oppveies av det vi *oppnår* gjennom dem og (2) allikevel ikke er trygg på at jeg kan rettferdiggjøre slike handlinger ut fra mer grunnleggende etiske normer. Dette aktualiserer spenningen mellom de to nevnte måtene å nærme seg et moralsk problem på:

En utilitaristisk (konsekvensetisk) tilnærming ville legge hovedvekten på det man kan oppnå av goder (f.eks. hindre/avverge lidelse) ved å ty til militær maktbruk, mens en deontologisk (pliktetisk) vurdering vil fokusere på selve handlingen. Konflikten mellom disse tenkemåtene oppstår fordi handlingsalternativene ser ut til å utelukke hverandre. Det dreier seg ikke bare om vurderingen av et endelig sluttresultat, men om bestemte veivalg som må gjøres og vurderes underveis. Det er ikke likegyldig hvordan veien mot målet ser ut, kunne vi

si. Gitt disse perspektivene, handler det ikke bare om å velge det minste av to onder. Det handler også om å bryte eller overholde det som framstår som absolutte og uoverskridelige moralske normer.

Dette dilemmaet blir tydelig i situasjoner der prinsippet om militær nødvendighet (knyttet til bestemte formål) får prioritet. I slike tilfeller har ofte store sivile tap og ødeleggelser blitt akseptert dersom en har oppnådd tilstrekkelig ved å gripe til virkemidler som framstår som uhyrlige (a-bombe, napalm, etc.). Begrunnelsen har da vært å avverge dramatiske langsiktige konsekvensene ved ikke å handle.

Dette er selvsagt ikke irrelevant. Konsekvensene av våre handlinger skal og må vurderes innenfor en etisk vurdering av ulike handlingsalternativer. Den utilitaristiske feilvurdering skjer imidlertid før man kommer så langt. Vårt anliggende her er at en ensidig vektlegging av mål og hensikter kan komme til å underkjenne den mest grunnleggende regelen for vårt forhold til makt og vold: livet er hellig og ukrenkelig. Et hvert unntak fra denne regelen må gjøres slik at denne regelen restitueres, så og si, dvs. at man handler på en slik måte at man på sikt styrker den samme regelen man gjør et unntak fra.⁵⁸ Slik forstått kan aldri påstander om militær nødvendighet gå godt sammen med moralsk (og militær) latskap.

Konklusjon

- Det finnes et avgjørende og konstituerende forhold mellom folkeretten og det moralske grunnlag den bygger på.
- Menneskeverdet som grunnleggende etisk prinsipp er brakt i forkant av forkant av utviklingen av en internasjonal rettstilstand gjennom en økende bevissthet om enkeltmenneskets verdi og med bakgrunn i en reaksjon på at sivile i økende grad blir både offer og mål i moderne konflikter. Spørsmål knyttet til menneskets rettigheter fungerer også i økende grad som konfliktutløsende faktor
- Resultatet av oppgjøret etter 2. verdenskrig er at prinsippet om enkeltmenneskets frihet og moralske ansvar er tillagt en økende vekt, også i forbindelse med krigshandlinger. Den enkelte soldats immunitet er avgjørende relativisert.
- Forholdet mellom folkeretten og dens moralske grunnlag kan ikke forstås kun som en bedømmelse av det eksisterende retts- og regelverk med henblikk på hensikter, konsekvenser og målsetninger, men må også reguleres av grunnleggende etiske prinsipper

⁵⁸ Jfr. ovenfor, pkt. 3.2, «Konklusjon - en femte grunnposisjon».

- Dette får en avgjørende betydning for bedømmelsen av hvilke krigshandlinger som kan forsvares
- Forholdet mellom folkeretten og dens moralske grunnlag får slik en avgjørende innflytelse på selve begrunnelsen for utvikling og bruk av militær-makt

5.4 Invasjon som uttrykk for et humanitært imperativ

Innledning

Vi har i det foregående behandlet forholdet mellom *statssuvereniteten* slik den er et bærende element i FN-pakten, *internasjonal rett* og det *moralske grunnlag* som ligger til grunn for det overordnede internasjonale rettsnivå. Vi vil i det følgende se dette forholdet i relasjon til en konkret utfordring, nemlig de spørsmål som knytter seg til intervensjon i ens stats indre anliggender på humanitært grunnlag. Vi vil forsøke å vise at det blir mulig å forholde seg konstruktivt til den spenningen som eksisterer mellom statssuvereniteten og menneskerettighetene hvis vi bruker den bredere moralske tankestrømmen som går under navnet *rettferdig krig-tradisjonen* på spørsmålet om humanitær intervensjon.

Menneskerettighetene som uttrykk for et allmennmenneskelig moralsk grunnlag

I sin rapport, *An Agenda for Peace*, framholder den tidligere generalsekretæren i FN, Boutros Boutros-Ghali, nødvendigheten av å respektere suverenitetsprinsippet som en vesentlig faktor i ethvert fredsarbeid. Men, fortsetter han:⁵⁹

The time of absolute and exclusive sovereignty (...) has passed; its theory was never matched by reality.

I hovedsak gjenspeiler generalsekretæren FNs uttalte politikk på dette feltet. FN-paktens artikkel 2 utelukker i utgangspunktet innblanding i medlemslandenes indre anliggender. Dersom freden er truet, har imidlertid FN adgang til å bruke tvangsmidler i forsøket på å løse en eventuell konflikt. Det kan synes som om verdenssamfunnets tenkning og, ikke minst, praksis har beveget seg i retning av å la menneskerettighetene endre innholdet i suverenitetsbegrepet: Grunntanken synes å være at dersom grunnleggende menneskerettigheter krenkes, må folkesuvereniteten og prinsippet om ikke-innblanding vike for humanitære hensyn.

En mulig intervensjon forankres altså i balansen mellom to fundamentale folkerettslige prinsipper: *prinsippet om statenes suverenitet* på den ene siden,

⁵⁹ Boutros Boutros Ghali, *An Agenda for Peace 1995, Second Edition, With the New Supplement and Related UN Documents*, New York 1995, s. 44.

og prinsippet om individets og minoritetenes rettigheter på den andre. Tanken er at suverenitetsprinsippet har sin grense, og at denne grensen har med menneskerettigheter, etikk og moral å gjøre. Det er imidlertid ikke avklart hva dette rent konkret betyr.

Et kritisk punkt er mangelen på konsensus i forståelsen av menneskerettighetene. Veiene skilles både i forhold til prinsipielle betraktningmåter og med hensyn til hvilke menneskerettigheter som skal gis prioritet framfor andre. Er menneskerettighetene å forstå som tidløse, uforanderlige normer, eller er de mer å forstå som etiske prinsipper med ulik utforming alt etter hvilke kulturelle og politiske rammer som gjelder? Selv om den politiske utviklingen det siste tiåret kan ha endret bildet noe, har de sivile og politiske rettighetene vært assosiert med og vektlagt i vestlige demokratier, mens de sosiale og økonomiske rettighetene, samt de rettighetene som befatter seg med vekst og utvikling, tradisjonelt er blitt vektlagt i de tidligere kommunistiske statene i Øst-Europa og i den tredje verden. Bildet kompliseres ytterligere ved at det på den ene siden hersker en formell enighet om menneskerettighetenes betydning og gyldighet, mens det på den andre siden rår en betydelig mangel på vilje til å implementere dem i praktisk virkelighet.⁶⁰

En grunnleggende forståelse av *menneskerettighetstanken som konstituerende for menneskeverdet* er av betydning, ikke bare som legitimering av framtidige intervensjoner, men også som grunnlag for en sikrere og mer rettferdig verden i vid forstand. Den katolske teologen Hans Küng hevder at en slik enighet er en absolutt forutsetning for å trygge verdens framtid.⁶¹ Et felles politisk ethos vil kunne underbygge tillit og rive ned fiendebilder og igjennom dette legge grunnlaget for et politisk klima som frammer stabilitet og fred. For Küng er plattformen for et slikt ethos nettopp uttrykt i menneskeverdstanden slik den er nedfelt i FNs menneskerettighetserklæring art. 1:⁶²

Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapens ånd.

Ut fra denne grunnsetningen utreder så Küng noen grunnleggende retningslinjer for en felles forpliktende etikk:⁶³

- menneskeheten utgjør en fundamental enhet basert på tanken om likeverd
- menneskets samvittighet er ukrenkelig
- menneskets verd virkeliggjøres i det menneskelige fellesskap

⁶⁰ Austad, T: «Menneskeverd og menneskerettigheter», i S.O. Thorbjørnsen, *Utfordringer og ansvar: Områdetikk*, Oslo 1994, s. 32-36.

⁶¹ Küng, H.: *Etikk for verdens fremtid*, Oslo 1991, s. 20.

⁶² Ibid., s. 64.

⁶³ Ibid., s. 96f.

- understrekning av kjærlighet, medlidenhet, uselviskhet og sannferdighet som bærende verdier i det menneskelige fellesskapet
- Solidaritet med fattige og undertrykte.

På hjemlig mark har filosofen Tore Lindholm hevdet lignende synspunkt på menneskerettighetene. Hovedtanken er at verdenserklæringens artikkel 1 forplikter på tvers av religiøse, kulturelle og geografiske skillelinjer til å verne om menneskets verdighet, frihet og ukrenkelighet. Menneskerettene er her forstått som konkrete retningsgivere på vei mot et mer rettferdig samfunn.⁶⁴

Intervensjon i tverrkulturelt perspektiv

Det lar seg ikke gjøre å lukke øynene for at intervensjonsproblematikken bærer i seg tverrkulturelt konfliktpotensiale på minst to fronter. Det dreier seg om problemer knyttet til beslutningsprosessen, men også om problem med relasjon til selve gjennomføringen av en eventuell intervensjon.

På tross av at globaliseringstendensen synes å ha lagt grunnen for et nytt politisk klima der gamle interessemotsetninger er tonet ned, og at det knytter seg positive forhåpninger til FNs rolle på den politiske arena, er det grunn til å bringe en smule realisme inn i bildet. Den nye verdenssituasjonen er ikke preget av «blanke ark og fargestifter til». Arven fra stormaktsrivaliseringen er fortsatt en vesentlig faktor i internasjonal politikk. Sammenbruddet i Øst-Europa har lagt Sovjetunionens interessesfære åpen for framvekst av konflikter av nasjonal, etnisk, kulturell og religiøs art. Dette kommer i tillegg til et tilsvarende konfliktpotensiale i kjølvannet av dekolonialiseringen i den tredje verden. Den kalde krigens stabiliseringsmekanismer er ikke lenger til stede. Nord/sør-konflikten er fortsatt reell. Verdens nød handler også innenfor globaliseringens rammer om skjev ressursfordeling, om forholdet mellom den fattige og den rike del av verden. I denne situasjonen framstår USA som verdens ledende, om ikke eneste, supermakt. Frykten for at USA skal bruke FN som redskap til å skaffe seg innflytelse, for ikke å si verdenshegemoni, er en reell faktor, ikke minst i den tredje verden. Og dermed reises også spørsmålet om FNs troverdighet som redskap for fred og rettferdighet i verden.⁶⁵

Mot denne bakgrunnen må en realistisk vurdering av intervensjonens muligheter til enhver tid vie følgende problemstillinger vesentlig oppmerksomhet.⁶⁶

- En eventuell intervensjonsbeslutning vil som oftest være påvirket av eller fattet av stater med lang tradisjon for å dominere og utnytte den eller de par-

⁶⁴ Lindholm, T.: «Menneskeverdet i tverrkulturelt perspektiv. Ni teser og en bekymring» i Wetlesen, J (red.): *Menneskeverd*, Bd 1, Oslo 1992, s. 153-157.

⁶⁵ Muzaffar, C.: «Some Observation on UN Intervention», i E. Ferris (ed.), op.cit., s. 125.

⁶⁶ An-Na'im, A.A.: «Third World Perspectives», i E. Ferris (ed.), op.cit., s. 143-144.

tene det intervenseres mot. Dette aspektet vil uvegerlig også skinne gjennom når intervensjonen skjer i regi av internasjonale organer.

- I noen grad vil grunnlaget for en eventuell intervensjon kunne føres tilbake til problemer som er skapt gjennom den rike del av verdens politikk overfor den tredje verden. Intervensjon vil derfor lett kunne oppfattes som et redskap til igjen å vinne kontroll over situasjonen.
- Dobbeltmoral og inkonsekvens i forhold til når og hvor det intervenseres undergraver verdenssamfunnets troverdighet.
- Intervensjon er bare en midlertidig og overfladisk løsning. De grunnleggende konfliktene må løses med andre virkemidler enn militær maktbruk.
- Økonomiske, sosiale og politiske forhold må vies større oppmerksomhet. De konstituerer urettferdighet og er som sådan en krenkelse av menneskeverdet.
- Intervensjonsstyrkene vil i stor utstrekning mangle en grunnleggende forståelse for kulturen i det konfliktområdet de intervenserer i.

Kun en tilnærming som kommer til rette med disse problemstillingene, kan oppnå en tilstrekkelig legitimitet i det internasjonale samfunn til å kunne anse bruk av makt i forhold til en stats indre anliggender som en legitim handling.

Rettferdig krig-tradisjonen

Det forhold at intervensjon ikke bare er en teoretisk mulighet, men faktisk også forekommer på den internasjonale arena, gjør det tvingende nødvendig å trekke grenser for suverenitetsprinsippet, samt å definere kriterier for folkerettslig legale intervensjoner. Det er i beste fall et åpent spørsmål om det i dag er mulig å skape konsensus om kriterier for når intervensjon i en gitt konflikt vil være i samsvar med folkerettens intensjoner. Denne prosessen vanskeliggjøres av flere grunner. En av de vesentligste hindringene er av kommunikasjonsmessig art. De som argumenterer for intervensjon bygger i alt vesentlig på en etisk argumentasjon. Intervensjon er presentert som et moralsk anliggende. Motargumentene har derimot i stor utstrekning båret preg av å være strategisk, taktisk eller politisk-pragmatisk fundert. I den grad etiske overveininger har gjort seg gjeldende i denne argumentasjonen, har det for en stor del dreid seg om at i seg selv moralsk høyverdige anliggende dessverre ikke er realiserbare i virkelighetens verden. Resultatet har vært at man ofte snakker forbi hverandre, ganske enkelt fordi man mangler et felles begrepsapparat.

Innenfor vestlig tenkning finnes en tradisjonsstrøm som forsøker å sette ord på de moralske problem som vi stilles overfor når vi skal avgjøre hvorvidt det er riktig å gripe til våpen eller ikke. *Rettferdig krig-tradisjonen*, med røtter tilbake til jødisk, gresk og romersk tenkning, ble i hovedsak utviklet i høymiddelalderen, først og fremst gjennom teologen og filosofen Thomas Aquinas' arbeid med disse spørsmålene. Den har vist seg å være svært levedyktig og har gjen-

nom flere århundre vært en vesentlig bidragsyter og premissleverandør for vestlig militæretikk og i utformingen av krigens folkerett slik vi kjenner den bl.a. fra Genevekonvensjonene.⁶⁷

De klassiske *rettferdig krig-kriteriene*: rett (legitim) myndighet; rett grunn; rett intensjon/ innstilling; siste utvei; rimelig håp om suksess; proporsjonalitet; rett adferd (krigføring), kan sammenfattes i tre prinsipper som har bæring på henholdsvis *krigsutbruddet*, *selve krigføringen* og *krigens mål*.⁶⁸

- *Krigen må ha en rettferdig årsak og kan bare erklæres av legitime myndigheter*. Den må være defensiv, ikke aggressiv. Den representerer alltid siste utvei. Den hevder retten og setter gjerder mot uretten.
- *Krigens midler må være kontrollerte*. Stridsmidlene må være diskriminerende i den forstand at de skiller mellom sivile og militære mål. De må også være proporsjonale i den forstand at den vold og den ødeleggelse som påføres må være mindre enn eller stå i et rimelig forhold til den lidelsen og volden som den søker å avhjelpe.
- *Krigsutfallet må være forutsigbart*. Krigens mål er å gjenopprette freden. Det må derfor være et rimelig håp om oppnå en fred som er bedre enn den tilstanden som en søker å avhjelpe.

Rettferdig krig-tradisjonen har altså tre ulike funksjoner: En *preventiv* funksjon ved at det trekkes grenser og hvilke kriger som kan utkjempes; en *modererende* funksjon ved at det defineres visse rammer for selve krigføringen; og en *begrensende* funksjon gjennom understrekningen av at bare den krigen som tjener som redskap for freden, er rettferdig.

Konkrete kriterier for krenking av en stats suverenitet i annet enn selvforsvar

Rettferdig krig-tradisjonen fordrer en rettferdig grunn for å anvende militær makt. I vår sammenheng har vi forstått dette som konkrete rettsbrudd forstått som alvorlige krenkelser av fundamentale menneskerettigheter.

FNs Menneskerettserklæring bygger på den forutsetning at alle mennesker, uavhengig av politiske kulturelle, religiøse eller rasemessige forskjeller, har en umistelig og ukrenkelig verdi. Erklæringen betrakter menneskeverdet som forutsetning og basis for menneskerettighetene.⁶⁹

⁶⁷ Hartle, A.E.: *Moral Issues in Military Decision Making*, Lawrence, Kansas, 1989, s. 57ff.

⁶⁸ Leif Tore Michelsen: «Er rettferdig krig konseptet egenet til å bedømme intervensjonsproblematikken», *PACEM* 1998:1, s. 61.

⁶⁹ Grunnleggende bibelske tanker om mennesket kan være med å underbygge en positiv forståelse av menneskerettighetene. En skapelsesteologisk betraktningssmåte vil måtte forankre menneskets egenart i gudbilledligheten (1. Mosebok 1:26). Menneskeverdet er slik forstått en fundamental verdi som mennesket har i kraft av å være skapt av Gud. Gudbilledligheten plasserer også mennesket i en særstilling i skaperverket (Salme 8:6-7) Det samme forhold som faktisk konstituerer menneskeverdet, fordrer også at mennesket verner om det samme menneskeverdet.

Når er imidlertid et rettsbrudd så fundamentalt at det rettfærdiggjør en intervensjon? En må for det første kunne forutsette at det foreligger en ekstrem nødsituasjon i den forstand at respekten for grunnleggende menneskerettigheter har nådd et absolutt bunnmål. Mangelen på konsensus med hensyn til Menneskerettighetserklæringens praktiske konsekvenser gjør imidlertid en slik vurdering vanskelig. *Andre* internasjonale rettsbestemmelser kan derimot være med på å sette de nødvendige standardene.

Internasjonal rett gjenspeiler klare moralske anliggende der respekt for menneskerettighetene er et av de mest framtrædende. Den avviser imidlertid ikke bare krenkelser av menneskeverdet, men hevder plikten til å bringe slike krenkelser til opphør samt å holde overgriperne ansvarlig. Denne forpliktelsen er absolutt og ligger hos det internasjonale samfunnet.⁷⁰ To forhold er framhevet som gjenstand for sanksjoner i henhold til internasjonal rett:

- *Folkemord* – forstått som handlinger med sikte på utslette, helt eller delvis, nasjonale, etniske eller religiøse grupper.⁷¹
- *Grove krenkelser av menneskerettighetene* – forstått innenfor rammen av begrepet «forbrytelser mot menneskeheten»: vilkårlige henrettelser/mord, slaveri, deportasjon, forfølgelse på religiøst, politisk, etnisk eller nasjonalt grunnlag.⁷²

I internasjonal rettstenkning konstituerer slike forhold en rettslig tvangssituasjon som ikke bare hjemler, men faktisk påbyr inngripen.⁷³

Hensynet til statssovereniteten må imidlertid fortsatt veie tungt. Det er av vesentlig betydning at styresmaktene i et land gis mulighet til, i positiv forstand, å være herre i eget hus. Dette aspektet lar seg forene med tanken om militær maktbruk som en absolutt siste mulighet. En eventuell intervensjon er bare mulig på bakgrunn av at bredt anlagt diplomati og politisk arbeid ikke førte fram. Vi ender dermed opp med to forutsetninger for militær intervensjon:

- Den skal være *fundert på juridiske og moralske prinsipper* nedfelt i internasjonal lov og rett
- Den forutsetter *manglende vilje og/eller evne hos lokale styresmakter* til å etterleve/virkeliggjøre disse prinsippene

Er begge disse forutsetningene til stede, må prinsippet om suverenitet vike for humanitære hensyn. Da, og bare da, kan intervensjon sies å være en mulighet.

⁷⁰ Chopra, J: «Enforcement Mechanisms for Humanitarian Crimes», i Å. Eknes og A. McDermott (ed.): op.cit., s. 44.

⁷¹ Ibid., s. 48.

⁷² Ibid., s. 47f.

⁷³ Ibid., s. 51ff.

Forutsatt at en slik misjon har en *rettferdig grunn* etter de linjer som er anført ovenfor, må intervensjonen dernest være initiert av en *legitim myndighet*. Det avgjørende spørsmålet er hvilken instans som innehar slik myndighet og på hvilket grunnlag den hviler. En slik myndighet må nyte alminnelig anerkjennelse og må, ikke minst, være forpliktet på den retten den er satt til å ivareta. I praksis har denne myndigheten blitt tillagt FNs sikkerhetsråd. FN må kunne sies å være representativ for det internasjonale samfunnet, og organisasjonen er i henhold til Menneskerettighetserklæringens innledning, forpliktet på å arbeide for at menneskerettighetene blir respektert og overholdt. Formelt er FNs myndighet forankret i FN-paktens kapittel VI, art. 34, som gir Sikkerhetsrådet myndighet til å *undersøke enhver tvist eller enhver situasjon som kan lede til mellomfolkelige rivninger eller foranledige en tvist*. Videre har rådet anledning til når som helst å *anbefale egnede framgangsmåter eller metoder for å løse slike tvister* (art. 36).

Vedtak i Sikkerhetsrådet er bindende for alle FNs medlemsland. FN selv rår imidlertid ikke over et egnet apparat for maktutøvelse utover det som til enhver tid stilles til disposisjon av de enkelte medlemslandene. Strengt tatt har FN heller ikke noe hjemmel i sitt eget charter til å intervenere i medlemslandenes indre anliggende. En slik hjemmel vil imidlertid, som vi har sett, kunne hentes ut fra Folkeretten.

Når beslutningen er fattet, må intervensjonen gjennomføres med *rette motiver*. Den må være fundert på og drevet ut fra en moralsk-rettslig forpliktelse og ha som målsetting å gjenopprette livsvilkår preget av fred og rettferdighet. Egeninteresse og politiske gevinster er diskvalifisert som motivasjonsgrunnlag. Det gjelder både når slike målsettinger er åpenlyse og uttalte, og når de er mer eller mindre kamuflert som humanitært engasjement. Der andre motiver enn de rent humanitære blir stående som de egentlige drivkreftene bak en intervensjon, tjener det bare til å korrumpere aksjonen. Blir mulige politiske gevinster sentrale anliggende, undergraves intervensjonens troverdighet.

Konsekvens er også et viktig element når motivene skal vurderes. Hvorfor reagerte verdenssamfunnet praktisk talt umiddelbart mot invasjonen i Kuwait, mens krenkelser av menneskeverdet i Somalia fikk foregå praktisk talt uforstyrret av verdensopinionen i lang tid? En selektiv intervensjonspolitik vil bidra til å øke kløften mellom landene i den tredje verden og undergrave troverdigheten i kampen for humanitære livsvilkår.

Sammenblandingen av ulike operasjonskonsept, slik vi bl.a. har sett det i det tidligere Jugoslavia, bidrar også til å sette spørsmålstegn ved troverdigheten. Når en og samme entreprenør driver to operasjoner med helt forskjellig sikte i et og samme operasjonsområde, blir situasjonen i beste fall uoversiktlig. Det er absolutt nødvendig med klare linjer hva intensjoner og målsettinger angår i dette stykket.

Intervensjon må alltid være *siste mulighet*. Kriteriet har bæring på tre forhold. For det første skal det sikre at konflikten løses med minst mulig omkostninger. Lar kritikkverdige forhold seg rette ved fredelige midler er ingen ting bedre enn det. Attributtet *siste* har med andre ord ikke utelukkende en temporær klang. At intervensjonsalternativet er siste mulighet, betyr at andre adekvate løsninger har spilt fallitt. Dernest skal dette kriteriet tjene som garanti for at en ikke aksjonerer på feil grunnlag. Diplomati og politiske samtaler vil kunne klarlegge og dokumentere grunnlaget for en intervensjon. Og til slutt vil et slikt kriterium også sette grenser for egeninteresse og maktmotiver hos de intervenerende partene.

I teorien vil dette trolig være det kriterium som er lettest å møte. Ingen militær aksjon vil i dagens internasjonale klima settes ut i livet uten forutgående diplomatisk og politisk aktivitet på bred front. En har imidlertid sett at politiske sympatier og antipatier er sterkere faktorer i beslutningsprosessen enn godt er. Det samme gjelder et godt stykke på vei mulighetene for politiske gevinster.

En intervensjon på humanitært grunnlag må ha muligheten til å lykkes. En må altså kunne kreve *proporsjonalitet* med hensyn til de midler en tar i bruk. For fredsopprettende operasjoner betyr det at eventuelle krigshandlinger må utkjempes med de midler og den styrke som er nødvendig for å kunne gjenopprette en menneskeverdig og rettferdig fredsordning etter at krigen er utkjempet. Men kravet om proporsjonalitet gjelder også for andre typer humanitær intervensjon. Gode intensjoner basert på et rettferdig grunnlag og mandat fra legitim myndighet er ikke tilstrekkelig dersom de nødvendige midlene for å gjennomføre operasjonen ikke stilles til rådighet. I stor utstrekning er dette en kritikk som rammer FN-operasjoner av nyere dato, ikke minst i Bosnia. Tross et betydelig militært nærvær sammenlignet med andre FN-misjoner, var styrken ikke i nærheten av å kunne gjennomføre sitt mandat mot de stridende partene vilje. Ved opprettelsen av de såkalte sikre sonene i Bosnia-Hercegovina våren 1993, var FN-styrken ikke i stand til å stille de nødvendige troppene for å gjennomføre oppdraget. De mannskapene som ble pålagt å sikre sonene var heller ikke utstyrt for den typen operasjoner.⁷⁴ Problemet forsterkes av at FN ikke har en egen beredskapsstyrke og derfor er avhengig av styrkebidrag fra medlemslandene når operasjoner skal iverksettes. Dette har alvorlige konsekvenser for kommando-, kontroll og ledelsesspørsmål. Det er i FN-sammenheng ingen felles oppfatning av hva de ulike former for kommando og kontroll innebærer.

Våpenmakten skiller denne typen operasjoner fra det tradisjonelle fredsbevarende konseptet. Dette har implikasjoner som bidrar til en profilendring også i et annet henseende. En hver bruk av våpen impliserer i praksis et valg av side i en konflikt. Selv om våpenbruken kan rettferdiggjøres med referanse til gyldige kriterier, har slik bruk alltid en sosial/psykologisk side som er det ikke er mulig

⁷⁴ Eknes, Å, op.cit., s. 80.

å se bort fra. Dermed er også FN-styrkenes tradisjonelle upartiskhet truet. Når den intervensjonspartens nøytralitet undergraves, blir man en del av konflikten på en måte som bryter med prinsippet om rett motiv. Velger en side i en konflikt, stiller en seg også åpen for andre motiv enn de rent humanitære. Nøytralitet er slik forstått en absolutt betingelse for en hver humanitær intervensjon. Her handler det ikke om å vinne krigen for den ene eller andre part, men om å restituere menneskeverdige livsvilkår.

Restitusjonsmotivet begrenser i utgangspunktet de legitime handlingsalternativene for humanitære intervensjonsstyrker. Det er i denne sammenhengen ikke slik at hensikten helliger middelet i et hvert henseende. Vold og ødeleggelse må begrenses til et absolutt minimum og kan bare aksepteres innenfor en utvidet selvforsvarsramme: Forsvar av sivilbefolkningen, forsyningslinjer og egne styrker. I siste instans kan det bety at en må avstå fra intervensjon selv om den er aldri så påkrevd ut fra begrunnelseskriteriet. En humanitær intervensjonsstyrke kan aldri gi seg i kast med noe som bare tjener til å forverre situasjonen. Slike handlinger underkjennes av kravet til proporsjonalitet.

Humanitær intervensjon er ingen uproblematisk kategori enten den har fredsopprettende karakter eller tar form av humanitær hjelpeoperasjon. Avgjørelsen må fattes på situasjonsbestemt grunnlag for hver enkelt operasjon. I denne prosessen må særlig begrunnelsen for intervensjonen etterprøves mot alvor og omfanget av de rettsbrudd som ligger til grunn for aksjonen. Videre må muligheten for å avhjelpe en uakseptabel humanitær situasjon tillegges avgjørende vekt. Hvert av de anførte kriteriene skal sikre at det humanitære aspektet ikke svekkes eller korrumpes.

Sammendrag og utfordringer

Vi har her brukt rettferdig krig-tradisjonens kriterier for humanitær intervensjon som eksempel på at folkeretten utdypes og blir del av et allment og funksjonelt begrepsapparat når den knyttes til et bredere moralsk grunnlag. Slik har vi også lagt veien åpen for en fornyet forståelse for forholdet mellom statlig og menneskelig sikkerhet:

Satssuverenitetens sterke stilling i FN-pakten har vært et vern om små nasjoners selvstendighet. Også i framtiden vil små nasjoner ha behov for en viss type uangripelighet, det vil si et folkerettslig kodifisert vern mot mektige nasjoners maktpretensjoner. Det etiske dilemma består i at mens selvstendighet og trygghet sikres på et statlig nivå, så legges veien samtidig åpen for å bruke denne uangripeligheten til å undergrave det vern som Menneskerettighetserklæringen gir på det menneskelige nivået. Det kan synes som om man har valget mellom å la den mektige gjøre hva han vil på enten statlig eller menneskelig nivå.

Det ofte oversette poenget i dette, igjen innenfor en realpolitisk tilnærming, er at hele denne argumentasjonen ikke tar utgangspunkt i at relasjoner, verken

mellom mennesker eller mellom stater, alene kan bestemmes i maktkategorier, men at forholdet både mellom stater og innad i den enkelte stat må reguleres av prinsipper som i sitt vesen er etiske. *Det handler ikke om den sterkestes rett, men om den svakestes.*

Igjen ser vi at det humanitære moment, det som handler om omsorgen for den svake og fremmede, ikke er et slags frivillig tillegg til forståelsen av de sikkerhetspolitiske utfordringene, men *inngår* som et sentralt moment i selve forståelsen av disse. Det som avkreves oss i denne situasjonen er å være oss bevisst denne syntesen mellom det egennyttige og det uegennyttige. Ser vi dette, ser vi samtidig at vi nærmer oss en tenkning som kan utgjøre en bred og fundamental etisk begrunnelse for maktbruk på den internasjonale arena. *En slik begrunnelse vil kunne skape en bro mellom folkeretten og det moralske grunnlag den bygger på, og vil på lang sikt kunne vinne styrke til å endre traktatgrunnlaget i retning av en bedre balanse mellom statlig og menneskelig sikkerhet.*

En slik etisk begrunnelse vil også komme til rette med de problemstillingene vi pekte på tidligere.

- En intervensjonsbeslutning fattet på dette grunnlaget kan ikke i noen av sine momenter ha det å dominere og å utnytte som motivasjon.
- En intervensjon som har fastholdelse eller gjenvinning av noen form for hegemoni som målsetning vil ut fra en slik etisk begrunnelse ikke være legal.
- En slik fundamental etisk begrunnelse vil også stå i samsvar med en bred tilnærming til menneskelig sikkerhet, og bruk av militære maktmidler vil slik framstå som legitime i den grad bruken går inn som en del av en strategi for en langsiktig løsning av det konfliktskapende potensialet.
- Det vil være en naturlig del av en slik strategi å vie økonomiske, sosiale og politiske forhold større oppmerksomhet, for slik å komme til rette med den uretten som utgjør en kontinuerlig og strukturell krenkelse av menneskeverdet.
- En slik bred tilnærming vil også avkreve alle parter en grunnleggende forståelse for kulturen i det konfliktområdet det interveres i.

5.5 Rekruttering og utdanning

Betydningen av en etisk begrunnelse for Forsvarets personell

Vi har ved flere anledninger understreket at en fundamental etisk begrunnelse av militærmakt ikke bare gjelder militærmaktens bruk, men også dens *utvikling*. Det nye sikkerhetspolitiske paradigmet og den omstilling dette krever, vil måtte føre til endringer i rekruttering, utdanning og øving av personellet. Uansett over

hvor lang tid den allmenne verneplikts avvikling strekker seg, så går vi mot et forsvar som i større og større grad profesjonaliseres. Grunnen til at dette vil skje er dels enhetsinstitusjonenes svekkede legitimitet i befolkningen, dels de krav vi blir stilt overfor i forhold til spisskompetanse. De krav som moderne krigføring stiller vil ikke kunne møtes gjennom en så kort tjenesteperiode som en allmenn verneplikt representerer. I tillegg vil krav til mobilitet, reaksjonshurtighet og fleksibilitet stille helt andre krav til framtidens soldater enn de vi kjenner fra vårt tradisjonelle invasjonbaserte forsvar. Disse krav vil også gjelde i forhold til personellens verdier.

Forsvaret har lenge blitt forstått på linje med en vanlig arbeidsplass, en institusjon i likhet med andre statlige institusjoner. Likhetene med andre institusjoner og andre yrker er nærliggende. Det er lenge siden en virkeligheten for Forsvarets ansatte dreide seg om en kamp på liv og død. Nå er det andre kamper som kjempes: kampen mot papirhaugen på pulten, kampen for bevilgninger og ressurser - kampen mot nedleggelse og nedskjæringer. Slike slag er ikke forbeholdt offiserer og Forsvaret.

Samtidig er det flere som hevder at til tross for likhetene med andre institusjoner, innebærer det noe særskilt å være ansatt i Forsvaret, både når det gjelder ferdigheter, kunnskaper og holdninger. På engelsk kan en skille mellom uttrykkene «vocationalism», «occupationalism» og «professionalism». Disse tre uttrykkene henspiller på tre ulike forståelser av et yrke. Ved bruk av det første uttrykket blir yrket forstått som en et altoppslukende kall som en har dedikert hele sitt liv til, ved det andre uttrykket forstås arbeidet som en jobb som ikke stiller noen bestemte personlige krav til den som har jobben, mens det tredje uttrykket henspiller på yrket som en profesjon der det også kan stilles bestemte personlige krav. Forståelsen av yrket som en profesjon innebærer dermed at det kan stilles bestemte krav til holdninger, verdier og oppførsel i og utenfor selve jobben. Sett i lys av det vi har sagt om Forsvarets verdier som en skjerping eller tilspissing av samfunnets bærende verdier så synes den forståelse og selvforståelse som knytter seg til en slik «profesjonalisme» best til å kunne ivareta de krav som vil måtte stilles til framtidens soldater.

Det paradigmeskiftet etter murens fall representerer, får vidtrekkende følger for militærprofesjonen og militært lederskap. For det første: Vektleggingen av manøverkrigføring og dermed av oppdragsbasert ledelse innebærer at det stilles nye krav. En skal ikke bare kunne motta en ordre og utføre den, men han skal også kunne tolke den og konkretisere den. Overgangen fra «jeg vil, du skal» til «sjefens intensjon» innebærer at en i mye større grad enn tidligere må kunne forstå og tolke helheten, både når det gjelder en militær operasjon, men også kunne sette den inn i en samfunnsmessig og etisk ramme. Den gamle regelstyringen, er i alle fall på verbalplanet, erstattet med målstyring. Dersom vi skal trekke de store linjene, vil vi påstå at vi til en viss grad vender tilbake til idealene fra riddertiden, der holdninger og verdier, mer enn konkrete regler, var det

grunnleggende utgangspunkt for militær maktbruk. Dette innebærer at spørsmålet om målsettingen og legitimiteten til bruk av militære styrker er noe som enhver ansatt må forstå og akseptere. Derfor har vi også fått *Forsvarets verdigrunnlag* som skal angi «de normer, holdninger og verdier»⁷⁵ som skal prege all virksomhet. Det er en klar linje fra et verdigrunnlag til oppdragsbasert ledelse, i alle fall på et prinsipielt plan. En slik ledelsesfilosofi forutsetter et verdigrunnlag som vi deler, aksepterer og forstår.

Og da er vi også inne på det som er vår andre tese: Utviklingen i forståelsen av militærmaktens hensikt og anvendelse krever en gjennomtenkning av hva det vil si å være tilsatt i Forsvaret. Tradisjonelt sett har en vært Kongens og regjeringens lydige redskap som skal forsvare sitt fedreland mot ytre fiender som truer vårt territorium og vår frihet. Dette var greit å forholde seg til, i alle fall dersom en var norsk offiser og ikke offiser i Wehrmacht under krigen. Det bipolare og statiske trusselbildet under den kalde krigen bidro til å sementere denne enkle todelte virkelighetsoppfatningen. Dette er imidlertid ikke lenger vår virkelighet.⁷⁶

Vi lurar oss selv om vi ikke innser at dette innebærer at kravene, holdningene og verdiene til en offiser endres som en følge av dette. Kombinerer vi dette perspektivet med tesen om manøvertilnærming og oppdragsbasert ledelse, innebærer dette at Forsvarets tilsatte forventes å forstå, akseptere og tolke de overordnede politiske perspektivene.

Vi vil hevde at det rår en grunnleggende usikkerhet om hvilke verdier og holdninger en forventer av en tilsatt i Forsvaret fordi det rår en like grunnleggende usikkerhet omkring Forsvarets begrunnelse og legitimitet etter den kalde krigens slutt. For spørsmålet om hva slags personell man ønsker seg henger sammen med grunnleggende rammebetingelser. Det er ikke mulig å drøfte personellens ønskede verdier uten å drøfte Forsvarets verdier og hensikt.

Denne usikkerheten og forvirringen gir seg utslag i enten en øredøvende taushet, eller i schizofreni. Et eksempel på det siste er Forsvarets media- og rekrutteringssenters storslåtte og påkostede vervingskampanjer. På den ene siden ble det kjørt store annonser hvor man søker etter personell til internasjonal FN-tjeneste. Her sammenlignes en slik tjeneste med de idealer og visjoner som Martin Luther King jr., Mahatma Gandhi og Moder Theresa stod for. Nå kan det sies mye om misbruket av kjente personer, spesielt når innbitte og prinsipielle motstandere av enhver form for militær maktbruk som Gandhi og Luther King blir brukt som sannhetsvitner for internasjonal militær maktbruk, men det får ligge i denne sammenhengen. Det som er interessant i denne sammenhengen er at annonsekampanjen også sier noe om hvilke idealer og verdier som en legger til grunn for tjeneste i militære intervensjoner, og dermed også noe om hva slags

⁷⁵ Fra Forsvarssjefens forord, *Forsvarets verdigrunnlag* 1998, s. 5.

⁷⁶ Se Werner Christie: «Dagens Offiserer», *Heimevernsbladet*, 1997:2 (feb).

holdninger og verdier personellet forutsettes å ha. På den andre siden kjørte FRM en kampanje rettet mot ungdom som kunne tenke seg å søke befalsskole. Her møter vi et helt annet bilde, med helt andre verdier og idealer som etterspørres for Forsvarets framtidige ledere. Her ser vi en skikkelig «Rambo»-type i kamo og felt med teksten: «Er du opptatt av fart og spenning? – da er Forsvaret noe for deg!» Noen vil kalle disse to eksemplene for «selektiv profilering». Vi vil kalle det utslag av holdningsmessig schizofreni!

Hvilket personell og hvilke ledere ønsker Forsvaret? Hvilke verdier, holdninger og livsinnstilling bør en tilsatt i Forsvaret ha? Bør vi satse på «moder Theresa»-typen eller på «Rambo»-typen? Kanskje ingen av delene?

Et ord som ofte brukes i Forsvaret når spørsmålet om hvilke verdier som bør prege personellet er ordet «integritet». Selv om det ofte blir et honnørord uten innhold, en floskel, synes vi dette ordet er et bra startpunkt når vi vil drøfte spørsmålet om ønskede verdier. Å ha integritet betyr «å være hel». Det betyr å kunne holde sammen verdier og holdninger på den ene siden og liv og praksis på den andre siden. Det betyr å kunne holde sammen det å være tilsatt i Forsvaret på den ene siden, og være menneske og medmenneske på den andre. Vi trenger ikke personell som bare ser på arbeidsrolle som en maske som ikke har forankring i personen selv. Som Forsvarssjef Solli sa: «Hvis du ikke kan være en god leder med bar overkropp, kan du heller ikke lede bare i kraft av sin stilling eller uniform».⁷⁷ Dette betyr at det å være offiser begynner i selve innstillingen, i holdninger, i framferd og i verdier og normer.

I en artikkel i *Heimevernsbladet* synes vi Werner Christie uttrykker de nye problemstillingene vi står overfor på en glimrende måte:

Da Forsvaret ene og alene var et nasjonalt nødverge var oppgaven klar. Det var verken nødvendig eller ønskelig med dypsindige moralske diskusjoner når fienden sto i døren. Nå skal vi delta i såkalte «fredsoperasjoner» – vi er blitt korsfarere som kjemper for ideer.⁷⁸

Mer og mer blir Forsvaret og Forsvarets personell brukt som et utenrikspolitisk instrument til oppgaver som ikke har krig som rammebetingelse. Vi snakker om de såkalte MOOTW (Military Operations Other Than War).⁷⁹ Det tradisjonelle gapet mellom diplomati og krig med hensyn til virkemidler går over i hverandre, og en offiser må forholde seg til nye rammebetingelser. Dette vil med naturnødvendighet også påvirke offiserens selvforståelse og hvilke verdier, holdninger og egenskaper som er adekvate for en offiser i en slik sammenheng. I USA snakker man nå om «The Diplomat Warrior» – diplomatkrigeren.⁸⁰ Mili-

⁷⁷ Intervju i *Extra-Magazinet* 20. februar 1998.

⁷⁸ Werner Christie: «Om etikk og moral», *Heimevernsbladet*, 1998:10 (okt), s. 3.

⁷⁹ Det doktrinære uttrykk for slike operasjoner finner en i *FM 100-5*. Rudolph C. Barnes jr., *Military Legitimacy: Might and Right in the New Millennium*. London, Portland, OR: Frank Cass, 1996, s. 38.

⁸⁰ Barnes op.cit., s. 107ff.

tært personell vil mer og mer bli brukt til oppgaver som krever en helt annen innstilling og tilnærming enn tradisjonell bruk av militær makt. Bl.a. er grensegangen mellom det som tradisjonelt har vært politiets oppgaver og det som har vært de militæres, i ferd med å måtte revurderes. Videre vil offiseren ikke lenger bare opptre på vegne av sin egen nasjon, men også opptre på vegne av verdenssamfunnet for å beskytte og verne om verdier som menneskeverd og menneskerettigheter. Dette krever en forståelse både om eget ståsted når det gjelder verdier, livssyn og kultur og forståelse for og respekt for andres ståsted og andre kulturer og livssyn.

Utfordringer

- Det nye sikkerhetspolitiske paradigmet stiller oss overfor etiske utfordringer som også gjelder utviklingen av militærmakten. Dette betyr at den delen av Forsvarets virksomhet som gjelder rekruttering, utdanning og øving av personell må ses i lys av den fundamentale etiske begrunnelse som vi etterspør i denne studien.
- Forsvaret må bort fra den forvirring og delvise schizofreni som har rådet i profilerings- og rekrutteringsarbeidet de siste årene og henimot en rekruttering som balanserer kravene om spisskompetanse, moralsk ryggrad og integritet.
- Forsvaret må gjennom rekruttering og utdanning knytte til seg og utvikle personell som kan gå inn i en bred tilnærming til sikkerhet.
- Den oppdragsbaserte ledelsesfilosofien knytter an til bærende samfunnsverdier som tar sitt utgangspunkt i enkeltmennesket som et selvstendig, integreert, fritt og ansvarlig individ. Forsvaret må igjennom sin utdanning sørge for at denne ledelsesfilosofien fører til en evne til både å gi fra seg makt og å ta ansvar.

5.6 Spørsmålet om teknologien

Som det ble pekt på under gjennomgangen av grunnlagsdokumentene for omstilling (kapittel 5.2), knytter utfordringene for norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk seg på en særskilt måte til den teknologiske utviklingen. Vi mener at det maktpåliggende å ta hensyn til disse utfordringer, og vil under dette punktet se nærmere på hvilke spørsmål og utfordringer som reiser seg i lys av denne utviklingen.

Teknologigapet og den teknologiske utviklingens uavvendelighet

Som det blir gjort rede for bl.a. i rapporten «Europeisk sikkerhet i en foranderlig tid: En analyse av Norges utenriks- og sikkerhetspolitiske handlingsrom» (FFI, november 1999), utgjør USAs teknologiske forsprang kanskje det største problemet for europeisk forsvars- og sikkerhetspolitikk. Rapporten peker også på hvilke planer som finnes innenfor EU for å fylle dette gapet. Hvis man velger å satse de nødvendige ressursene på dette, tar man sikte på innen år 2010 å ha fylt noen av de viktigste hullene, slik at EU kan framstå som en selvstendig sikkerhetspolitisk stormakt, i stand til å løse europeiske problemer på egen hånd. Rapporten konkluderer med at Norge, for å skaffe seg nødvendig handlingsrom, må være en aktiv bidragsyter i denne utviklingen. For Norges del betyr det en i nasjonal målestokk massiv satsing på teknologisk utstyr og kompetanse.

Vi ser at denne tilpasningen framstår som et reelt alternativ for hovedsatsingen i norsk forsvarspolitik. Vi er allikevel bekymret over at kravet om teknologisk kompetanse og utstyr framstilles så entydig og uavvendelig av de ansvarlige politiske og militære aktører. Man synes å velge en bevisst politikk for å kunne delta i den skarpe enden av NATOs og EUs styrker, for gjennom dette å skaffe seg sikkerhetspolitisk handlingsrom. Like påfallende er det at man mangler en like bevisst satsing på en politikk for å utvikle et forsvarspersonell med spisskompetanse tilpasset deltagelse i en bredere sikkerhetspolitisk tilnærming.

Vi vil også uttrykke bekymring for at når framstillingen av satsingen på teknologisk utstyr og kompetanse framstilles som uunngåelig, så blir det økede sikkerhetspolitiske handlingsrom illusorisk (jfr. fig. 7 under pkt. 5.2). Føringerne vil være så sterke at selv om man får lov til å bidra med mye, så blir handlingsalternativene allikevel få. Vi stiller seg i en posisjon der vi svekkes som reell etisk ansvarlig aktør og blir ikke lenger er i stand til å forholde oss verken kritisk eller alternativt til de grunnleggende ideologiske føringer som ligger i bunnen av moderne teknologisk krigføring. Faren er at man stirrer seg blind på presisjonsvåpen og moderne forsvarsteknologi og glemmer betydningen av det pågående menneskelige nærværet.

Vi foreslår at vi sterkere, og parallelt med satsingen på teknologisk kompetanse og utstyr rettet mot deltagelse i skarpe internasjonale operasjoner også satser på å utvikle forsvarspersonell med en spisskompetanse som står i forhold til en bred sikkerhetspolitisk tilnærming.⁸¹ Slik kan vi bidra til å verne om og støtte lokale stabiliserende og fredsskapende strukturer og tiltak. Dette gir oss verken overskrifter eller umiddelbar anerkjennelse i de toneangivende sikkerhetspolitiske fora. Vi vil i stedet være med på å bygge strukturer og kulturer som er den eneste langsiktige mulighet for vern av menneskets liv, verdighet og rettigheter.

⁸¹ Med 'en bred sikkerhetspolitisk tilnærming' menes her en tilstedeværelse av både diplomati, medarbeidere innen utvikling (inklusive frivillige organisasjoner) og forsvarspersonell i forkant av og under eskaleringen av en konflikt.

Vi vil også peke på at hvis man begrunner forsvarsevne og mulighet til å spille en rolle i det internasjonale rom nesten utelukkende på grunnlag av å være med på et høyteknologisk våpenkappløp, så sier man samtidig at man utelukker størstedelen av verdens befolkning og stater muligheten for å spille en slik rolle i det internasjonale samfunn. Teknologigapet mellom Europa og USA er bare for en liten dump å regne i forhold til gapet for eksempel mellom Europa og de fleste afrikanske land. I den grad Norge blir en pådriver i det vestlige våpenkappløpet, vil vi være med på å øke det teknologiske gapet i forhold til landene i sør ytterligere, med de avgjørende virkninger dette har for milliarder av mennesker. *Slik vil vi også være med på å legge grunnen for en større ustabilitet globalt.*

Etiske utfordringer i møte med den teknologiske utviklingen

Vi vil under dette punktet løfte fram fire særskilte utfordringer knyttet til den teknologiske utviklingen. (1) Vi vil begynne med å peke på at en ensidig satsing på elektronisk krigføring med nødvendighet vil føre til at vi må gi etter på kravet om redelighet og demokratisk kontroll. (2) Vi vil deretter peke på problemet knyttet til synet på teknologi som etisk nøytralt. (3) Under punktet «Det andre teknologiske gapet» vil vi peke på den økende avstand mellom den lave brukerskelen og den for de fleste utilgjengelige kompleksiteten i selve teknologien. (4) Vi vil til slutt reise spørsmålet om hvem som er aktørene bak kravet om en stadig akselererende forsvarsteknologisk utvikling.

Teknologisk krigføring og kravet om redelighet og demokratisk kontroll

Den viktigste etiske utfordringen i utviklingen av mer effektiv militær teknologi ligger i at makten samles på få hender. Dette er samtidig hender som tilhører personer som befinner seg langt fra der ødeleggelsene faktisk skjer. Vi mener faren for følgende er overhengende: Mangelen på møtet ansikt til ansikt visker ut det grunnleggende ansvarsforholdet mennesker imellom og unndrar handlingene demokratisk kontroll. Fiendebildet blir statisk og bestemt av den parten som har det kraftigste propagandaapparatet. Den personen som med venstre hånd styrer dataspaken skriver med høyre hånd pressemeldinger som videre distribueres med en like kraftfull teknologi som styrer våpnene. Slik kan et stadig færre antall mennesker samtidig styre både stridsmidlene og det demokratiske grunnlaget for å holde krigen i gang.

Når vi ved hjelp av teknologiens manipulerende muligheter driver en teknologisk fjernkrig i dobbelt forstand, så fjerner vi det menneskelige møtet fra scenariet. Dermed gir vi etter på kravet om redelighet, unndrar oss demokratisk kontroll og svekker muligheten til å nå fram til en prosess med forsoning og gjensidig respekt etter at krigen er over.

En naiv tro på teknologiske løsninger – om teknologien som subjekt

Det mest gjennomgående synet på den teknologisk utviklingen er at den er positiv fordi den gir mennesket store muligheter. I den grad teknologien skulle få uønskede konsekvenser, så kan disse løses gjennom ny teknologi. I bunnen av dette synet ligger en grunnleggende tanke om teknologi som et i utgangspunktet etisk nøytralt redskap. Som noe vi selv kan velge å bruke enten til det gode eller til det onde.

Vi mener at denne forståelsen er naiv. Den tar ikke høyde for at teknologien følger sine egne lover og har sitt eget liv. Den bærende ideologien i den teknologiske utviklingen er menneskets urgamle drøm om å løse lidelsens problem uten for store omkostninger. Poenget er at den teknologiske utviklingen får lov til uhindret å leve sitt eget liv *i den grad* vi behandler den som etisk nøytral. Når vi behandler teknologien som nøytral, lukker øynene for at teknologien selv er aktør. En aktør som er bærer av sine egne verdier: Sikkerhet bestemmes ut fra ønske om kontroll og usårlighet, virkeligheten bestemmes ut fra det som kan veies og måles, verdi bestemmes ut fra nyttehensyn og framtiden forstås ut fra det som kan planlegges og styres. Ved å ikke innse at teknologien er bærer av disse verdiene stiller vi oss åpen for verdier som vi ikke har gjort oss bevisst og som kan føre til skjebnesvangre konsekvenser. Kun ved å se at teknologien selv er et overindividuellt subjekt, kan vi framstå som etisk ansvarlige aktører som gjennom en bevisst politikk holder utviklingen på et ønsket nivå og beveger den i en retning vi selv ønsker. Dette har ikke minst betydning for våre vurderinger i forhold til utvikling og bruk av militær teknologi.

Det andre teknologigapet

Vi vil også kort nevne enda problemstilling som reiser seg i forhold til en økende bruk av teknologi. Aldri har avstanden mellom kompetanse i den faktiske bruk av et redskap og kompetansen i forhold til hvorfor redskapet virker vært større. Det finnes et stadig økende gap mellom en lav brukerterksel og den komplekse og uoversiktlige teknologi som gjør *at* teknologien virker. Slik innhentes vi av vår sårbarhet. I forhold til våpenteknologi vil store deler av den nødvendige teknologien også fysisk og geografisk befinne seg utenfor vår kontroll (satellitter, kommunikasjonsentraler, osv.).

Mens man i tidligere tider kunne holde det gående, i alle fall over en viss tid, hvis våpenleverandøren gikk til negative sanksjoner i forhold til levering av deler, kan leverandøren nå iverksette slike sanksjoner umiddelbart ved bare å skru av en satellitt. Det vil i praksis si at den stat som har kontroll over systemene, styrer hvem de skal brukes mot.

Helt konkret betyr det at det å satse ensidig på krigføring bundet opp i moderne våpenteknologi er ensbetydende med i overskuelig framtid å binde norsk sikkerhetspolitikk til USA og å styrke amerikansk hegemoni og en dermed fortsatt unipolar sikkerhetssituasjon.

Hvem stiller kravene

Vi vil til slutt under dette punktet nevne at det står sterke økonomiske krefter bak kravet om at å være med på den stadig akselererende forsvarsteknologiske utvikling og de tilhørende investeringene. I den grad man beskriver denne utviklingen som noe som bare *er* og *må gå videre*, bør man se at det er sterke aktører inne i bildet som strategisk og bevisst driver denne utviklingen framover.

Sammendrag og utfordringer

Vi ber om at den militære og politiske ledelse tar inn over seg de klare begrensninger moderne teknologisk krigføring har i forhold til å løse de utfordringer som den nye sikkerhetspolitiske situasjonen reiser i lys av en etisk begrunnelse ut fra vår jødisk-kristne og humanistiske tradisjon. Vi har i det foregående reist følgende problemstillinger i forhold til den teknologiske utviklingen generelt og den moderne teknologiske krigføring spesielt:

- Den forsvarsteknologiske utviklingen er ikke uavvendelig. Hvis de ansvarlige militære og politiske aktørene velger å basere vår framtidige forsvars- og sikkerhetspolitikk på moderne forsvarsteknologi, med en tilsvarende nedprioritering av menneskelig kompetanse, så er dette et valg man må stå etisk ansvarlig for.
- Hvis denne satsingen er ment å øke vårt sikkerhetspolitiske handlingsrom, så bør man være åpen for at dette handlingsrommet kan vise seg å være illusorisk, i det føringene er begrenset med hensyn til hvilke handlinger som er mulig å utføre
- Man må i tillegg se at konsekvensene av å være med på det våpenteknologiske kappløpet innebærer at kløften mellom de som er med på kappløpet og de som allerede har falt av, vil bli dypere.
- Kombinasjonen av moderne krigføring og mediamakt gjør at man står i fare for å samle makten på færre hender, unngå det menneskelige møtet og unn-dra krigføringen fra reell demokratisk kontroll.
- Hvis vi behandler den teknologiske utviklingen som etisk nøytral, står vi fare for å styres av andre verdier enn de vi mener å bygge på.
- Avstanden mellom vår konkrete bruk av teknologi og de forutsetningene som gjør at den faktisk virker, kan bidra til vi blir mer sårbare og at vi mister den endelige kontrollen over våre våpensystemer.
- Vi bidrar da til å opprettholde en unipolar sikkerhetspolitisk situasjon og opprettholde amerikansk hegemoni
- Det står sterke økonomiske krefter bak kravet om økte investeringer i forsvarsteknologi. Vi må velge bevisst å analysere og se bort fra disse interessene, både nasjonalt og internasjonalt.

Mot denne bakgrunnen vil vi advare mot endringer i vår forsvars- og sikkerhetspolitikk som betyr en ensidig satsing på moderne teknologisk krigføring. Vi anbefaler at vi parallelt med satsingen på teknologisk kompetanse og utstyr rettet mot deltagelse i skarpe internasjonale operasjoner også satser på å utvikle forsvarspersonell med spisskompetanse rettet mot deltagelse innenfor en bred sikkerhetspolitisk tilnærming. Vi bør utdanne forsvarspersonell som sammen med diplomatiet og eksperter på sosial og rettslig utvikling kan være til stede i områder der den menneskelig sikkerhet er truet for å verne om og støtte lokale stabiliserende og fredsskapende strukturer og tiltak. Slik vil vi være med på å bygge strukturer og kulturer som er den eneste langsiktige mulighet for vern av menneskets liv, verdighet og rettigheter. En slik bred sikkerhetspolitisk tilnærming vil i tillegg kunne gi større sikkerhetspolitisk avkastning en milliardinvesteringer i teknologi som i løpet av få år vil være utdatert.

Mellom makt og avmakt

Studenten på den himmelske freds plass sammenfatter det som er denne studiens anliggende. Enkeltmenneskets absolutte verdi, dets frihet og ansvar, nærhetsetikkens grunnleggende betydning for alle nivå og aktører innenfor sikkerhetspolitikken, militærmaktens og våpenteknologiens begrensinger, den humanitære impuls, skiftet av fokus fra statlig til menneskelig sikkerhet, den globale rammen. Alt dette kommer mot oss i ett frosset, men allikevel levende øyeblikk.

Det at ett enkelt menneske, ene og alene gjennom sin sårbarhet, stanser en pansret og militær framrykning, markerer menneskets grunnleggende posisjon. Vi står mellom makt og avmakt. Disse begrepene er ikke enkle og analytiske. Foran det ene sårbare mennesket kommer maktens avmakt til syne. Foran panservognen kommer avmaktens makt til syne.

Men kan man, når man befinner seg på en stor åpen plass, overkjøre et forsvarsløst og sårbart menneske? Kan man det? Ja da, ifølge alle fysiske, biologiske og kjemiske lover, kan man det. Vi gjør det da også, hver dag. Og ikke bare det; menneskets ansikt og forsvarsløse kropp, er det som opprinnelig har lært oss hva det vil si å kjøre over, å krenke og å ødelegge. «Hvis du vil vite hva det vil si å krenke», ropes det ut av det sårbare mennesket, «så se på meg, kryp ut av skallet og kom nær, hold meg inntil deg, varm meg, og du vet hvor uhyrlig, hvor forkastelig og grunnleggende syndig det er å krenke et annet menneske». Uten menneskets sårbarhet, uten muligheten til å krenke og ødelegge, så ville vi aldri kjent til hva verdighet og menneskelighet er.

Sårbarheten er både det godes og det ondes mulighet. Vi vet det, hvordan den samme sårbarhet som er kjærlighetens, nærhetens og elskovens mulighet, framstår som mulighet for overgrep for syke og forvirrede sinn. Vi kjenner maktens nødvendighet. Vi vet at de svakeste iblant oss, det svakeste i oss, må beskyttes med makt. Og når galskapen og ondskapen slippes løs, må nakne, forsvarsløse og sårbare mennesker forsvares med våpen i hånd. Men bare da. Bare da.

Mister vi bildet – eller legger det fra oss – og ser oss selv kun som maktens instrumenter, da blir vi selv våpen. Da gror vi sammen med panservernet, blir selv maskiner og stenger det levende livet ute.

Bildet av studenten på den himmelske freds plass vekker oss og holder mysteriet åpent opp for oss; sannheten og åpenbaringen som ikke kan stamme fra våre beregnende analyser: Menneskets sårbarhet, ikke dets styrke, dets kløkt eller dets teknologi, men dets sårbarhet, viser oss menneskets verdighet. Fortsatt, i en tid som måler og veier, som beregner og analyserer, som tror den har fått grep på virkeligheten, fortsatt, er det noe i oss som fastholder mysteriet.

Kanskje er det ikke så rart. Vi lever i en kultur som er båret av å bestemme som to av sine mest avgjørende øyeblikk et fattig barns fødsel under svært ringe kår, og det samme menneskets nedrige død, dømt som forbryter og forlatt. Og samtidig tro, hinsides enhver fornuft at i disse øyeblikkene åpenbares Gud som Gud og mennesket som menneske.

Å tenke etisk er kan hende bare dette, å stå på jorden, oppreist mellom himmel og jord og stadig å være seg bevisst sin grunnleggende posisjon. Mellom makt og avmakt.